

FORSKNING I IDEOLOGINS TJÄNST

FORSKNING I IDEOLOGINS TJÄNST

- hur ideella organisationer
använder vetenskap

Ola Segnestam Larsson

Ersta Sköndal högskola och
Stockholms universitet

FORSKNING I IDEOLOGINS TJÄNST

- hur ideella organisationer använder vetenskap

2016, Första upplagan

FÖRFATTARE: Ola Segnestam Larsson

REDAKTÖR: Erik Wagner

KORREKTUR: Josefine Lindén

OMSLAG: Daniel Åberg/Åbergs stilus et forma

OMSLAGSBILD: ShutterstockAlexVector

INLAGA: Daniel Åberg/Åbergs Stilus et Forma

TRYCK: Bulls Graphics, Halmstad

ISBN: 978-91-87003-09-7

© Författarna och Idealistas Förlag

Utgiven av Idealistas Förlag, idealistas.se

INNEHÅLL

FÖRORD	9
IDEOLOGI OCH VETENSKAP – UTGÅNGSPUNKTER	11
<i>Vetenskapens tilltagande betydelse</i>	12
<i>Vetenskap, ideella organisationer och ideologi</i>	14
<i>Vad säger forskningen?</i>	16
<i>Tre fallstudier</i>	20
<i>Ideella organisationer institutionellt inbäddade</i>	22
<i>Några centrala begrepp</i>	25
VETENSKAP FÖR ANDRA – OBEROENDE I CAN	29
<i>Organisationer och oberoende</i>	32
<i>CAN:s ideologier för oberoende</i>	34
<i>CAN:s strukturer för oberoende</i>	50
<i>CAN:s processer för oberoende</i>	64
<i>Vetenskapens betydelse för oberoendet</i>	75
<i>Oberoende för andras skull</i>	77
VETENSKAPLIGGJORD IDEOLOGI – DROGPOLITIK I IOGT-NTO	79
<i>Vetenskap som institution</i>	82
<i>Målsättningar med drogpolitiken</i>	84
<i>Varför drogpolitiken revideras</i>	88
<i>Hur vetenskap används i drogpolitiken</i>	94
<i>Vetenskapens status i organisationen</i>	111
<i>Ovetenskaplig användning</i>	114
<i>Vetenskapliggjord drogpolitik</i>	115

VETENSKAP SOM ARENA FÖR KONFLIKT	
- UNDERVISNING OM ALKOHOL	119
<i>En marknad för undervisning</i>	122
<i>Prata om alkohol</i>	125
<i>oPåverkad, första versionen</i>	134
<i>oPåverkad, andra versionen</i>	142
<i>Snacka fest!</i>	151
<i>Vetenskapens ökade anseende</i>	160
<i>En ytterligare arena för konflikt</i>	163
VETENSKAP I IDEOLOGINS TJÄNST - PRINCIPER	165
<i>Samlevnad</i>	167
<i>Motstånd</i>	169
<i>Distans</i>	171
<i>Entreprenad</i>	174
<i>Irrationalitet</i>	176
AVSLUTNINGSD	179
BILAGA: MATERIAL, METOD OCH ETIK	183
REFERENSER	187
<i>Litteratur</i>	187
<i>Dokument</i>	194
<i>Intervjuer</i>	201

FÖRORD

Det har sagts att vår tid är en av de mest vetenskapsberoende i historien. En följd av detta är att allt fler organisationer hänvisar till och använder vetenskap. Detta gäller även ideella organisationer i det svenska civilsamhället. Syftet med forskningsprojekt som redovisas inom ramen för denna bok är följaktligen att undersöka hur och varför ideella organisationer använder vetenskap. Centrala frågor i projektet inkluderar: I vilka skeenden används vetenskap? Vilka former av vetenskap används? Och varför använder ideella organisationer vetenskap?

Den här boken är ett resultat av forskningen inom temat ”Kunskapens organisering” vid forskningscentrumet Score, Stockholms universitet samt av forskningen vid Avdelningen för forskning om det civila samhället, Ersta Sköndal högskola.

Ett stort antal personer och organisationer har bidragit med resurser, tid, stöd, förslag och uppmuntran. Jag vill därför uppmärksamma alla som har hjälpt mig i arbetet med den här boken. Först och främst vill jag tacka de personer och organisationer som har delat med sig av erfarenheter och tid för intervjuer och samtal. Det

handlar om Centraförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, IOGT-NTO, Sprit- och vinleverantörsföreningen och Wendelsbergs folkhögskola samt de representanter för dessa organisationer som har ställt upp för intervjuer.

Ytterligare ett antal personer har hjälpt mig i arbetet med att samla in det empiriska materialet. Tack riktas därför till Daniel Carlyrd, Charlotta Eskilson och Miriam Klint från Centraförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning samt Elisabeth Larsson och Sofia Modigh från IOGT-NTO. Jag vill även i detta sammanhang tacka Josefine Larsson från tankesmedjan Nocturum samt Erik Wagner.

Vidare har mina kollegor i seminariet vid Score, Stockholms universitet, kommenterat och bidragit med viktiga och värdefulla förslag till förbättringar under projektets gång. Speciellt vill jag uppmärksamma Susanna Alexius, Martin Gustavsson, Mats Jutterström, Anette Nyqvist, Marta Reuter, Kristoffer Strandqvist, Adrienne Sörbom och Kristina Tamm Hallström för deras insatser i samband med olika versioner av de tre fallstudierna.

Avslutningsvis vill jag uppmärksamma de organisationer och representanter för dessa organisationer som inom ramen för ett samarbete mellan Ersta Sköndal högskola, Forum Ansvar, Stockholms universitet (Score) och Svenska sällskapet för nykterhet och folkuppfostran har finansierat och möjliggjort projektet. Ett stort tack till dessa organisationer och Christina Garsten, Staffan Furusten, K G Gottberg, Magnus Jegermalm, Magnus Karlsson, Peter Moilanen och Lars Svedberg.

Ola Segnestam Larsson

San José, Costa Rica, i maj 2016

IDEOLOGI OCH VETENSKAP - UTGÅNGSPUNKTER

Den här boken handlar om hur och varför ideella organisationer använder vetenskap. Boken bygger på tre fallstudier av vetenskapens betydelse i svenska ideella organisationer med anknytning till nykterhetsrörelsen. Det verkar som att de studerade organisationerna i ökande grad använder vetenskap i sina organisatoriska strukturer, processer och ideologier. Exempelvis använder Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) vetenskap för att ”bedriva och främja saklig information” åt sina medlemsorganisationer. IOGT-NTO hänvisar till forskning i sina drogpolitiska program för ytterligare argument och stöd. Och organisationer som Sprit- och vinleverantörsföreningen, Sveriges bryggerier, Ungdomens Nykterhetsförbund och Wendelsbergs folkhögskola refererar till de senaste vetenskapliga rönen i undervisningsmaterial för skolan för att främja legitimiteten och tillfredsställa finansiärers krav. En av de centrala frågorna i denna bok är dock om vetenskapens tilltagande betydelse handlar om att organisationerna praktiserar vetenskap eller om det enbart handlar om att vetenskapliggöra existerande praktik.

VETENSKAPENS TILLTAGANDE BETYDELSE

I den svenska civilsamhällesdiskursen har betydelsen av vetenskap och utveckling baserad på forskning tilltagit under de senaste decennierna. Ideella organisationer har visserligen sedan länge finansierat vetenskapliga aktiviteter genom exempelvis stiftelseformen och emellanåt för att främja egna intressen.¹ Forskare har också under en längre period intresserat sig för civilsamhället, dess organisationer och olika gruppers agerande, inte minst genom forskning om den tidiga arbetarrörelsen eller folkbildningens historia.² Vidare har de ideella organisationernas egen relation till utbildning och vetenskap varit komplicerad under lång tid, delvis som en konsekvens av det sena 1800-talets exkluderande strukturer i den akademiska världen i kombination med folkbildningens alternativa bildnings- och kunskapsideal.³

I samband med att civilsamhället som begrepp och politiskt område får ett uppsving mot slutet av 1980- och under större delen av 1990-talet sker emellertid en förändring i civilsamhällesdiskursen.⁴ Branschöverskridande mötesplatser och medlemsorganisationer, som Forum för frivilligt socialt arbete, Ideell arena och Folkrörelseforum, uppstår i vissa fall med ett ursprung i samarbeten mellan forskare och ideella ledare, med det uttalade uppdraget att främja möten och utbyten mellan akademi och praktik. Denna tendens har fortsatt och i viss mån accelererat under början på 2000-talet, med exempelvis Arenan för civilsamhälle och vetenskap och Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors årliga nationella kunskapskonferens som relativt nutida fenomen.

1 Wijkström & Einarsson, 2004.

2 Se exempelvis Solberg, 1981; Forskningsrådsnämnden, 1985; Amnå, 1995; Vetenskapsrådet, 2003.

3 SOU 2003: 94; Hvenmark & Segnestam Larsson, 2012.

4 Trägårdh, 1999; Olsson, Nordfeldt, Larsson & Kendall, 2009.

En del av detta intresse i vetenskap och forskning kan förklaras med vetenskapens tilltagande betydelse i det omkringliggande samhället.⁵ I den västerländska kulturen har det under längre perioder funnits en hög tilltro till vetenskapens betydelse för samhällets förändring och utveckling.⁶ Denna tilltro till vetenskapens förmåga till att främja förändring, utveckling och handling frodas i dag inom vitt skilda områden som ekonomi, välfärd och miljö.⁷ Det har till och med sagts att vår tid är den mest vetenskapsberoende i historien.⁸ Vetenskapens betydelse har visserligen ifrågasatts under perioder, bland annat utifrån dess roll i negativa mänskliga skeenden eller tilldelade funktion i samhället, och meningarna går isär när det gäller vilken funktion vetenskapen har haft.⁹ Några menar att vetenskapen mest har gett upphov till negativa effekter som miljöproblem, genmanipulation eller kärnkraftens utbredning medan många menar att den har varit avgörande för det välstånd som har uppnåtts.

Vetenskapens tilltagande betydelse i samhället har accentuerats av förändringar i synen på vad som utgör en godtagbar auktoritet. Rättfärdigandet av exempelvis kollektivt handlande sägs ha skiftat, från att hänvisa till nationella, ideologiska och religiösa auktoriteter, till fenomen som rationalitet och inte minst vetenskap.¹⁰ En följd av detta verkar vara att allt fler organisationer hänvisar till vetenskap för att framstå som legitima aktörer. Det uppstår också mötesplatser, organisationer och experter som tar sig uppgiften att hjälpa andra organisationer med att framstå som vetenskapligt förankrade och legitima.¹¹ Denna förändring – i kombination med tendensen att

5 Nowotny et al, 2001; Meyer, 2010.

6 Frängsmyr, 1984.

7 Se exempelvis IPCC, 2014, som ett av de mest illustrativa exemplen.

8 Frängsmyr, 1984.

9 Se exempelvis von Wright, 1993; Nowotny et al, 2001.

10 Brunsson, 1989/2002/2006; Meyer, 2010.

11 Meyer & Jeppesson, 2000; Meyer, 2010.

vetenskapen i ökande grad rör sig ut i och till och med anses bör interagera med det omgivande samhället – för med sig att fler aktörer, inklusive organisationer, inte bara hänvisar till vetenskap, utan även förhåller sig till den i sin dagliga verksamhet.¹²

VETENSKAP, IDEELLA ORGANISATIONER OCH IDEOLOGI

Tendensen att vetenskapen rör sig ut och interagerar med det omgivande samhället påverkar även ideella organisationer i civilsamhället.¹³ Forskningen visar dock att vetenskapens existens i ideella organisationer kan vara kontroversiell.¹⁴ Delar av detta har att göra med civilsamhällets komplicerade relation till akademisk utbildning och vetenskap som berörs ovan. Andra delar har att göra med konkurrerande kunskapsformer till den traditionella vetenskapliga, som professionell, organisatorisk, brukar- och folkbildningskunskap, vilka i vissa fall har sitt ursprung i de ideella organisationernas praktik. En av de främsta källorna till kontroverser kan dock vara mötet mellan vetenskap och de ideella organisationernas så kallade särart. Särart är ett analytiskt begrepp för att fånga hur ideella organisationer skiljer sig från andra verksamhetsformer, som offentliga och privata organisationer, och kan exempelvis inkludera speciella arbetsmetoder, andra organisationsformer eller tillgång till andra resurser som frivilligt arbete.¹⁵ Det som står på spel är med andra ord att vetenskapens existens potentiellt kan främja eller underminera de ideella organisationernas särart.

Två exempel på ideella organisationers särart kan illustrera det

12 Nowotny et al, 2001.

13 Se exempelvis Boaz et al, 2008; Head, 2010; Gustafsson, 2013.

14 Se exempelvis Brownson et al, 2006; Court et al, 2006; Kaare et al, 2007; Lavis et al, 2002; Weiss, Murphy-Graham & Birkeland, 2005.

15 Hultén & Wijkström, 2006.

kontroversiella i mötet mellan vetenskap och ideella organisationer. Det första exemplet på särart är föreställningar om ideella organisationers oberoende.¹⁶ Tidigare forskning om oberoende och ideella organisationer visar att beslutsfattare, praktiker och forskare anser att oberoende är en egenskap av grundläggande betydelse för ideella organisationer.¹⁷ Till exempel sägs att oberoende från affärsintressen och statligt inflytande gör att ideella organisationer förlänas med högt anseende, komparativa fördelar och att de framstår som moraliska auktoriteter.¹⁸ Det hävdas till och med att oberoende är ideella organisationers ”most outstanding virtue”.¹⁹ Trots allmänna föreställningar om värdet av och relationen mellan oberoende och ideella organisationer visar forskningen att detta värde också är hotat.²⁰ Till exempel kan återkommande konflikter mellan oberoende och beroende i ideella organisationer identifieras²¹, liksom utvecklingen mot ett minskat oberoende i civilsamhällen i länder som Norge, Ryssland och Spanien.²² Ideella organisationer måste med andra ord samtidigt främja sitt oberoende och bekämpa tendenser till beroende.²³

Ett annat exempel på särart är att ideella organisationers verksamhet sägs vara grundade i en ideologi eller en vision.²⁴ Ideologi har definierats som ett system av idéer som för det första beskriver verkligheten på ett organisationsrelevant sätt, för det andra lyfter fram ett önskvärt tillstånd i framtiden samt slutligen indikerar möjliga

16 Se exempelvis Tamm Hallström & Segnestam Larsson, kommande.

17 Dobkin Hall, 1987; Keohane, 2002; Marschall, 2002; Independent Sector, 2005.

18 Marschall, 2002.

19 Keohane, 2002: 478.

20 Gjems-Onstad, 1990; Fuertes-Fuertes & Maset-Llaudes, 2007; Ljubavnik & Crotty, 2014; Onyx, Armitage, Dalton, Melville, Casey & Banks, 2010.

21 Fuertes-Fuertes & Maset-Llaudes, 2007; Onyx et al, 2010.

22 Gjems-Onstad, 1990; Fuertes-Fuertes & Maset-Llaudes, 2007; Ljubavnik & Crotty, 2014.

23 Dobkin Hall, 1987; Independent Sector, 2005.

24 Se exempelvis Segnestam Larsson, 2009, 2010.

sätt att uppnå detta tillstånd.²⁵ Den tidigare forskningen om ideella organisationer och ideologi är begränsad. En studie visar exempelvis att det krävs en överensstämmelse mellan organisationens ideologi och de ideal som för tillfället utgör hörnstenarna i den dominerande samhällsmyten.²⁶ En annan studie visar att ideologi inte bara är ett honnörsord och något som formuleras i program i ideella organisationer, utan också ”används av ledningarna för att påverka organisationen, både till att aktivera den och för att forma ställningstaganden”.²⁷ Vidare menar studier av ideella ledares uppfattningar att ett av de mest återkommande och centrala särdragen är just det som kallas för idégrund, värdegrund eller ideologi.²⁸ Det finns också forskning som påpekar att det inte är alltid som organisationers ideologi märks särskilt mycket i deras praktik.²⁹

Mot bakgrund av denna introduktion till ideella organisationer, oberoende och ideologi kan frågor ställas om relationen mellan vetenskap å ena sidan och oberoende och ideologi å andra sidan. Varför använder ideella organisationer vetenskap? Räcker det inte enbart med att det kollektiva handlandet berättigas av en organisations ideologi? Används vetenskap för att stötta en ideologi eller används vetenskap istället för en ideologi? Vilken roll kan vetenskap spela i att främja eller hota ideella organisationers oberoende?

VAD SÄGER FORSKNINGEN?

I det relativt begränsade forskningsfältet som berör relationen mellan ideella organisationer och vetenskap har den tidigare civilsamhällesforskningen framförallt intresserat sig för evidensbaserad praktik

25 Therborn, 1980; Czarniawska, 1988.

26 Berg & Jonsson, 1991.

27 Jonsson, 1995: 191.

28 Hultén & Wijkström, 2006.

29 Johansson, 2005.

inom det sociala området.³⁰ Evidensbaserad praktik är ett samlingsnamn för föreställningar om att ideell och social verksamhet ska baseras på en kombination av vetenskap, brukarkunskap och professionell erfarenhet. En del av denna forskning berör huruvida ideella organisationer förhåller sig till interna och externa krav på att verksamheten ska bedrivas utifrån evidensbaserade grunder.³¹ I vissa fall ingår dessa krav i bidragsgivares formella öronmärkning, i andra fall verkar det mer handla om en tidsanda.³²

I flera fall visar forskningen att organisationerna inte bara förhåller sig till vetenskap, utan även att de använder den. Dock används vetenskap och forskning på olika vis.³³ Ett sätt att närma sig hur ideella organisationer använder vetenskap kan vara att skilja mellan instrumentell, konceptuell och symbolisk användning.³⁴ Instrumentell användning handlar om att vetenskap uppfyller specifika och uttalade mål, som exempelvis att lösa ett problem eller identifiera frågor som ideella organisationer bör arbeta med.³⁵ Begreppet konceptuell användning hänvisar till en mer allmän och indirekt form av användning som ytterst leder till upplysning eller bättre kunskap om de frågor som organisationen redan arbetar med. Symbolisk användning är antingen att använda vetenskap för att motivera en redan existerande åsikt eller åtgärd eller genom att använda det faktum att forskning görs för att motivera passivitet på andra fronter.³⁶ De två formerna av symbolisk användning har också kallats för politisk

30 Se exempelvis Head, 2010; Gustafsson, 2013; Hammare, 2013; Phillips & Goodwin, 2014.

31 Phillips & Goodwin, 2014.

32 Gustafsson, 2013.

33 Lavis et al, 2002; Weiss, Murphy-Graham & Birkeland, 2005.

34 Pelz, 1978; Lavis et al, 2002.

35 Lavis et al, 2002.

36 Weiss, Murphy-Graham & Birkeland, 2005; Gustafsson, 2013.

(den första formen) eller taktisk (den andra formen) användning.³⁷ Det hävdas av forskare att konceptuell och symbolisk användning av vetenskap förekommer mer än instrumentell användning.³⁸

Ett delområde inom forskningen om hur vetenskapen används berör huruvida vetenskap påverkar politik och policies.³⁹ I länder där civilsamhällets funktion framförallt präglas av att producera välfärdstjänster har det uppmärksammats att ideella organisationer även deltar i kunskapsproduktionen genom olika former av forskningsaktiviteter. Det visar sig dock att ideella organisationers medverkan i kunskapsproduktionen inte enbart handlar om att öppna upp och demokratisera dessa processer. I lika hög grad leder det till förändringar av vilka som bäst anses uttrycka medborgarnas behov och vad som utgör relevant kunskap. Vidare har forskning visat att offentliga organisationers organisationskulturer och informationsstrukturer påverkar användningen av vetenskap i dessa sammanhang.⁴⁰ En tidigare alltför rationell bild av en entydig påverkan kan därför ersättas med perspektiv där relationen mellan vetenskap och policies anses vara mindre förutsägbar, mer komplex och politisk.⁴¹ Det finns också forskare som menar att det snarare är politik än vetenskap som påverkar policy-utvecklingen, och där forskningsbaserad kunskap endast är en av flera påverkande faktorer.⁴²

Tidigare forskning har också uppmärksammat att ideella organisationer även deltar i produktionen av kunskap.⁴³ En studie om den svenska miljörelsen visar exempelvis att kunskap produceras med hjälp av många olika aktörer samt att aspekter som politik,

37 Weiss, 1979.

38 Lavis et al, 2002.

39 Phillips & Goodwin, 2014.

40 Cherney, Head, Povey, Ferguson & Boreham, 2015.

41 Gustafsson, 2013; Hammare, 2013.

42 Jenkins, 2006.

43 Gustafsson, 2013; Hammare, 2013.

vetenskap och vardagserfarenheter tas till vara i denna form av kunskapsproduktion.⁴⁴ Ett annat exempel är att ideella organisationers kunskapsproduktion sägs påverkas av deras närhet till och kännedom om brukare och olika målgrupper.⁴⁵ Ett resultat av detta är att forskare även alltmer uppmärksammar effekterna av att kunskapsproduktionen har flyttat ut från de traditionella akademiska lärosätena till andra delar av samhället, inklusive de ideella organisationerna.⁴⁶ Att ideella organisationer deltar i kunskapsproduktionen leder också till att andra former av kunskap än den traditionellt vetenskapliga i vissa sammanhang anses vara mer tillämpliga, relevanta och övertygande.⁴⁷ Det kan till exempel handla om en professionell och ideell erfarenhet, om brukare- och klientperspektiv eller om organisations- och policykunskap.⁴⁸

Det finns relativt lite forskning om hur vetenskapens existens påverkar ideella organisationer, exempelvis när det gäller särartsegenskaper som speciella arbetsmetoder, andra organisationsformer, tillgång till andra resurser som frivilligt arbete eller deras ideologi. Detta kan illustreras med forskning om strategier för att främja ideella organisationers oberoende. Till exempel studerar forskare hur egenintjänade pengar främjar oberoende, relationen mellan storleken på och förekomsten av externa representanter i styrelsen och grader av oberoende, betydelsen av att hålla staten på en armslängds avstånd eller att samarbeta med andra ideella organisationer.⁴⁹ Det

44 Gustafsson, 2013.

45 Hammare, 2013; Phillips & Goodwin, 2014.

46 Nowotny et al, 2001; Phillips & Goodwin, 2014.

47 Court et al, 2006; Kaare et al, 2007; Gough, Oliver & Thomas, 2012.

48 Hammare, 2013.

49 Biberson & François, 1999; de Andrés-Alonso, Azofra-Palenzuela, & Romero-Merino, 2009; Khieng & Dahles, 2015; Laidler-Kylander et al, 2007; Lie & Baines, 2007; Litwak & Hylton, 1962; McCann & Gray, 1986; O'Regan & Oster, 2005; Onyx et al, 2010; Ostrander, 2007; Piewitt et al, 2010.

behövs därmed fler studier om hur vetenskapens existens kan främja eller underminera ideella organisationers verksamhet och speciella förutsättningar. Denna bok och de tre fallstudier som utgör ramen för boken är ett bidrag till detta forskningsfält.

TRE FALLSTUDIER

Bokens empiriska material utgörs av tre fallstudier⁵⁰ av hur ideella organisationer använder vetenskap. Fallstudierna presenteras som enskilda kapitel i denna bok. Här ges en kort introduktion och bakgrund till varje fallstudie. Den första fallstudien handlar om hur Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) använder vetenskap för att bedriva och främja saklig information samt hur denna saklighet i förlängningen är viktig för trovärdigheten när det gäller andra organisationers politiska verksamhet och påverkansarbete. Organisationen grundades 1901 med uppgiften att samla på sig upplysningsmaterial, som skulle lånas ut eller säljas till skolor, enligt uppgift i ”en snygg trälåda, lätt att bära i handen”, samt att utbilda föreläsare. Enligt organisationens egen hemsida är uppdraget idag att sprida information om alkohol och andra droger. Detta åstadkommer organisationen bland annat genom att publicera rapporter och undersökningar. Exempel på rapporter och undersökningar inkluderar den årliga ”Skolelevers drogvanor”, ”Monitormätningarna” som årligen följer anskaffning och konsumtion av alkohol och tobak i Sverige, ”Drogutvecklingen i Sverige” samt internationella undersökningar. CAN organiserar också webbplatser för olika målgrupper (exempelvis drugsmart.com), ger regelbundet ut tidskriften *Alkohol & Narkotika* samt anordnar kurser, utbildningar och konferenser. Utöver detta har CAN ett bibliotek som är specialiserat på alkohol och narkotika samt är öppet för allmänheten.

50 Yin, 2009/2013.

Den andra fallstudien handlar om hur IOGT-NTO vetenskapliggör sina argument och idéer i organisationens politiska program med hjälp av referenser till vetenskap och forskning. IOGT-NTO är idag Sveriges största nykterhetsorganisation med cirka 30 000 medlemmar och bildades 1970 genom sammanslagning av IOGT och NTO, även om det svenska ursprunget går att spåra tillbaka till 1879. Organisationen arbetar med tre olika områden: alkohol- och narkotikapolitiskt arbete, förebyggande arbete och socialt arbete. När det gäller det alkohol- och narkotikapolitiska arbetet strävar organisationen efter att minska den totala konsumtionen av alkohol i det svenska samhället och att göra samhället narkotikafritt. I arbetet riktar organisationen sig i hög grad mot politiker, men också direkt till medlemmar och allmänhet. För att förverkliga idéer om människors lika värde, en solidarisk gemenskap och ett liv fritt från alkohol och droger driver IOGT-NTO bland annat två folkhögskolor, Wendelsberg i Mölnlycke och Tollare i Nacka. Organisationen driver också ett behandlingshem, Dagöholm. Inom rörelsen finns också ett stort antal lokaler. Verksamheten finansieras till större delen genom föreningens lotteri samt genom medlemsavgifter, gåvor och offentliga anslag.

Den tredje och sista fallstudien handlar om hur ideella organisationer använder vetenskap som ett medel för att påverka unga människor i den svenska skolan. I ett antal styrdokument på nationell nivå i Sverige, exempelvis folkhälsopropositionen och regeringens åtgärdsprogram, formuleras en förväntan om att skolan ska förebygga och minimera elevers bruk av alkohol och narkotika.⁵¹ Enligt en inventering av material för undervisning om alkohol och narkotika, genomförd på uppdrag av Skolverket, finns ett stort utbud av metodmaterial av olika slag, både av vad inventeringen kallar för evidens- och kunskapsbaserade och andra mer erfarenhetsbaserade

51 Prop nr 2007/08:110; Regeringskansliet, 2011.

material att tillgå. Skolverket kallar till och med det för en ”marknad” för denna typ av material.⁵² I den tredje fallstudien har fyra exempel på ideella organisationer som använder vetenskap och forskning i ambition att förändra unga människors attityd till alkohol och narkotika, och som agerar på denna ”marknad”, analyserats. Det handlar om organisationerna Sprit- och vinleverantörsföreningen, Sveriges bryggerier, Ungdomens Nykterhetsförbund och deras kampanj ”Fake Free” samt Wendelsbergs folkhögskola. Materialet och metoderna som studeras är producerade för att användas i undervisning om alkohol och narkotika med unga människor i skolan som främsta målgrupp.

IDEELLA ORGANISATIONER INSTITUTIONELLT INBÄDDADE

Den här boken anammar ett institutionellt perspektiv på ideella organisationer och hur de använder vetenskap. Med ett institutionellt perspektiv menas att organisationer påverkar och påverkas av föreställningar, normer och beteendemönster som återfinns i det vidare samhället.⁵³ Organisationer är med andra ord institutionellt inbäddade. Med hjälp av institutionsbegreppet söker forskare på området undersöka hur institutioner som reformer, regler, ideologier, moden eller standarder utövar inflytande på organisationer.⁵⁴ Ett återkommande och gemensamt forskningsintresse är att studera hur institutioner hanteras, anpassas och infogas i organisationers strukturer, processer och ideologier.⁵⁵ Något förenklat skulle man

52 Skolverket, 2012: 11.

53 Se exempelvis Brunsson & Jacobsson, 1998. För översikter av denna teoribildning på svenska, se exempelvis Johansson, 2002; Eriksson-Zetterquist, 2009.

54 Czarniawska, 1988; Brunsson & Olsen, 1990; Czarniawska & Joerges, 1996; Brunsson & Jacobsson, 1998; Alexius, 2007.

55 Brunsson, 1989/2002/2006.

kunna uttrycka det som att organisatoriska fenomen har ett begränsat antal funktioner i organisationer, där man skiljer mellan rationella, motiverande och legitimerande funktioner.⁵⁶ Dessa tre funktioner kan jämföras med forskningen om hur vetenskapen används i ideella organisationer.⁵⁷

Till institutioners rationella funktioner hör exempelvis att lösa problem, minska kostnader, öka effektiviteten, underlätta beslutsfattande eller att styra och kontrollera organisationsmedlemmar.⁵⁸ Institutioner kan också fungera som motiverande genom att väcka entusiasm och engagemang. De kan vidare fungera legitimerande genom att i organisationens ideologi, strukturer eller processer reflektera omvärldens krav. Den sistnämnda funktionen bygger på antagandet att organisationer är löst sammanhållna system där organisatoriska fenomen ofta syftar till att bidra till stabilitet och tröghet, naturalisera den sociala ordningen eller konstituera och definiera en grupp.⁵⁹ För att kunna analysera vilken eller vilka funktioner som är mer framträdande i det enskilda fallet bör relationen mellan specifika organisatoriska institutioner och praktiken uppmärksammas.⁶⁰ En relation kräver någon form av överensstämmelse mellan institution och praktik, antingen genom att påverka praktiken eller genom att praktiken presenteras för ökad överensstämmelse.

Vidare närmar sig den här boken vetenskap som en institution, det vill säga att vetenskap utgör en föreställning eller norm i det vidare samhället som påverkar organisationer och kan behöva infogas i organiseringen av strukturer, processer och ideologier. (Se nästa avsnitt för en beskrivning av vad som menas med vetenskap i denna

56 Jämför exempelvis med Czarniawska, 1988.

57 Lavis et al, 2002.

58 Brunsson, 1985; Czarniawska, 1988.

59 Weick, 1976; Sjöstrand, 1987; Czarniawska, 1988; Brunsson & Olsen, 1990; Alvesson & Deetz, 2000.

60 Brunsson & Jacobsson, 1998.

bok.) En del av att studera och analysera hur vetenskap används i ideella organisationer är intresset för relationen mellan vetenskap, presentation och praktik i ideella organisationer. En traditionell och rationell syn på denna typ av relationer kan vara att organisationer praktiserar vetenskap. Det vill säga att vetenskapliga rön från det vidare samhället översätts i och påverkar den enskilda organisationens ideologier, strukturer och processer. I enlighet med resonemanget ovan visar dock institutionell forskning att den motsatta relationen kan förekomma.⁶¹ Istället för att vetenskapen översätts till praktik, vetenskapliggörs praktiken. I denna relation behöver vetenskapen varken översättas eller påverka organisationen. En medveten (hyckleri) eller omedveten (särkoppling) frånvaro av relationer mellan vetenskap och praktik är slutligen tänkbar.⁶²

Ett exempel på hur praktik kan vetenskapliggöras kan vara genom att legitimera existerande frågor och verksamhet med hjälp av lämpliga vetenskapliga rön eller referenser.⁶³ I den inledande diskussionen beskrivs hur organisationer i tilltagande grad hänvisar till ideal som rationalitet och vetenskap – istället för högre makter som religion eller ideologi – för att rättfärdiga sin verksamhet.⁶⁴ Där det tidigare räckte med att hänvisa till en organisations ideologi, medlemmarnas antal eller demokratiska processer – som stöd för det kollektiva agerandet – krävs idag mer av organisationerna för att framstå som legitima. Ett sätt för organisationer att stärka sin legitimitet och sin existerande praktik är följaktligen att åkalla lämpliga allierade, i något som har kallats för argument från auktoriteter.⁶⁵ Att hänvisa till forskning och forskare i allmänhet är en samhälleligt acceptabel variant

61 Brunsson, 1989/2002/2006.

62 Brunsson, 1989/2002/2006.

63 Latour, 1987; Rombach, 1994.

64 Meyer & Jepperson, 2000.

65 Latour, 1987.

på argument från auktoriteter; att referera till specifika vetenskapliga rön eller publikationer är troligtvis en än mer övertygande form.

I den institutionella forskningen har de organisatoriska konsekvenserna av att hämta stöd från auktoriteter uppmärksammats.⁶⁶ Exempelvis räcker det inte för organisationer som företag, men även offentliga och ideella organisationer, att de är uppdragsmaximerande och effektiva för att de ska uppfattas som legitima aktörer. De måste också visa att de bidrar till det gemensammas bästa. Det har observerats att denna tendens har gett upphov till ytterligare former av organisationer. Det kan handla om gränsöverskridande expertorganisationer, kunskapsorganisationer och organisationer som miljöcertifierar verksamheter eller ser till att de tar hänsyn till mänskliga rättigheter. Eftersom det kan vara ett nog så krävande, eller till och med ett omöjligt, arbete att för egen maskin framstå som rationell och vetenskaplig, krävs att dessa organisationer intygar att den första typen av organisationer besitter dessa värden.

NÅGRA CENTRALA BEGREPP

Ett antal begrepp, som ideell organisation, vetenskap och oberoende, återkommer genom boken och definieras därför här. Med *ideell organisation* menar jag i denna bok formella, privata och självstyrande organisationer utan vinstutdelning och med inslag av idealitet verk samma inom civilsamhället.⁶⁷ I traditionell mening omfattar ideella organisationer endast de juridiska formerna ideell förening, registrerat trossamfund och stiftelse, emellanåt används andra kriterier än enbart juridisk form, och därför kan exempelvis även vissa företag eller andra organisationer ses som ideella. *Civilsamhället* i sin tur kan definieras som en arena i samhället som är skild från staten, markna-

66 Se exempelvis Meyer & Jeppesson, 2000; Meyer, 2010.

67 Salamon & Anheier, 1997; Wijkström & Lundström, 2002.

den och det enskilda hushållet, där människor, grupper och ideella organisationer agerar tillsammans för gemensamma intressen.⁶⁸

Vad som är *vetenskap* varierar mellan discipliner och enskilda forskare. Denna bok anammar ett institutionellt perspektiv på vad som är vetenskap och vad som kännetecknar ett vetenskapligt perspektiv. Enligt detta perspektiv konstrueras vetenskap utifrån de föreställningar, normer och praktiker som formar och formas av de individer och organisationer som av sig själva och andra anses bedriva vetenskaplig verksamhet. En tydlig illustration av detta är det kollegiala granskandet av såväl forskningsansökningar som publikationer. Med det institutionella perspektivet är vetenskap med andra ord det som härstammar från universitetsanknutna forskningsmiljöer. Detta ursprung kan ställas mot den kunskap som produceras av icke-universitetsanknutna forskningsmiljöer, som till exempel de som återfinns inom ramen för ideella organisationer, myndigheter och företag, men som enligt detta perspektiv inte utgör vetenskap.

Boken anammar också ett institutionellt perspektiv på *oberoende* och *legitimitet*. Detta betyder att exempelvis beroende och oberoende ses som empiriska fenomen vilka är resultatet av pågående institutionaliseringsprocesser.⁶⁹ Utifrån ett sådant perspektiv kan en organisation inte vara oberoende eftersom alla organisationer är inbäddade i deras institutionella omvärld och beroendet är därmed en inneboende egenskap hos alla organisationer.⁷⁰ Vad som framstår som oberoende är i och med det resultatet av anpassningar till institutionella normer, värderingar och processer.⁷¹ Den centrala

68 Se exempelvis von Essen, 2010.

69 Berger & Luckmann, 1966; Meyer & Rowan, 1977; Brunsson & Sahlin-Andersson, 2000; Meyer & Jepperson, 2000; Meyer, 2010; Bromley & Meyer, 2015.

70 Meyer & Rowan, 1977; DiMaggio & Powell, 1991.

71 Jämför exempelvis med Ahrne, 2007; Ahrne & Brunsson, 2011.

frågan är därmed inte hur organisationer kan bli oberoende eller legitima, eftersom absolut oberoende och legitimitet är omöjligt, utan snarare vilka strategier organisationer använder för att framstå som oberoende och legitima.

VETENSKAP FÖR ANDRA - OBEROENDE I CAN

*HUR CENTRALFÖRBUNDET FÖR ALKOHOL- OCH
NARKOTIKAUPPLYSNING ANVÄNDER VETENSKAP
FÖR ATT FRAMSTÅ SOM OBEROENDE*

Detta kapitel beskriver hur en ideell organisation använt vetenskap under olika faser i organisationens historia för att framstå som oberoende. Forskare och praktiker menar att oberoende är ett fundamentalt värde för ideella organisationer. Med vilka strukturer, processer och ideologier främjar organisationer oberoende? Vilken roll spelar vetenskap i att framstå som oberoende? Och för vem och varför är det viktigt att ideella organisationer framstår som oberoende? Kapitlet handlar om Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN), dess oberoende och relation till vetenskap under perioden 1902-2015. Exempelvis lyfter organisationen fram att de bedriver och

främjar saklig information med hjälp av vetenskap och forskning. Den har också en bred medlemsbas i svenska folkrörelser som både inkluderar organisationer utanför nykterhetsrörelsen och som samtidigt markerar organisationens oberoende gentemot nykterhetsrörelsen. Vidare tillhandahåller CAN ett av Europas största offentliga forskningsbibliotek inom alkohol- och narkotikaområdet. En anledning till att CAN använder vetenskap för att framstå som oberoende kan vara för att detta oberoende ska kunna användas av andra aktörer. Med hänvisning till CAN:s oberoende kan andra aktörer främja sin universalistiska sida och undanhålla egenintressen.

Det har betonats, och det med rätta, att upplysningsverksamheten i nykterhetsfrågan skall vara objektiv. Det betyder väl närmast att den skall vara saklig, sålunda icke röra sig med annat än vad man brukar kalla fakta, d. v. s. av vetenskapen och erfarenheten bestyrkt sanning.¹

I samband med en av Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysnings² kurser höll undervisningsråd Sven Nylund ett anförande år 1925 på uppdrag av kungliga Skolöverstyrelsen. Citatet ovan är hämtat från det anförandet. Undervisningsråd Nylund betonade i sitt anförande vikten av att CAN:s verksamhet skulle präglas av objektivitet och saklighet samt att undervisningen och informationen skulle utmärkas av kalla fakta bekräftad av vetenskap och erfarenhet. I CAN:s årsredovisning från samma år kommenterade organisationen att anförandet ”lämnade en utmärkt sammanfattning av de principer och riktlinjer, som ligga till grund för Centralförbundets upplysningsarbete i alkoholfrågan”.³ Med andra ord skulle principer och riktlinjer som objektivitet, saklighet och kalla fakta ligga till grund för CAN:s verksamhet.

Idag argumenterar praktiker fortfarande för att fenomen som objektivitet, saklighet och framförallt oberoende ska ses som centrala värden av fundamental betydelse för ideella organisationer.⁴ Även forskare betonar oberoendets relevans och har följaktligen studerat olika former av organisatoriska strategier för att främja oberoende i ideella organisationer.⁵ Det hävdas till och med att oberoende tillhör

1 CFN, 1926: 5.

2 Dåvarande Centralförbundet för nykterhetsundervisning (CFN).

3 CFN, 1926: 4.

4 Keohane, 2002; Marschall, 2002.

5 Se exempelvis Biberson & François, 1999; Laidler-Kylander, Quelch & Simonin, 2007; Lie & Baines, 2007; Ostrander, 2007; Khieng & Dahles, 2015; Khieng & Dahles, 2015.

ideella organisationers ”most outstanding virtue”.⁶ Trots allmänna föreställningar om värdet av och relationen mellan oberoende och ideella organisationer visar forskningen också att detta värde ifrågasätts i en tilltagande grad.⁷

Det här kapitlet bidrar till samtal och forskning om ideella organisationer genom att närma sig oberoende som ett analytiskt begrepp samt genom att studera vilka strategier som ideella organisationer tar till för att framstå som oberoende. Kapitlet bygger på en fallstudie av CAN som ett exempel på en ideell organisation, och hur organisationen använder vetenskap i strukturer, processer och ideologier som ett instrument för att framstå som oberoende. Kapitlet intresserar sig också för hur ideella organisationer använder vetenskapliga attribut, som exempelvis i titlar, beskrivningar av personalens utbildning och förekomsten av forskare. Den centrala frågan är med andra ord hur CAN använder vetenskap för att framstå som oberoende.

ORGANISATIONER OCH OBEROENDE

Kapitlet tar avstamp i ett institutionellt perspektiv på organisationer och oberoende, vilket betyder att organisationer och beroende ses som empiriska fenomen vilka är resultatet av pågående institutionaliseringsprocesser.⁸ Utifrån ett sådant perspektiv kan en organisation inte vara oberoende eftersom alla organisationer är inbäddade i deras institutionella omvärld och beroendet är därmed en inneboende egenskap hos alla organisationer.⁹ Vad som framstår som oberoende är resultatet av anpassningar till institutionella normer, värderingar

6 Keohane, 2002: 478.

7 Gjems-Onstad, 1990; Fuertes-Fuertes & Maset-Llaudes, 2007; Ljubavnik & Crotty, 2014; Onyx, Armitage, Dalton, Melville, Casey & Banks, 2010.

8 Berger & Luckmann, 1966; Meyer & Rowan, 1977; Brunsson & Sahlin-Andersson, 2000; Meyer & Jepperson, 2000; Meyer, 2010; Bromley & Meyer, 2015.

9 Meyer & Rowan, 1977; DiMaggio & Powell, 1991.

och processer.¹⁰ Det betyder också att ideella organisationer ägnar tid och resurser åt att framstå som oberoende till exempel genom att använda sig av verktyg som uppfattas som oberoende av andra.¹¹ Till detta kommer att organisationer sällan kan vara oberoende av finansiering eller stöd för sina aktiviteter.

Resultatet är något av en paradox: för att vara legitima måste organisationer visa upp en bild av oberoende. Samtidigt som organisationerna vill utöva inflytande och behöver finansiering, vilket oftast leder till beroende av andra. Detta betyder i förlängningen att ideella organisationer måste hantera denna motsägelsefulla situation. Den centrala frågan blir därmed inte hur organisationer kan bli oberoende, eftersom absolut oberoende enligt detta perspektiv är omöjligt, utan snarare vilka strategier organisationer använder för att framstå som oberoende.

I detta kapitel används det institutionella perspektivet för att analysera hur CAN framställer sig som oberoende.¹² I den allmänna organisationslitteraturen studeras ofta organisationers strukturer, processer och ideologier utifrån en idé om att dessa bidrar till att främja kollektivt handlande och produkter i organisationer.¹³ En organisation kan med andra ord nå sina mål med hjälp av rätt valda strukturer, processer och ideologier och som samtidigt möjliggör att organisationen kan använda sina resurser effektivt. Enligt det institutionella perspektivet på organisationer är dock inte valet av strukturer, processer och ideologier endast baserade på rationella val, utan också en följd av att organisationen anpassar sig till ideal och

10 Jämför exempelvis med Ahrne, 2007; Ahrne & Brunsson, 2011.

11 Dobkin Hall, 1987.

12 Berger & Luckmann, 1966; Meyer & Rowan, 1977; Meyer & Scott, 1983; DiMaggio & Powell, 1991; Scott, 1995; Brunsson & Sahlin-Andersson, 2000; Meyer & Jepperson, 2000; Meyer, 2010; Bromley & Meyer, 2015.

13 Jämför med Brunsson, 1989/2002/2006.

normer i den institutionella omgivningen.¹⁴ Med andra ord är det lika viktigt att strukturer, processer och ideologier bidrar till organisationens legitimitet. En viktig uppgift för en organisations ledning är därmed att kommunicera att organisationen har rätt strukturer, processer och ideologier och att dessa representerar moderna ideal och normer.

CAN:S IDEOLOGIER FÖR OBEROENDE

Med vilka ideologier främjar CAN bilden av att organisationen är oberoende? Enligt organisationslitteraturen är en viktig uppgift för organisationers ledningar att kommunicera att organisationen har ideologier som bidrar till organisationens verksamhet och legitimitet.¹⁵ Exempelvis kan organisationer hävda att de vill vara effektiva, medlemsanpassade eller att organisationen är oberoende. I CAN:s fall verkar ideologier för oberoende handla om att inte uppträda till förmån för något särskilt sällskap, att inte framhärda en absolutistisk hållning i nykterhetsfrågan samt att bedriva och främja saklig information.

ATT INTE UPPTÄDA TILL FÖRMÅN FÖR NÅGOT SÄRSKILT SÄLLSKAP

En del av CAN:s ideologi är uttalanden om att inte uppträda till förmån för något särskilt sällskap, om att vara neutral samt om att inte driva politisk eller religiös propaganda. I stadgar och årsredovisningar från början av CAN:s existens, det vill säga från 1901 fram till ungefär mitten av 1920-talet, formulerades organisationens syfte initialt i portalparagrafen som ”uteslutande att verka för nykterhetsundervisningen bland ungdomen” med hjälp av att anskaffa och tillhandahålla lämpligt material samt att utbilda och förmedla före-

14 Brunsson, 1989/2002/2006.

15 Brunsson, 1989/2002/2006.

läsare.¹⁶ Det var också viktigt att organisationen inte skulle uppträda till förmån för något särskilt sällskap när dess representanter verkade för nykterhetsundervisningen bland ungdomen. I paragraf två, som handlade om föreläsarna, gick det exempelvis att läsa:

Föreläsare: förbundets föreläsare skola besöka ej blott nykterhetsföreningar bland ungdom, utan äfven folkskolor och andra undervisningsanstalter, men då förbundet vill i lika mån gagna all nykterhetsverksamhet, äga dessa föreläsare icke rätt att organisera särskilda föreningar eller eljest uppträda till förmån för något särskildt sällskap.¹⁷

Föreläsarna skulle med andra ord besöka även andra undervisningsanstalter, icke organisera särskilda föreningar i samband med undervisningen eller uppträda till förmån för något särskilt sällskap. Stadgarna i redovisningen för organisationens nästa period (1903-1906) var oförändrade och formuleringarna därför identiska. Till stadgarna bifogades dock en "[i]nstruktion för Centralförbundets instruktörer".¹⁸ Återigen borde organisationens "tjänstemän icke taga parti eller agitera för anslutning till något visst nykterhetssällskap". Till denna princip lades också till att "[i]nstruktörerna vare förbjudet att under utöfvandet af sin verksamhet för Centralförbundet drifva religiös eller politisk propaganda".¹⁹ Förutom att uppträda utan förmån för något särskilt sällskap var det också förbjudet för föreläsarna att framföra religiösa och politiska idéer.

Vid årsmötet sommaren 1921 reviderades stadgarna. Organisationens portalparagraf var numer "att befrämja upplysningsarbetet i nykterhetsfrågan" och det till en bredare allmänhet än enbart till

16 CFN, 1903: 38.

17 CFN, 1903: 38.

18 CFN, 1906: 27.

19 CFN, 1906: 27.

ungdomar.²⁰ I portalparagrafen inkluderades även att föreläsarna skulle undervisa om ”därmed sammanhängande etiska-, socialekonomiska- och hygieniska spörsmål”.²¹ I paragraf fem behandlades kraven på organisationens ledning.

Då förbundet vill uppträda fullt neutralt med hänsyn till de i förbundet representerade organisationerna, så äga de i förbundet fast anställda icke att för någon av dessa organisationer samtidigt innehava tjänst eller utföra uppdrag, som icke äro förenliga med en sådan fullt opartisk ställning.²²

Med andra ord hade kravet om att inte uppträda till förmån för något särskilt sällskap över tid utvidgats till hela organisationen och dess anställda samt formulerades i termer av neutralitet och opartiskhet snarare än att inte uppträda till förmån för något särskilt sällskap. Det senare kan, enligt tolkningar av kommande årsredovisningar, ha haft att göra med krav från kommande års statliga finansiering av föreläsningens verksamhet, vilken inleddes år 1905 med summan 4 000 kronor.²³

Utsagor om organisationens neutralitet återkommer i fallstudien, exempelvis i samband med att organisationens stadgar ändrades år 1954. ”CFN är i sin verksamhet neutralt i religiösa och politiska – jämväl nykterhetspolitiska – stridsfrågor”.²⁴ Även idag är dessa principer betydelsefulla enligt organisationens representanter och anställda. Enligt exempelvis Britta Grönlund, nuvarande chefssekreterare, ska CAN vara neutralt, undvika att ta ställning eller ha politiska

20 CFN, 1921: 16.

21 CFN, 1921: 16.

22 CFN, 1921: 19.

23 Se exempelvis CFN, 1927; Elmér, 1961.

24 CFN, 1955: 6.

uppfattningar.²⁵ Ulf Guttormsson, nuvarande chef för avdelningen för analys och metod på CAN, anger också att den partipolitiska neutraliteten är viktig för organisationen. ”Idén är fortfarande att samla in så objektiv kunskap som möjligt, och föra vidare den. Sen får [medlemsorganisationerna] bedriva sina politiska kampanjer. Det ska vi försöka undvika, att göra politik av de fakta vi sammanställer.”²⁶

Organisationen för inte enbart fram dessa principer i stadgar, årsredovisningar och utsagor, utan lär även ha följt dessa vid val av föreläsare, talare och lektionshållare, enligt årsredovisningar från organisationens tidiga period. I exempelvis årsredovisningen från perioden 1907-1908 listade organisationen alla föreläsarna (med namn, titel och bostadsort) som medverkat i föregående period samt kommenterade att:

Av ovanstående förteckning framgår, att förbundet vid val av föreläsare, talare och lektionshållare uteslutande tagit hänsyn till vederbörandes sakkunskap och intresse för saken, med bortseende från deras åsikter i andra stycken. Detta står också i full överensstämmelse med statens bestämmelser om neutralitet i politiskt och religiöst avseende.²⁷

Val av föreläsare hade enligt uppgift enbart tagit hänsyn till föreläsarnas sakkunskap och intresse för saken. Organisationen lade sedan till att val av föreläsare även stod i överensstämmelse med statens bestämmelser. Liknande formuleringar går att finna i kommande årsredovisningar, till exempel i den från påföljande år: ”I enlighet med statens bestämmelser har Centralförbundet vid kurserna liksom i övrigt avhållit sig ifrån all politisk eller religiös propaganda”.²⁸

25 Grönlund, intervju.

26 Guttormsson, intervju.

27 CFN, 1908: 10.

28 CFN, 1909: 11.

Dock var organisationen just det året osäker på huruvida principen hade följts i alla sammanhang, och i redovisningen lades följaktligen en mening till: ”Och så vitt styrelsen har sig bekant har ingen av förbundets föreläsare avvikit ifrån denna neutralitet”²⁹ I en årsredovisning ett antal år senare diskuterades också ett fall när avsteg från principen hade förekommit och organisationen tvingats till att göra en formell anmärkning: ”Endast i ett enda fall har föreläsningsbyrån sett sig nödsakad göra en erinran till rekvirent, som ej tillräckligt övervakat upprätthållandet av partipolitisk neutralitet i samband med statsunderstödd föreläsning”.³⁰ I denna mening framkommer att det endast rör sig om ett av många fall samt att det är statligt finansierad föreläsningsverksamhet som kräver partipolitisk neutralitet.

Varför var det viktigt för organisationen i dess begynnelse att föreläsare och anställda var neutrala samt politiskt och religiöst obundna? Förutom eventuella krav från den statliga finansärens sida³¹, kan en av anledningarna till att organisationen skulle undvika att uppträda till förmån för andra ha varit för att det skulle ha underlättat att få tillträde till skolorna. Denna anledning framkommer inte i organisationens årsredovisningar, utan diskuteras framförallt av författaren till en rapport framtagen i anslutning till CAN:s 60-årsfirande.

Man räknade tydligen med att det skulle bli lättare att få tillträde till skolorna, om talarna var utsända av en specialbyrå än om de kom i någon nykterhetsorganisations namn. Det ansågs nämligen viktigt att talarna inte misstänktes för att vilja värva medlemmar till sin organisation, vilket på den tiden av flera ansågs mera olämpligt än nu.³²

29 CFN, 1909: 11

30 CFN, 1927: 11.

31 CFN, 1927.

32 Elmér, 1961: 13.

Författaren menade att det skulle bli enklare att bedriva nykterhetsundervisning om talarna var utsända av en specialbyrå samt att detta ansågs som mer olämpligt förr. CAN återger detta argument i sin egen historieskrivning av organisationen på sin hemsida med tillägget att ”hela verksamhetens syfte var att bereda marken för en större anslutning till nykterhetsrörelsen”. I kapitlet ”Vetenskap som arena för konflikt”, längre fram i denna bok, framkommer dock att det fortfarande är aktuellt att undvika alltför tydliga kopplingar till nykterhetsrörelsen och dess ideologi.

ATT INTE FRAMSTÅ SOM ABSOLUTISTISKT

En annan del av CAN:s ideologi var försök till att undvika att framhärda en absolutistisk hållning i alkoholfrågan. Med absolutistisk menas i dessa sammanhang strävan efter totalförbud av alkoholförsäljning och -konsumtion. Denna del av ideologin diskuterades framförallt av författaren till en rapport framtagen i anslutning till organisationens 60-årsfirande. Av diskussionen framkommer att CAN under perioder har förknippats med nykterhetsrörelsen och att organisationen som en konsekvens har misstänkliggjorts, haft svårare att få tillgång till statlig finansiering samt att dess oberoende har ifrågasatts.

Redan efter ett par år begagnades politiska förbindelser för att utverka statsbidrag åt förbundet. Detta var ingen lätt uppgift. Visserligen hade riksdagen sedan länge anslagit medel till nykterhetsupplysning, men dessa hade antingen gått till skriftspridningen genom en av Kungl- Maj:t utsedd kommission eller lämnats till Svenska sällskapet för nykterhet och folkuppfostran (Svenska nykterhetssällskapet). Detta var inte absolutistiskt och ansågs därför mera ”objektivt” än de egentliga nykterhetsorganisationerna, vilka vid denna tid ännu inte hade fått några statsanslag.³³

33 Elmér, 1961: 21.

Enligt författaren till rapporten kunde det inte komma ifråga på den tiden att staten skulle understödja propaganda för helnykterhet. Kungens instruktioner för statligt stöd lär har varit att ”nykterhetsundervisning skall vara saklig, vederhäftig och objektiv. Den skall vara neutral i religiöst, politiskt och sålunda även i nykterhetspolitiskt hänseende”.³⁴ Frågan diskuterades även i riksdagen och en ledamot från första kammaren lär ha sagt att ”[a]vsikten är att utbyta den mera så att säga agitatoriska nykterhetsverksamheten mot en som skulle bygga på mer sakliga och fullt hygieniska vetenskapliga synpunkter”.³⁵ Anslag till nykterhetsundervisning hade därför endast lämnats till exempel till en av kungen utsedd kommission eller till Svenska sällskapet för nykterhet och folkuppfostran. Den senare organisationen framförde inte en absolutistisk hållning i nykterhetsfrågan och ansågs därför mer objektiv. Med andra ord var det tidigt viktigt för CAN att framhålla en ideologi för verksamheten som betonade organisationens oberoende, inte minst i relation till nykterhetsrörelsen och dess absolutistiska ideologi, om organisationen skulle komma i fråga för statliga anslag.

Trots att det tidigt framstod som betydelsefullt för CAN att markera en distans till nykterhetsrörelsen och dess ideologier hade organisationen kritiserats för alltför tydliga kopplingar. Under 1920- och 30-talen hävdade externa aktörer, exempelvis Skolöverstyrelsen, att organisationens ”föreläsningsverksamhet utnyttjades för agitation för nykterhetsrörelsen”.³⁶ Ett annat exempel var när en handbok i alkoholfrågan producerades. ”CFN tycks ha hållits helt utanför, tydligen i avsikt att öka handbokens prestige. Den skulle komma från Skolöverstyrelsen och inte ha någon bismak av propaganda från

34 Återgivande av Kungl. Maj:ts cirkulär den 24/9 1928 i Elmér, 1961: 91.

35 Återgivnet i Elmér, 1961: 30.

36 Elmér, 1961: 74.

nykterhetsrörelsen.”³⁷ Under 1960-talet kritiserades organisationen återigen för alltför starka kopplingar till nykterhetsrörelsen.

ATT BEDRIVA OCH FRÄMJA SAKLIG INFORMATION

En tredje del av CAN:s ideologi är att bedriva och främja saklig information. Organisationens nuvarande ändamålsparagraf fastställdes vid ett ombudsmöte 1978 och förändrades senast vid årsmötet i maj 2013. Enligt paragrafen framkommer att CAN ska följa konsumtionsutvecklingen samt bedriva och främja saklig information.

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) har till uppgift att följa konsumtionsutvecklingen, bedriva och främja saklig information om verkningar på individ och samhälle av alkohol- och narkotikabruk liksom om metoder för att förebygga alkoholskador och icke-medicinskt bruk av narkotika.³⁸

Det är dock långtifrån bara stadgarna som betonar vikten av att bedriva och främja saklig information. I intervjuer med representanter för CAN och dess medlemsorganisationer betonar de intervjuade betydelsen av saklighet.³⁹ Enligt exempelvis Ulf Guttormsson, chef för avdelningen för analys och metod: ”CAN:s catch phrase, enligt mig i alla fall, det är att samla in, bearbeta, sprida saklig information om alkohol och andra droger”.⁴⁰ I intervjuerna definieras sakligheten som rapporter baserade på undersökningar, känslobefriade framställningar, utan värderingar och politiska budskap, vedertagna och transparenta metoder och verksamheter samt som objektiva och vederhäftiga tolkningar av data.⁴¹

37 Elmér, 1961: 31.

38 CAN, 2013: 1.

39 Se exempelvis intervjuer med Haraké, Heine, Leifman och Raninen.

40 Guttormsson, intervju.

41 Intervju med Haraké, Heine, Guttormsson, Leifman och Raninen.

Saklighetens ursprung inom CAN går att spåra långt tillbaka i organisationens historia. I exempelvis årsredovisningen från 1907-1908 framkommer att val av föreläsare ”uteslutande tagit hänsyn till vederbörandes sakkunskap och intresse för saken”.⁴² En trolig anledning till att sakligheten och dess synonymer betonades var krav från statliga och andra finansiärer. Och som har beskrivits ovan lär kungens instruktioner för statligt stöd ha varit att ”nykterhetsundervisning skall vara saklig, vederhäftig och objektiv”.⁴³

Första gången den exakta termen saklig förekommer i fallstudien är i årsredovisningen för år 1925.⁴⁴ I samband med avrapportering av en av organisationens kurser återges anförandet av undervisningsrådet Sven Nylund som på kungliga Skolöverstyrelsens uppdrag öppnade kursen. I redovisningen kommenterades att anförandet ”lämnade en utmärkt sammanfattning av de principer och riktlinjer, som ligga till grund för Centralförbundets upplysningsarbete i alkoholfrågan”.⁴⁵ I en passage av anförandet diskuterades kraven på nykterhetsundervisningen:

Det har betonats, och det med rätta, att upplysningsverksamheten i nykterhetsfrågan skall vara objektiv. Det betyder väl närmast att den skall vara saklig, sålunda icke röra sig med annat än vad man brukar kalla fakta, d. v. s. av vetenskapen och erfarenheten bestyrkt sanning. Men därmed följer icke att vår ställning till alkoholspörsmålet skall vara neutral. Objektivitet och neutralitet äro icke samma sak, allra minst när det gäller stora sociala välfärdsfrågor, vilkas genomförande icke kunna ske utan strid.⁴⁶

42 CFN, 1908: 10.

43 Återgivande av Kungl. Maj:ts cirkulär den 24/9 1928 i Elmer, 1961: 91.

44 CFN, 1926.

45 CFN, 1926: 4

46 CFN, 1926: 5-6.

Utdraget ur anförandet betonar vikten av att CAN:s nykterhetsundervisning skulle präglas av objektivitet och saklighet, det vill säga att undervisningen och informationen skulle utmärkas av kalla fakta bekräftad av vetenskap och erfarenhet. Ett annat exempel på när saklighetens betydelse markerades kan hämtas från årsredovisningen från 1935-36. NTO:s riksstudieledare, Justus Elgeskog, uttalade sig vid årsmötet om nykterhetsundervisningen:

Den nykterhetsundervisning, som meddelas i skolorna, är fortfarande i hög grad bristfällig. [...] Detta medför, att stora grupper av vår s.k. bildade allmänhet, däri inberäknade lärare och lärarinnor, stå ganska främmande för såväl vetenskapens som erfarenhetens vittnesbörd angående alkoholen och dess verkningar. [...] Av denna anledning äro, synes det mig, de allmänna upplysningskurserna helt enkelt outhärliga, De äro en garanti för att en saklig och sansad nykterhetsundervisning regelbundet lämnas icke blott till de personer, som bevista kurserna, utan indirekt även till den större allmänheten, som genom utförliga referat i pressen får del av vad vid kursen förekommit.⁴⁷

I riksstudieledarens uttalande betonades inte bara att CAN:s nykterhetsundervisning skulle präglas av saklighet, utan även att denna saklighet hade betydelse för att den bildade allmänheten inte skulle stå främmande för vetenskapens och erfarenhetens vittnesbörd om alkoholen och dess verkningar. Sakligheten förekommer i flera fall i fallstudien, exempelvis i samband med att karaktären på upplysningsmaterial i alkoholfrågan till olika pressorgan diskuterades, att organisationen skulle förhindra ”sakligt oriktig propaganda” samt att tilltänkta kampanjer bör lägga tonvikten på ”rent saklig upplysning”.⁴⁸

47 CFN, 1936: 5-6.

48 CFN, 1942; CFN, 1954: 22-23.

Saklighet som en central dimension av CAN:s stadgar fastställdes första gången vid årsmötet 1954. Nya stadgar antogs av medlemsorganisationernas ombuds församling och fastställdes av kungen den 4 december 1954. Enligt årsredovisningen angav stadgarna att:

Centralförbundet för nykterhetsundervisning (CFN) har till uppgift att bedriva och främja saklig och objektiv undervisnings- och upplysningsverksamhet om alkoholens verkningar på individ och samhälle och om vägar och medel att förekomma och bekämpa alkoholskadorna.⁴⁹

Organisationens främsta uppgift var med andra ord att bedriva och främja saklig och objektiv undervisnings- och upplysningsverksamhet. Stadgarna för organisationen har reviderats ett antal gånger sedan 1954. Sakligheten som en central dimension har dock bibehållits. Ett exempel var när stadgarna ändrades vid årsmötet den 19 oktober 1977: "Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) har till uppgift att bedriva och främja saklig upplysning om verkningar på individ och samhälle av alkohol- och narkotikabruk liksom om vägar och medel att förekomma och bekämpa alkoholskador och motverka icke- medicinskt bruk av narkotika".⁵⁰ Ordalydelsen är marginellt förändrad i nuvarande stadgar, som redovisades i inledningen av detta avsnitt, och idag betonas att organisationen har till uppgift att "bedriva och främja saklig information".⁵¹

Det är dock långtifrån bara stadgarna som betonade och betonar vikten av saklighet. I fallstudien återkommer utsagor om personer, strukturer, processer och ideologier som enligt uppgift präglades av saklighet. Exempelvis, i samband med att CAN:s dåvarande direktör, Nils Sundberg, sedan tre årtionden skulle avgå formulerades ett

49 CFN, 1955: 6.

50 CAN, 1978: 4.

51 CAN, 2013: 1.

personligt omdöme om direktören av den dåvarande ordföranden, Sven Elmgren:

Allt vad Nils Sundberg gör är präglad av hans egen personlighet. Allt läggs på fast saklig grund, allt övervägs och prövas, också uppslag som inte stämmer med hans egen uppfattning i utgångsläget.⁵²

I detta fall är det med andra ord en persons agerande som lades fast på saklig grund. Den påföljande direktörens gärning präglades även denna av att hon ”tillvunnit sig förtroende och uppskattning för kunnighet, saklighet och ett brinnande intresse för den uppgift, som hon har tagit på sig”.⁵³ Även samarbeten med andra organisationer, som till exempel Hem och skola samt ungdomsorganisationer, skulle motarbeta villfarelser och sprida saklig information, exempelvis om haschrökandets faror, i sig självt och som inkörsport till heroin.⁵⁴

I olika former av återberättande av CAN:s historia appliceras även saklighet som ett samlande begrepp. Exempelvis i utsagan nedan från årsredovisningen för 1990-91 sägs att organisationens syfte från början var att vara ett sakligt informationsorgan i alkoholfrågor.

Folkrörelsernas framväxt i slutet av 1800-talet kom efter hand att påverka det svenska samhällets utveckling på många områden. En av grundstenarna i folkrörelsernas arbete för att förändra samhället var kunskap. Många insåg tidigt att kunskap var en viktig förutsättning och i den andan grundades CAN år 1901. Syftet var att CAN skulle vara ett sakligt informations-

52 CAN, 1972: 1.

53 CAN, 1982: 5.

54 CAN, 1982: 4.

organ i alkoholfrågor. Mycket har förändrats sedan dess, såväl CAN som det svenska samhället, men fortfarande är just kunskapsspridning den övergripande ledstjärnan i CANs arbete.⁵⁵

En annan historieskrivning, som lyfter fram sakligheten, återfinns i dåvarande ordförandes, Göran Magnussons, inledning till årsredovisningen för år 2006. ”Motivet för CFN då var detsamma som för CAN idag; allvaret i alkoholproblemen. Insikten var att argumenten måste, om de ska vara hållbara över tid, vara sakligt grundade och att de som för fram dem måste ha goda kunskaper om alkoholens verkningar på olika områden.”⁵⁶

Det verkade också vara viktigt för andra aktörer att CAN framstod som och främjade sin saklighet. I exempelvis Utbildningsdepartementets regleringsbrev för budgetåret 1982/83 angavs att CAN skulle bedriva och främja saklig information i alkohol- och narkotikafrågor.⁵⁷ Vidare menade dåvarande ordförande att ”CAN har tillvunnit sig förtroende i vida kretsar, där man vet att vår dokumentationscentral och vår kunniga personal ger all den sakliga faktainformation som behövs, såsom en fast grund för det arbete som olika organisationer och enskilda sedan utför från sina ideologiska utgångspunkter”.⁵⁸ I samband med en utredning av de statliga insatserna för alkohol- och narkotikainformation undertecknade ”41 av landets ledande forskare inom drogområdet” ett upprop för fortsatt stöd till CAN.⁵⁹ I oktober 1992 fick CAN diplom av Alkohol- och narkotikastiftelsens ALNA-gården Lindormsnäs för artiklar om droger i arbetslivet. Motiveringen löd: ”Tidskriften Alkohol och Narkotika har i sitt

55 CAN, 1991: 1.

56 CAN, 2006: 3.

57 CAN, 1984: 7.

58 CAN, 1984: 5.

59 CAN, 1985: 14.

temanummer 'Missbruk i arbetslivet' på ett nyanserat och sakligt sätt beskrivit olika förhållanden inom området alkohol, droger och arbetsliv."⁶⁰

Nuvarande representanter för CAN diskuterar också saktighetens betydelse för andra aktörer. Enligt exempelvis organisationens nuvarande vice ordförande (och IOGT-NTO:s biträdande generalsekreterare), Sara Heine, är CAN:s saktighet viktig för politiker, beslutsfattare, tjänstemän på myndigheter och för andra aktörer som arbetar förebyggande inom alkohol- och narkotikaområdet.

Alla som är inom den här diskussionen – myndigheter, politiker, organisationer, och näringsliv – ska ha siffror att förhålla sig till. [...] Vi utgår från att CAN har en legitimitet att ta fram grundfakta, "Så här ser det ut. Det här ser vi just nu." Sen kan folk välja att tolka och använda det hur de vill, men det här är basfakta.⁶¹

Representanter för CAN, som till exempelvis Ulf Guttormsson och Anna Raninen, bifogar att saktigheten även är viktig för medlemsorganisationerna. Medlemsorganisationerna behöver kunna lita på att informationen från CAN är saklig.

Vi har ett antal medlemsorganisationer och de har lite olika uppfattningar. Då är saktigheten jätteviktig, vi måste framstå som trovärdiga, och objektiva. Medlemmarna måste uppleva att de får så neutral information som möjligt från oss. De kan i sin tur vända och vrida på den som de vill, för sina politiska syften och sammanhang. Men *vi*, kärnan, ska vara så rena och klara och transparenta och objektiva som möjligt.⁶²

60 CAN, 1994: 20.

61 Heine, intervju.

62 Guttormsson, intervju.

En av anledningarna till att medlemsorganisationerna behöver kunna lita på att informationen från CAN är saklig har att göra med att de i sin tur vill använda sig av informationen i sitt eget arbete. ”När de exempelvis är ute och föreläser i skolor, då använder de oss som en garant för att det är sakligt.”⁶³

I likhet med tidigare ideologiska delar förekommer det exempel på att sakligheten ifrågasatts. Ett exempel på detta kan hämtas från organisationens årsredovisning från 1930-31. Enligt redovisningen ”fördes vid årsmötet en ingående överläggning [om föreläsningsverksamheten], som väsentligen gällde principerna för auktorisering av föreläsare och ämnen, bestämmelserna om objektivitet och saklighet samt om neutralitet i politiskt och religiöst avseende, storleken av statens bidrag etc”.⁶⁴ Slutsatsen av överläggningen blev dock att ”[b]eträffande objektiviteten och sakligheten framhölls bl. a., att kraven härpå ingalunda utgjorde ett hinder för att hela sanningen om rusdryckernas verkningar meddelades”.⁶⁵ I en årsredovisning från 1998 uttryckte dåvarande ordförande att det var ”viktigt att vi värnar vår integritet och saklighet, så att intressenterna i den svenska och europeiska alkoholpolitiken inte får påverka CANs verksamhet”.⁶⁶ Sakligheten kunde med andra ord inte tas för givet och skulle därför värnas aktivt. Vidare skrev en av medlemsorganisationerna, IOGT-NTO, i en motion till årsmötet 2015 om hur organisationen uppfattas som trovärdig, men också om risken för att CAN kunde komma att uppfattas som vilken intresseorganisation som helst. Motionen berörde CAN:s roll som påverkansorganisation och i motionen diskuterades hur CAN:s arbete var värdefullt för medlemsorganisationerna. I motionen förekom dock ett resonemang om att CAN:s

63 Raninen, intervju.

64 CFN, 1932: 27.

65 CFN, 1932: 27.

66 CAN, 1999: 3.

grad av trovärdighet kunde komma att förändras om organisationen bedrev alltför mycket påverkansarbete.

När CAN genomför kampanjer likt ”Vart femte barn” eller aktivt skriver debattartiklar för att påverka samhället finns risken att CAN på sikt uppfattas som vilken påverkansorganisation som helst. I det läget riskerar CAN:s kampanjer och på sikt faktakommunikation att uppfattas som vilken intresseorganisation som helst.⁶⁷

Motionen diskuterade med andra ord balansen mellan att bedriva och främja saklig information å ena sidan och å andra sidan gränsdragningen mellan information och påverkansarbete. Risken var enligt motionären att organisationen kunde komma att uppfattas som vilken intresseorganisation som helst.

Sammanfattningsvis främjar CAN bilden av att organisationen är oberoende med hjälp av tre ideologiska delar. Dessa tre ideologiska dimensioner återfinns i regleringsbrev, stadgar och årsredovisningar samt inkluderar att inte uppträda till förmån för något särskilt sällskap, att inte framhärda en absolutistisk hållning i nykterhetsfrågan samt att bedriva och främja saklig information med hjälp av vetenskap och forskning. Dessa ideologiska delar har i viss grad förändrats till sitt innehåll samt i sin betydelse under årens lopp. Det har också förekommit att de ideologiska delarna har ifrågasatts av organisationen eller av externa aktörer. Exempelvis har det hävdats att föreläsningens verksamhet utnyttjades för agitation för nykterhetsrörelsen. I fallstudien förklaras existensen och betydelsen av dessa dimensioner med att de uppfyller krav från finansärer, att de underlättar organisationens tillgång till andra arenor samt att de är viktiga för CAN:s medlemsorganisationer.

67 Motion, 2015.

CAN:S STRUKTURER FÖR OBEROENDE

Enligt allmän organisationsteori existerar specifika strukturer främst för att främja kollektivt handlande. Enligt institutionell teori kan dock en organisation också struktureras i enlighet med vad som i allmänhet uppfattas som exempelvis oberoende och därmed i sin tur framstå som oberoende.⁶⁸ Omvänt kan strukturer som inte följer rådande normer leda till att en organisation tappar sitt stöd från aktörer i omgivningen. Vilka strukturer är framträdande i fallstudien om CAN och med vilka strukturer främjar CAN bilden av sig själv som en oberoende organisation? Det här avsnittet beskriver strukturer som CAN:s medlemsbas, styrelse, anställda och ytterligare strukturer för oberoende.

BRED MEDLEMSBAS I SVENSKA FOLKRÖRELSER

En struktur som kan ha betydelse för verksamhet såväl som föreställningar om CAN:s oberoende är medlemsbasen. Organisationen är idag en ideell förening med 47 medlemsorganisationer, där det gemensamma för medlemsorganisationerna är att de är ideella organisationer med ett intresse i alkohol- och narkotikafrågor. För att beviljas medlemskap i CAN krävs enligt stadgarna att den sökande organisationen har en demokratisk struktur, är riksomfattande och bedriver regional och/eller lokal verksamhet⁶⁹, vilket exempelvis utesluter att myndigheter eller företag skulle kunna vara medlemmar.

Från början utgjordes medlemsbasen av organisationer uteslutande från nykterhetsrörelsen.⁷⁰ CAN har dock kritiserats för sina alltför tydliga kopplingar till nykterhetsrörelsen, av exempelvis Skolöversty-

68 Brunsson, 1989/2002/2006.

69 CAN, 2013.

70 Se exempelvis CFN, 1903, 1906, 1908.

relsen på 1920- och 1940-talen, och där exempelvis ”föreläsningssamheten utnyttjades för agitation för nykterhetsrörelsen”.⁷¹ Under årens lopp har kriterierna för medlemskap därför diskuterats och i vissa fall modifierats. Enligt exempelvis en rapport, som publicerades i samband med organisationens 60-årsjubileum, diskuterades redan 1946 om medlemskapen skulle breddas, till att också inkludera andra svenska folkrörelser.⁷² Representanter för medlemsorganisationerna var dock rädda för att nykterhetsrörelsen skulle förlora kontrollen över verksamheten och förslaget genomfördes aldrig.

Under 1960-talet ifrågasattes CAN på nytt för sina starka kopplingar till nykterhetsrörelsen. En framtidsutredning tillsattes 1969 för att bemöta kritiken och som resultat av utredningen ändrades namnet från Centralförbundet för nykterhetsundervisning till Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning 1970. Enligt uppgift markerade namnbytet att organisationen var mindre bunden till nykterhetsrörelsen.⁷³ CAN genomförde också en medlemssatsning för att öka och bredda antalet medlemmar som ett ytterligare sätt att markera ”oberoendet av nykterhetsrörelsen”.⁷⁴ Antalet medlemsorganisationer ökade från 19 till 39 stycken.

Ytterligare en organisationsutredning genomfördes i början av 1980-talet. En av anledningarna till att en utredning tillsattes var som ett sätt att bemöta en motion till organisationens årsmöte. I motionen menade författarna att ”[v]år uppfattning är att CAN i alldeles för stor utsträckning uppträder som en egen självständig organisation istället för som en samarbetsorganisation för sina medlemsorganisationer.” Från att organisationen hade kritiserats för sina alltför tydliga kopplingar till nykterhetsrörelsen var motionärerna med

71 Elmér, 1961: 74.

72 Elmér, 1961.

73 Elmér, 1983.

74 Elmér, 1983: 36.

andra ord oroliga för att kopplingen till medlemsorganisationerna över tid hade blivit alltför svag. Utredningen kom dock fram till att CAN:s uppdrag inte enbart var att serva medlemsorganisationerna.

I intervjun med Leena Haraké, kanslichef för Kvinnoorganisationernas Samarbetsråd i Alkohol- och Narkotikafrågor (KSAN), diskuterades KSAN:s relation till CAN. Leena nämnde behovet av saklig kunskap, med bas i forskningen, som skäl till medlemskap tillsammans med möjligheten att påverka CAN som medlem. En illustration av både behovet av kunskap och möjligheten till att påverka:

Vi behöver vedertagna studier och redovisningar, men vi anför kritik också. Vi behöver ett underlag som är könsuppdelat, inte bara att det handlar om ”ungdomar”. Hopbuntningen osynliggör flickors situation och behov av insatser. Om det finns en upplysningscentral i landet som ska stå för den här informationen, då ska det också vara på det sättet att vi kan förstå det, ta del av det, och också ha det som ett underlag till våra åtgärder eller vad vi kan ställa för krav på politiker, regering och riksdag.⁷⁵

KSAN behöver enligt utsagan ovan vedertagna studier och redovisningar, vilka de får tillgång till via sitt medlemskap i CAN, men organisationen använder även medlemskapet för att påverka innehåll och perspektiv i studier och redovisningar.

STATLIG OCH VETENSKAPLIG REPRESENTATION I STYRELSEN

I en traditionell styrelse för en ideell förening väljs styrelseledamöterna av medlemmarna och förväntas representera medlemmarnas och organisationens intressen.⁷⁶ CAN:s nuvarande styrelse avviker

⁷⁵ Haraké, intervju.

⁷⁶ Se exempelvis Albanson, Dansell, Sen & Törning, 2013; Segnestam Larsson, 2015a.

från detta mönster. Även om styrelsen ska representera de olika medlemsorganisationerna utses idag två ledamöter av regeringen (ordförande och ersättare), en ledamot av CAN:s personal samt resterande ledamöter av Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (FORTE), Vetenskapsrådet, Folkhälsomyndigheten, Socialstyrelsen samt ombuds församlingen.

Under organisationens första tre decennier valdes styrelsen på ett mer traditionellt vis, av representanter för medlemsorganisationerna vid årsmötet. Styrelsens komposition har sedan dess ändrats ett flertal gånger. Under 1930-talets ekonomiska kris förändrades exempelvis förutsättningarna för organisationen. Enligt författaren till en rapport, som publicerades i samband med organisationens 60-årsfirande, minskade anslagen till CAN.⁷⁷ I samma period fanns det uttalade önskemål från regeringen och Skolöverstyrelsens sida om att anslagen till CAN skulle användas på ett mer effektivt vis. Det lades därför ett förslag om att regeringen skulle tillsätta två styrelseledamöter samt att Skolöverstyrelsen skulle ha en tjänsteman med på samtliga styrelsemöten. Detta väckte livlig diskussion, bland annat på grund av att man riskerade att få in ”icke-absolutister” i styrelsen.⁷⁸

Regeringsutsedda styrelseledamöter var man ännu mera miss-tänksam emot. Till sist lyckades man dock nå enighet om ett uttalande att man visserligen inte önskade statlig representation men inte vill motsätta sig en sådan, om Kung. Maj:t fann det nödigt.⁷⁹

Kungen fann det antagligen nödigt eftersom den svenska regeringen, enligt uppgift i tidningen *Alkohol- & narkotika*, sedan 1933 tillsät-

77 Elmér, 1961.

78 Elmér, 1961: 37.

79 Elmér, 1961: 37.

ter ordförande i CAN:s styrelse.⁸⁰ Den första ordföranden, utsedd av kungen, var professor Göran Liljestrand. När Liljestrand lämnade ordförandeposten budgetåret 1947-48 kommenterades det i CAN:s årsredovisning: "Det har varit en tillgång, som ej kan överskattas, att i spetsen för den institution, som har till uppgift att främja nykterhetsundervisningen i landet, äga en man, som är allmänt känd och respekterad som vetenskapsman och som därtill är specialist på alkoholforskningens område".⁸¹

Diskussionen om det faktum att andra aktörer kunde utse ledamöter, samt vilka kvaliteter dessa ledamöter skulle föra med sig, verkar ha fortsatt under en längre period i organisationen. En utsaga från årsredovisningen från budgetåret 1952-53 kan illustrera detta. I utsagan förutsatte CAN att kungen skulle utse representanter med rätt intressen samt vara öppna för att representanterna också skulle kunna vara företrädare för olika vetenskapsgrenar.

CFN förutsätter såsom självklart, att Kungl. Maj:t kommer, att utse enbart sådana representanter i styrelsen, vilka är uppenbart intresserade av att främja folknykterheten samt undervisnings- och upplysningsverksamheten i alkoholfrågan. Till ledamöter bör kunna utses icke endast representanter för olika folkrörelser utan även företrädare för sådana vetenskapsgrenar, inom vilkas område den vetenskapliga sidan av alkoholfrågan faller.⁸²

Nästa förändring av styrelsens struktur skedde år 1954. Ett av förslagen i 1944 års nykterhetskommitté var att den svenska kungen borde utse halva antalet ledamöter, dels från andra svenska folkrörelser, dels från den vetenskapliga forskningen.⁸³ I samband med 1954 års

80 Elmér, 1991.

81 CFN, 1949: 2.

82 CFN, 1953: 21.

83 Elmér, 1961.

riksdagsbeslut antogs denna förändring samtidigt som riksdagen gav CAN ett utvidgat mandat, ökade ekonomiska resurser samt större frihet att hantera de statliga anslagen. Denna förändring kommenterades i en årsredovisning några år senare: "Samtidigt bestämdes, att CFN:s styrelse den 1 juli 1954 skulle omorganiseras i syfte dels att ge staten ett ökat inflytande över förbundets ledning, dels att skapa en starkare anknytning till de svenska folkrörelserna och till den vetenskapliga forskningen".⁸⁴ I praktiken innebar det att regeringen tillsatte organisationens ordförande och Skolöverstyrelsen fem ytterligare ledamöter.

Ett flertal ytterligare diskussioner om och förändringar av styrelsens komposition går att identifiera i fallstudien. Enligt propositionen 1976/77:108 ansåg ett statsråd att statens inflytande borde minska i styrelsen och att medlemsorganisationernas skulle öka. Denna förändring av styrelsens komposition trädde i kraft år 1977 och varade i åtta år. I propositionen 1984/85:19 uttrycktes dock att CAN:s styrelse borde förstärkas med ytterligare företrädare för drogforskningen. Budgetåret 1988-89 omorganiserades CAN, vilket kommenterades i årsredovisningen. Av utsagan framgick att den nära relationen till staten, bland annat genom representanter i styrelsen, var viktig för att organisationen skulle framstå som en saklig, neutral och legitim aktör.

Betydelsen av att CAN även i framtiden har en nära relation till staten bedömdes som stor med beaktande av CANs funktion om saklig och neutral basfaktaförmedlare inom drogområdet. I denna roll är det viktigt att CANs verksamhet på något påtagligt sätt "legitimeras" av staten. Annars riskerar CANs status som basfaktaförmedlare att påverkas negativt. Bland andra befarade negativa effekter märks att kompetens försvinner

84 CFN, 1958: 3.

från styrelsen, att samarbetet med olika centrala och lokala myndigheter och organ kan påverkas negativt och att CANs möjligheter att initiera aktiviteter försvåras.⁸⁵

I intervjuerna med representanter för organisationen diskuterades styrelsens komposition och betydelse för CAN. Förutom att styrelsen och dess komposition lyfts fram på organisationens hemsida presenteras styrelsens sammansättning i de flesta tillfällen när organisationen ska introduceras menar Anna Raninen, avdelningschef för media och kommunikation.⁸⁶ Anna Raninen menar också att styrelsen har betydelse för andra aktörers uppfattning av CAN. Styrelsen har dessutom betydelse för att organisationen ska framstå som saklig.

Jag tror ju att den sammansättning som [styrelsen] har, att de vetenskapliga råden är med, bidrar till sakligheten. Att mycket av det vi gör redan är förankrat i de myndigheter som har sektorsansvar på området, bidrar till sakligheten.⁸⁷

Enligt styrelsens vice ordförande, Sara Heine, är det också viktigt att ordföranden är utsedd av regeringen samt att styrelsen kännetecknas av en bredd när det gäller vilka organisationer, kompetenser och frågor som är representerade.

Det ena är det här att [organisationen] har en ordförande som är utsedd av regeringen, att det har varit en viktig del. Att det inte är *en* organisation som står för just *en* fråga, eller *en* ideologi. Utan att det är en mer neutral part. Och sen att vi har en väldig bredd i styrelsen. [...] Den bredden skapar också en legitimitet, att det är både myndigheter och civilsamhälle, att

85 CAN, 1990: 14-15.

86 Raninen, intervju.

87 Raninen, intervju.

det är forskare, tjänstemän och ideella som sitter där. Att det är alkohol-, narkotika- och tobaksfrågor, en bredd i sakfrågorna.⁸⁸

Enligt Heine bidrar styrelsens bredd och att ordförande utses av regeringen till att skapa legitimitet för CAN samt till bilden av organisationen som en neutral part i alkohol- och narkotikafrågor.

PERSONALENS SAK- OCH AKADEMISKA KUNSKAP

En ytterligare organisationsstruktur för att utveckla verksamheten och signalera oberoende kan vara via organisationens personal och dess kompetens. I CAN:s begynnelse markerades exempelvis att val av föreläsare enbart hade tagit hänsyn till de medverkandes sakkunskap och intresse för saken.⁸⁹ Det fanns också föreskrifter för vad föreläsare och tjänstemän fick och inte fick göra. Exempelvis borde organisationens ”tjänstemän icke taga parti eller agitera för anslutning till något visst nykterhetsällskap”.⁹⁰

Under slutet av 1900-talet blev det alltmer förekommande att personalens akademiska kopplingar lyftes fram i årsredovisningarna. Organisationens första forskningssekreterare tillträdde den 15 februari 1978.⁹¹ Forskningssekreterarens uppgift var att sprida forskning i populär form, ge svar på viktiga frågeställningar och att framställa handböcker tillsammans med specialister.⁹² På 1980-talet tillträder Björn Hibell som direktör för CAN. Den ”första som ej är från nykterhetsrörelsen, men likt företrädare som ex Ingrid Blomberg,

88 Heine, intervju.

89 CFN, 1908.

90 CFN, 1906: 27.

91 CAN, 1979.

92 CAN, 1983.

är han akademiskt meriterad”.⁹³ I en årsredovisning introducerades Björn Hibell av dåvarande ordförande, Nils Brage Nordlander, på följande vis:

Björn Hibell är docent i sociologisk alkoholforskning och har varit ansvarig för Skolöverstyrelsens årliga undersökningar av ungdomars drogbruk. Han har varit sekr. i Nordiska nämnden för alkoholforskning och i Tvärvetenskapliga seminariet i alkoholfrågan. På stipendium från Forskningsrådsnämnden har han under det senaste året studerat droginformation och utvärdering av information vid världens ledande institution på området Addiction Research Foundation i Toronto samt vid viktiga institutioner i USA. Björn Hibell kommer väl förberedd till sin viktiga uppgift i CAN. Alkohol och narkotika är frågor, som berör alla människor och många delar av samhället, och det är områden där många åsikter och meningar bryts. Det är en trygghet att i CANs ledning få en person med obestridd sakkunskap och vetenskaplig meritering med breda kontakter även internationellt.⁹⁴

Betydelsen av direktörens kopplingar till akademi underströks med andra ord ett flertal gånger och det angavs att CAN:s ledning därmed skulle få en person med obestridd sakkunskap och vetenskaplig meritering. Under direktör Björn Hibells ledning tilltog personaluppgifterna med koppling till akademin. Under budgetåret 1985-86 fanns två forskningssekreterare⁹⁵ och två år senare, under budgetåret 1987-88, fanns det fyra.⁹⁶ Årsredovisningarna fortsatte

93 Elmér, 1983: 31.

94 CAN, 1983: 4-5.

95 CAN, 1987.

96 CAN, 1989.

att rapportera antalet anställda forskningssekreterare fram till och med 2000-talet.⁹⁷

Nästa stora förändring i organisationsstrukturen, när det gäller personalen och dess kompetens, som återfinns i fallstudien skedde år 2014. Enligt årsredovisningen förstärktes kompetensen för analys och forskning som ett medel för att höja kvaliteten på CAN:s verksamhet.

Inte minst har vi förstärkt vår kompetens när det gäller analys och forskning. Detta har varit nödvändigt utifrån CAN:s strävan att kunna genomföra mer fördjupande analyser av de data som CAN förfogar över. Förstärkningen av forskarkompetensen på CAN skall således ses som ett medel, och inte ett mål i sig, i syfte att förstärka och höja kvaliteten på olika delar av CAN:s verksamhet.⁹⁸

Förstärkningen av analys- och forskningskompetensen skedde främst genom att en forskargrupp hade tillkommit till CAN.

CAN har vuxit främst inom avdelningen Analys & Metod och det har där tillkommit en forskargrupp dit bland andra Mats Ramstedt, forskningsansvarig och Erica Sundin, utredare har rekryterats. Sedan 2014 har två KI-anställda forskare, Jonas Landberg och Johan Svensson, förlagt sin arbetsplats på CAN och ingår även de i forskargruppen.⁹⁹

I samband med att forskargruppen, med forskare från Karolinska institutet tillkom, förändrades de tidigare forskningssekreterarnas titlar till utredare och den tidigare forskningsavdelningen döptes

97 Se exempelvis CAN, 1994, 1998, 2002, 2006, 2010.

98 CAN, 2015: 10.

99 CAN, 2015: 31.

om till avdelningen för analys och metod.¹⁰⁰ Enligt intervjun med Ulf Guttormsson, avdelningschef för analys och metod, var det dock inte ”vattentäta” skott mellan utredarna och forskarna, där några av utredarna doktorerade och några av forskarna sysslade med utredningar. En av de som var pådrivande i dessa processer var nuvarande direktör Håkan Leifman.

Jag tyckte redan när jag kom hit att det borde vara lite mer kompetensförsäkring på forskningsområdet. I syfte att stärka CAN:s verksamhet. I syfte att förbättra metodutveckling med hjälp av forskare. Delaktig i rapportskrivningar, delaktig i att söka pengar, delaktig i våra publikationer. Det vi säger utåt blir bättre.¹⁰¹

I intervjun med CAN:s vice ordförande, Sara Heine, kopplades personalens tilltagande akademiska kompetenser till organisationens saklighet.

Det andra vad gäller saklighet är att man ändå har tagit valet de senaste åren att ha en närmare koppling till forskarvärlden, och att ha forskare som sitter på CAN är också en del i det. Det hänger ihop med önskan om att faktiskt kunna använda allt det här materialet som har legat nere i källaren: Att få in det digitalt, att börja kunna jobba med den massan och analysera det samt att dra nytta av det. [...] Det är en del utav sakligheten.¹⁰²

Önskan om att kunna använda det empiriska material som CAN har samlat in under årens lopp samt att kunna analysera det materialet sades i intervjun vara en del av sakligheten.

100 Intervjuer med Grönlund och Guttormsson.

101 Leifman, intervju.

102 Heine, intervju.

VETENSKAPLIGT RÅD, FYSISK OCH JURIDISK HEMVIST SAMT EXTERNA RELATIONER

Ett antal andra organisatoriska strukturer, med påverkan på bilden av CAN som en oberoende organisation, kan identifieras i fallstudien. En av dem var förekomsten av ett vetenskapligt råd under en period av CAN:s historia. Under slutet av 1900-talet organiserades ett vetenskapligt råd för att bistå CAN med ”faktaundersökning av olika läromedel, att tillföra upplysningsarbetet nya forskningsresultat och att delta i besvarandet av remisser och framställningar”.¹⁰³ Det vetenskapliga rådet infördes enligt uppgift 1973, träffades ett par gånger per år, bestod av forskare från olika lärosäten och discipliner, som medicin, samhällsvetenskaper och massmedieforskning, samt gav viktiga impulser till CAN, enligt en av organisationens ordförande.¹⁰⁴

En annan, antagligen mer problematisk struktur var CAN:s fysiska hemvist under en period av andra hälften av 1900-talet. Enligt en rapport som publicerades i samband med organisationens 60-årsfirande fördes exempelvis CAN:s personal över till Skolöverstyrelsen år 1977.¹⁰⁵ De angivna anledningarna inkluderade att personalens ställning skulle stärkas samt att ekonomin skulle komma under bättre kontroll. Nästa förändring i den fysiska hemvisten skedde 1985 och gav upphov till ytterligare förändringar i organisationsstrukturen.

1985 flyttades personalen från Skolöverstyrelsen till Socialstyrelsen och CAN fick det officiella uppdraget att följa drogutvecklingen i landet. [...] CAN hade sedan 1973 gett ut en årlig rapport, men nu fick den en mer officiell prägel. [...] Antalet forskningssekreterare ökades från en till tre och en halv. [...] I styrelsen ökades antalet statliga ledamöter från fyra till sex,

103 Elmer, 1983: 29.

104 Se exempelvis CAN, 1980, 1981, 1982.

105 Elmér, 1961.

genom att den ledamot som, det numera upplösta, UHÄ tidigare tillsatt, ersattes av tre ledamöter från olika forskningsråd, vilket säkrade CANs goda relationer till forskningen.¹⁰⁶

Flytten av personalen till Socialstyrelsen följdes av att antalet forskningssekreterare utökades och att den statliga representationen i styrelsen tilltog. Det senare sades säkra CAN:s goda relationer till forskningen. I en årsredovisning i samband med flytten försäkrades läsaren om att ”CANs självständiga ställning gentemot myndigheten avses emellertid inte bli förändrad”.¹⁰⁷ År 1990 blir CAN återigen egen arbetsgivare, utan tillsynsmyndighet, samtidigt som organisationen blev utsatt för det dittills största nedläggningshotet.¹⁰⁸ Beslut hade fattats att inrätta ett statligt folkhälsoinstitut som enligt en utredning borde överta CAN:s arbetsuppgifter. Efter protester, främst från medlemsorganisationerna, beslutades dock att CAN skulle få behålla sina anslag, men att organisationen borde samarbeta och samlokaliseras med det nya institutet.¹⁰⁹ Under perioden 1993 till mitten av 00-talet var CAN därmed samlokaliserade med det statliga folkhälsoinstitutet.

En tredje struktur som framkommer i fallstudien är CAN:s nära relation till staten, men även som en arena, mötesplats och källa till kunskap för olika aktörer. I samband med organisationens 25-årsjubileum deltog exempelvis representanter från regeringen samt tal och underhållning sändes i den statliga radion.¹¹⁰ Det kommenterades vidare i början av 1950-talet att organisationen ”tycks bli allt mer anlitad av forskare, föredragshållare, pressmän, studerande och andra, som syssla med alkoholfrågan och önska informationer av

106 Elmér, 1961: 26.

107 CAN, 1986: 16.

108 CAN, 1992.

109 CAN, 1994.

110 CFN, 1927.

olika slag, och förfrågningar om broschyrer och film äro mycket vanliga".¹¹¹ Organisationen sades alltid haft goda och täta kontakter med forskare från olika verksamhetsfält samt fungerat som remissinstans på regeringens propositioner.¹¹² I regeringens proposition 1984/85:19 angavs också att CAN fungerade som en länk mellan forskning, myndigheter, organisationer och massmedia. Ytterligare exempel: ett mångårigt samarbete inleds med Svenska föreningen för alkohol- och drogforskning 1981.¹¹³ Samarbetet och samlokaliseringen med det statliga folkhälsoinstitutet kommenterades också återkommande i årsredovisningarna.¹¹⁴ Från och med år 2004 huserar CAN Systembolagets råd för alkoholforskning och organisationen delar årligen ut ett drogforskningspris.¹¹⁵ I årsredovisningen från år 2012 lyftes CAN:s "nära anknytning till staten" fram.¹¹⁶ Slutligen, sedan ett par år har CAN också en formell relation till Karolinska institutet genom den forskargrupp som finns inom CAN:s väggar. Till dessa relationer med externa aktörer kan också bifogas den återkommande samverkan med organisationens medlemsorganisationer under årens lopp.

Sammanfattningsvis främjar CAN bilden av sig själv som oberoende med hjälp av ett antal organisatoriska strukturer. En sådan struktur är att ha en bred medlemsbas i svenska folkrörelser som både inkluderar organisationer utanför nykterhetsrörelsen och som samtidigt markerar organisationens oberoende gentemot nykterhetsrörelsen. En annan organisatorisk struktur är den statliga och vetenskapliga representationen i styrelsen. Exempelvis har den nära relationen till staten, genom representanter i styrelsen, sagts vara

111 CFN, 1953: 21.

112 CAN, 1976, 1979.

113 CAN, 1983.

114 Se exempelvis CAN, 1996.

115 CAN, 2004.

116 CAN, 2013: 29.

viktig för att organisationen skulle framstå som en saklig, neutral och legitim aktör. En tredje struktur är personalens sakkunskap och vetenskapliga kompetens, där organisationen och personalens närhet till forskarvärlden sägs bidra till organisationens oberoende. Ytterligare strukturer för oberoende har inkluderat ett vetenskapligt råd, att organisationen tidvis har organiserats av Skolöverstyrelsen, Socialstyrelsen och det statliga folkhälsoinstitutet samt organisationens nära relation till staten och den närbesläktade funktionen som en arena, mötesplats och källa till kunskap för olika aktörer.

CAN:S PROCESSER FÖR OBEROENDE

En organisations processer, som till exempel aktiviteter, verksamheter och projekt, anses i allmän organisationslitteratur vara medel för att uppnå organisationens mål. Institutionell teori och forskning visar dock att det också finns normer och ideal i organisationers institutionella omgivning om vilka processer en organisation ska använda sig av för att uppfattas som legitim.¹¹⁷ Med vilka processer främjar CAN bilden av sig själv som en oberoende organisation? Det här avsnittet lyfter framförallt fram de processer som är relevanta för diskussionen om CAN:s oberoende samt hur forskning och vetenskap används för att främja detta oberoende. De processer som beskrivs är följaktligen att följa, redovisa och bedriva forskning, att publicera en oberoende tidskrift samt att tillhandahålla ett av Europas största specialbibliotek inom alkohol- och narkotikaområdet.

ATT FÖLJA, REDOVISA OCH BEDRIVA FORSKNING

En central process för CAN är organisationens mångåriga undersöknings- och forskningsverksamhet. I ett tidigare avsnitt har den här boken berört den betydelse som organisationen idag lägger vid

117 Brunsson, 1989/2002/2006.

personalens sak- och akademiska kunskap inklusive det faktum att CAN sedan ett par år organiserar en forskargrupp med tydliga relationer till Karolinska institutet. I intervjuer med representanter för organisationen diskuterades därför vilken betydelse forskning och vetenskap har för att uppfylla organisationens mål och för hur organisationen uppfattas.

Flera av de intervjuade menade i intervjuerna att det uppfattas som mer objektivt och sakligt med en anknytning till forskning och vetenskap.¹¹⁸ Ett exempel från intervjun med Ulf Guttormsson, avdelningschef analys och metod: ”Vi uppfattas nog som mer sakliga, om vi har en anknytning till forskningsfältet, och inte minst Karolinska institutet. De kanske känner till det från Nobelpriset, med rätta så är det många som uppfattar det som en seriös institution, stor och viktig”.¹¹⁹ Nuvarande direktör, Håkan Leifman uttryckte liknande åsikter:

Ja, jag tycker att forskningsförstärkning är ett sätt att försöka framstå som sakliga. Att med hjälp av våra resultat, få dem publicerade i internationella tidskrifter som är granskade av många. Det granskas av andra forskare, man får en stämpel på den när den är färdig, att det här är någonting som håller. Så kan man använda den kunskapen utåt och sprida det här, säga ”att det här accepteras av forskarsamhället, det stämmer det vi säger”.¹²⁰

Enligt ytterligare respondenter framstod CAN som mer sakligt och legitimt tack vare kopplingen till forskning, som till sin natur uppfattas som saklig.¹²¹

Forskning och vetenskap har dock varit återkommande inslag

118 Intervjuer med Haraké, Heine, Guttormsson och Leifman.

119 Guttormsson, intervju.

120 Leifman, intervju.

121 Intervjuer med Heine och Guttormsson.

i organisationens processer under årens lopp. En del av detta kan ha varit tilltron till vetenskapens betydelse för undervisnings- och upplysningsverksamheten i alkoholfrågan.

CFN understryker starkt, att den vetenskapliga forskningen har utomordentligt stor betydelse för undervisnings- och upplysningsverksamheten i alkoholfrågan. Den tidigare nykterhetspropagandan hade i betydande grad en emotionell utformning. För att i våra dagar kunna påverka sederna i nykterhetsfrämjande riktning måste man i högre grad kunna övertyga genom att påvisa faktiska förhållanden. Under de senaste decennierna har också på nykterhetsupplysningens område en avsevärd förändring inträtt, i det att det väsentliga underlaget för upplysningsverksamheten utgöres av objektivt påvisade fakta, som framgått ur vetenskaplig forskning.¹²²

Mot bakgrund av ovan uttryckta tilltro är det mindre förvånande att vetenskapliga sommarkurser anordnades redan 1910 och fortsatte till och med 1918.¹²³ Kurser med inslag från forskning och vetenskap har fortsatt att vara ett stående inslag i CAN:s processer.¹²⁴ Under årens lopp har CAN också organiserat seminarier och konferenser för olika intressenter, som medlemsorganisationer och folkrörelser, om och med akademisk forskning.¹²⁵ Vidare har CAN verkat för att staten skulle avsätta anslag ”till vetenskapliga undersökningar på alkoholfrågans område”.¹²⁶ Forskning och vetenskap användes som underlag i organisationens utåtriktade föreläsningar samt talarma-

122 CFN, 1953: 23-24.

123 Se exempelvis CFN, 1911, 1918.

124 Se exempelvis CFN, 1947; CAN, 1975, 1976.

125 Se exempelvis CFN, 1909, 1945, 1966, 1968; CAN, 1987.

126 CFN, 1945: 18.

terial.¹²⁷ Många av organisationens anlitade föreläsare angavs vara ”vetenskapsmän, läkare, jurister eller befattningshavare inom nykterhetsvård eller inom andra sociala vårdområden”.¹²⁸ Under organisationens årsmöten har ofta forskare medverkat med föreläsningar. Vid åtminstone ett tillfälle producerades en film med tydliga referenser till forskning om alkoholfrågorna.

I samarbete med ABF, Folksam och Verdandi har CFN låtit producera stillfilmen ”Forskning för ett alkoholskadeffritt samhälle”. Stillfilmen, som bl. a. ingår i aktionen ”Det alkoholskadeffria samhället”, ger information om vad alkoholforskarna sysslar med samt belyser sambandet mellan forskningens resultat och samhällets alkoholpolitik.¹²⁹

I samarbete med aktörer som Nordiska nämnden för alkoholforskning och Tvärvetenskapliga seminariet har CAN också genomfört och publicerat inventeringar av då pågående alkohol- och narkotikaforskning vid vetenskapliga institutioner och myndigheter.¹³⁰ Som uppföljning till inventeringen skapades en litteraturgrupp år 1975 med uppgift att bevaka aktuell forskning inom området.¹³¹ Litteraturgruppen som bestod av forskare från skilda discipliner, valde aktuella forskningsprojekt som publicerades i dokumentation för CAN:s bibliotek samt i tidningens tidskrift *Alkohol & narkotika*. Utöver att översikter av forskning har publicerats i tidningens tidskrift gav organisationen årligen ut sammanställningar av statistiska uppgifter, lagstiftning och aktuell forskning när det gäller alkohol-

127 CFN, 1945; CAN, 1969.

128 CFN, 1964: 12.

129 CFN, 1967: 15.

130 CFN, 1968.

131 CAN, 1975.

och narkotikabruk.¹³² Internationell och svensk forskning ”av intresse för en allmän publik”, utvald av forskare eller direkt ur forskningstidskrifter, publicerades från och med början på 1980-talet två gånger per år i organisationens publikation *Forskningsnytt*.¹³³ Vid enstaka tillfällen kunde CAN publicera specifika rapporter. Ett exempel var när den vetenskapliga *Hollanderrapporten* publicerades om möjliga konsekvenser av att stegvisa prissänkningar respektive borttagande av restriktioner inom alkoholområdet.¹³⁴ Enligt dåvarande ordförande, Anders Castberger, var det ”CANs samhällsuppgift att redovisa de effekter som förändringar av alkoholpolitiken kan väntas medföra”.¹³⁵

I fallstudien framträder en markant skillnad från och med slutet av 1960-talet i och med att organisationen inte bara använde forskning, utan även bedrev och publicerade egen forskning i samarbete med andra aktörer. Att följa aktuell forskning och redovisa forskningsresultat hade länge varit en av CAN:s uppgifter, enligt exempelvis dåvarande ordförande, Nils Brage Nordlander:

CANs uppgift är att samla all tillgänglig kunskap på dessa områden, följa aktuell forskning och redovisa både forskningsresultat och planerade försök med ändrade betingelser för människors hantering av alkohol och narkotika. [...] CAN torde därför ha för Sverige unika resurser att betjäna organisationer, vetenskapsmän och myndigheter med underlag för deras arbete och detta utnyttjas också i glädjande omfattning. Tvärvetenskapliga seminarier i alkoholfrågan, CANs vetenskapliga råd och de internationella kontakter, som CANs personal knyter på kongresser, bidrar också till vårt kunskapsförråd.¹³⁶

132 Se exempelvis CAN, 1975, 1976, 1978.

133 CAN, 1982.

134 CAN, 1995.

135 CAN, 1995: 3.

136 CAN, 1978: 2.

Dock skedde en förändring under slutet av 1960-talet då organisationen även initierade forskningsprojekt och sökte forskningsanslag med andra aktörer. Vetenskaplig forskning rörande exempelvis ”effekten av undervisning i alkoholfrågan, som bedrivits av CFN och sociologiska institutionen vid Stockholms universitet i samarbete, har fortsatt under verksamhetsåret under ledning av docent Erland Jonsson”.¹³⁷ Från och med årsredovisningen för verksamhetsåret 1974-1975 angavs också att CAN ansökt om medel ur Skolöverstyrelsens anslag för forsknings- och utvecklingsarbete.¹³⁸ Organisationen fortsatte med att söka forskningsmedel från Skolöverstyrelsen även kommande år.¹³⁹ Exempelvis erhöles år 1979 50 000 kronor som bidrag ur Skolöverstyrelsens anslag för forsknings- och utvecklingsarbete, 1980 hela 144 000 kronor och 1981 likaså.¹⁴⁰ I årsredovisningen från och med verksamhetsåret 1989-1990 utgjorde den forskningsinriktade verksamheten en egen rubrik.¹⁴¹ Under rubriken redogjordes för CANs uppdrag att följa drogutvecklingen, Skolundersökningen, en undersökning av drogvanor bland inskrivningsskyldiga, ett regionalt rapporteringssystem, frågeundersökningar, förmedling av forskning och fakta samt samarbetet med Svenska föreningen för alkohol- och drogforskning.

OBEROENDE TIDSKRIFT FÖR SAKLIG DEBATT

En integrerad del av att följa, redovisa och bedriva forskning har under organisationens existens varit att återkommande ge ut en tidskrift. Idag heter tidskriften *Alkohol & narkotika* och ”är en drogpolitiskt oberoende tidskrift som på ett lättillgängligt sätt speglar

137 CFN, 1968: 8.

138 CAN, 1975.

139 Se exempelvis CAN, 1978, 1979, 1981.

140 CAN, 1980, 1981, 1982.

141 CAN, 1990.

forskningsnyheter, lagstiftningsfrågor, statistiska nyheter och andra aktuella företeelser på drogområdet”, enligt organisationens hemsida. Tidningen ges ut av CAN, direktören är ansvarig utgivare och tidningen sägs ha samma grundläggande syfte som CAN i övrigt. En av målsättningarna med tidningen är att med hög kvalitet ”upprätthålla och stärka CANs anseende som seriös och objektiv aktör.” Hög kvalitet kräver dock, enligt CAN:s policy för tidskriften, att tidskriften görs enligt allmänt vedertagna journalistiska principer, och i linje med detta ”bör tidskriften ha en självständig ställning inom CAN.” Tidskriftens självständighet diskuterades även i intervjun med Ulf Guttormsson, avdelningschef för analys och metod.

Den har en friare roll. Den kan ju vara mera ifrågasättande.
[...] Det är ju ingen medlemstidning, utan det är en fristående,
journalistisk produkt.¹⁴²

Alkohol & narkotika är inte den första tidskriften i CAN:s historia. I det empiriska materialet diskuterades organisationens första tidskrift, *Tirfing*, i relation till begrepp som objektivitet och forskning för första gången år 1925. Exempelvis återges ett uttalande om tidskriften av överläkare med dr. Johan Scharffenberg i Oslo.

Tirfing är den enda existerande skandinaviska tidskrift för nykterhetsfrågans studium. Det är ett vackert vittnesbörd om den svenska nykterhetsrörelsens kulturella ståndpunkt, att den mäktar uppehålla en tidskrift, som behandlar alkoholspörsmålet med så stor objektivitet och fördomsfrihet.¹⁴³

Enligt överläkaren behandlade tidskriften alkoholspörsmålet med stor objektivitet och fördomsfrihet. Fler personers uttalanden om

142 Guttormsson, intervju.

143 CFN, 1926: 9.

tidskriften återgavs. Läroverksadjunkten Mauritz Sterner påpekade att tidskriften möjliggjorde kontakt med forskning och erfarenhetsrön på alkoholfrågans område.

Den, som vill följa Nykterhetsrörelsens strävanden i teoretiskt och praktiskt avseende, kan näppeligen få en bättre vägvisare än Tirfing. Den borde finnas i varje loge och studiecirkel och hos alla som vilja stå i kontakt med forskningar och erfarenhetsrön på alkoholfrågans område.¹⁴⁴

Tidskriftens betydelse för att möjliggöra kontakt med forskning om alkohol har återkommande påpekats. År 1934 diskuterades tidningen i årsredovisningen av den kungliga Skolöverstyrelsens konsulent, och önskemålet om att utvidga tidningens mandat diskuterades, särskilt borde enligt konsulenten ”stor vikt [...] läggas på korta referat över nyare rön inom alkoholforskningen, lagstiftningsfrågor, sociala reformer o. dyl.”.¹⁴⁵ Betydelsen av att tidskriften återgav forskning, vetenskapliga undersökningar och statistiska uppgifter underströks flera gånger under årens lopp.¹⁴⁶ Enligt en sammanställning av organisationens historia mellan 1961 och 1981 hade denna trend fortsatt, men författaren påpekade att forskningsresultaten hade fått ökat utrymme på bekostnad av den officiella statistiken och lagstiftningsfrågorna.¹⁴⁷

Nyare rön inom alkoholforskningen skulle inte bara genomsyra tidskriftens innehåll, utan forskare skulle även ges möjlighet att påverka tidskriftens inriktning. 1934 omorganiserades tidskriften och ett vetenskapligt råd tillsattes.

144 CFN, 1926: 9.

145 CFN, 1935: 32.

146 Se exempelvis CFN, 1946, 1953; CAN 1970, 1975.

147 Elmér, 1983.

Från och med år 1934 har styrelsen, med bifall till ett av professor Einar Sjövall framställt förslag, så till vida företagit en omorganisation av tidskriftens redaktionella ledning, att vid sidan om redaktionskommittén även tillsatts ett s.k. expertråd, bestående av ett antal vetenskapsmän och andra sakkunniga, vilka lovat stå mera permanent till tidskriftens förfogande an- tingen såsom dess medarbetare eller såsom initiativtagare till artiklar beträffande nya rön och erfarenheter på alkoholforsk- ningens och nykterhetsundervisnings område.¹⁴⁸

Förutom att det vetenskapliga rådet förlänade legitimitet åt tid- skriften kunde dess medlemmar bistå tidskriftens medarbetare med råd eller fungera som initiativtagare till nya artiklar. Till funktio- nen som kunskapskälla angavs också betydelsen av att tidskriften kunde fungera som en arena för debatt.¹⁴⁹ Från och med år 1973 ändrades tidskriftens namn till *Alkohol & narkotika*.¹⁵⁰ I samband med förändringen erhöll tidningen nytt utförande, innehåll, mål- gruppanspassning och det angavs att tidningen skulle ”vara öppen för saklig debatt”.¹⁵¹

ETT OFFENTLIGT FORSKNINGSBIBLIOTEK

CAN:s bibliotek sägs vara ett av norra Europas största specialbib- liotek inom alkohol- och narkotikaområdet.¹⁵² Inriktningen är på svensk och utländsk litteratur om alkohol, narkotika och andra dro- ger. Biblioteket är öppet för allmänheten och den största externa användargruppen sägs vara studenter och forskare vid universitet

148 CFN, 1934: 10.

149 CFN, 1936.

150 CAN, 1973.

151 CAN, 1973: 24.

152 CAN, 2015.

och högskolor. Vidare är biblioteket ett så kallat samverkansbibliotek i avtal med Kungliga biblioteket, vilket innebär att det deltar i det svenska forskningsbibliotekssamarbetet. Ett avtal om biblioteksservice med Statens institutionsstyrelse finns också sedan ett antal år.

Flera av de intervjuade menade att biblioteket bidrar till att CAN framstår som en saklig organisation.¹⁵³ Till exempel är biblioteket ”en viktig del av att vara ett kunskapscenter”, upplevs som ”en opartisk informationskälla” samt erbjuder en ”väldig nytta” för studenter och forskare.¹⁵⁴ Biblioteket sägs också vara en integrerad del av CAN:s arbete med att sprida saklig information om alkohol och droger.

Enligt CAN:s hemsida grundades biblioteket 1906. Från början fanns bara en utställning med böcker för nykterhetsundervisning. I januari 1909 föreslog en kommitté att utställningens biblioteksavdelning skulle kompletteras och bilda ett centralbibliotek inom alkoholfrågans område.¹⁵⁵ Inköp av organisationen samt donationer från nykterhetsrörelsen och privatpersoner bidrog till att utöka biblioteket. Exempelvis bidrog Stockholms stad med ett anslag på 1 000 kronor.¹⁵⁶ Nuvarande vice ordförande, Sara Heine, kommenterade bibliotekets tillkomst: ”CAN är en gammal organisation och uppkom i ett skede där biblioteken var en väldigt viktig del av att jobba med information och kunskapsspridning”.¹⁵⁷ I mitten av 1900-talet hade bibliotekets samlingar katalogiserats samt under 1970-talet fick biblioteket egna lokaler och den första biblioteksutbildade personen anställdes.

Biblioteket har sedan länge haft en vetenskaplig ambition. I årsredovisningen från 1942 kommenterades exempelvis att en av

153 Se exempelvis intervjuer med Grönlund, Heine och Raninen.

154 Intervjuer med Grönlund, Heine och Raninen.

155 CFN, 1909.

156 CFN, 1910.

157 Heine, intervju.

organisationernas större forskningsuppgifter (doktorsavhandlingen *Herrnhutiska och nyevangeliska väckelserörelser i Linköpings stift intill 1856*) hade tagit bibliotekets resurser i anspråk.¹⁵⁸ I årsredovisningarna kommenterades också när vetenskaplig litteratur införskaffats.¹⁵⁹ Under verksamhetsåret 1974-1975 till exempel hade ”införskaffats ca 360 arbeten: böcker, forskningsrapporter, avhandlingar och uppsatser”.¹⁶⁰ Besökare till biblioteket kunde också ta del av forskningsresultat i tidskrifter. Till exempel kunde ”[b]esökande vid biblioteket [...] även ta del av senaste forskningsresultaten genom de vetenskapliga tidskrifter CAN abonnerar på”.¹⁶¹ 1977 fick biblioteket ställning som offentligt forskningsbibliotek för alkohol- och narkotikafrågor.¹⁶² I samband med detta anpassades det datorbase-
rade katalogsystemet till reglerna för svenska forskningsbibliotek.¹⁶³ Under det kommande verksamhetsåret placerades en försöksverksamhet med dokumentationscentral för narkomanvårdsforskning på CAN:s bibliotek enligt regeringsbeslut och på förslag av den så kallade initiativgruppen inom narkomanvårdsforskningen.¹⁶⁴ Två år senare var dokumentationscentralen ”permanentad”.¹⁶⁵ Under 1980- och 1990-talet utgav CAN:s bibliotek olika bibliografier samt en kvartalsvis sammanfattning av forskningslitteraturen.

Sammanfattningsvis främjar CAN bilden av sig själv som oberoende med ett antal vetenskaps- och forskningsrelaterade processer. En av processerna är att följa, redovisa och bedriva forskning. I det empiriska materialet framkommer det att det uppfattas som mer ob-

158 CFN, 1942.

159 CFN, 1943; CAN, 1975.

160 CAN, 1975: 18.

161 CAN, 1971: 13.

162 Elmér, 1991; CAN, 1979.

163 CAN, 1979.

164 CAN, 1980.

165 CAN, 1983: 43.

jektivt och sakligt med en nära anknytning till forskning och vetenskap. Organisationen har exempelvis anordnat vetenskapliga kurser, seminarier och utbildningar, sammanställt och publicerat vetenskapliga litteraturoversikter samt ansökt om och bedrivit egen forskning med hjälp av forskningsmedel. En annan process är att publicera en oberoende tidskrift för saklig debatt. Den tidigare tidskriften *Tirfing* sades behandla alkoholfrågan med objektivitet och fördomsfrihet. Dagens tidskrift *Alkohol & narkotika* sägs i en likartad anda vara en drogpolitiskt oberoende tidning med självständig ställning gentemot CAN samt vara öppen för saklig debatt. Den tredje processen är att tillhandahålla vad som sägs vara ett av Europas största offentliga forskningsbibliotek inom alkohol- och narkotikaområdet.

VETENSKAPENS BETYDELSE FÖR OBEROENDET

I de tre avsnitten ovan har CAN:s tidigare och nuvarande ideologier, strukturer och processer beskrivits utifrån perspektivet att dessa inte bara bidrar till kollektivt handlande, utan även främjar organisationens oberoende. I detta avsnitt diskuteras explicit vetenskapens betydelse för att CAN ska framstå som oberoende. I fallstudien är CAN:s relation till vetenskap ett genomgående och i viss mån samlande tema. Exempelvis definierades organisationens ideologiska ledord "saklighet" tidigt med hjälp av formuleringar som "av vetenskapen och erfarenheten bestyrkt sanning".¹⁶⁶ Vidare har ledamöter med tydliga kopplingar till forskning och vetenskap sedan 1940-talet varit ett stående och eftersökt inslag i organisationens styrelse. Personalens akademiska kunskaper har ofta lyfts fram i exempelvis årsredovisningar, organisationen har anställt forskningssekreterare under en längre period och en forskargrupp har nyligt tillkommit. Under en

166 CFN, 1926: 5.

period formerades även ett vetenskapligt råd, och organisationen har lång erfarenhet av att samarbeta med forskare och akademiska organisationer, som exempelvis Svenska föreningen för alkohol- och drogforskning och Karolinska institutet.

Vetenskapen har vidare betydelse i processer för oberoende, inklusive att följa, redovisa och bedriva forskning, bedriva en oberoende tidskrift samt att härbärgera ett offentligt forskningsbibliotek. När det gäller att följa, redovisa och bedriva forskning har CAN exempelvis anordnat vetenskapliga kurser, seminarier och utbildningar, sammanställt och publicerat vetenskapliga litteraturoversikter samt ansökt om och bedrivit egen forskning med hjälp av forskningsmedel, bland andra processer. Organisationens tidskrifter, först *Tirfing* och senare *Alkohol & narkotika*, har under årens lopp lagt stort vikt vid att rapportera de senaste vetenskapliga rönen inom alkohol och narkotikaområdet. Ett vetenskapligt råd har också uppmuntrats till att påverka tidskrifternas innehåll. När det gäller biblioteket har det sedan länge haft vetenskapliga ambitioner. Exempelvis ställs bibliotekets resurser till vetenskapens förfogande, vetenskaplig litteratur införskaffas, biblioteket prenumererar på vetenskapliga tidskrifter och sedan 1977 har biblioteket ställning som offentligt forskningsbibliotek för alkohol- och narkotikafrågor.

Till vetenskapens betydelse för organisationens ideologier, strukturer och processer kan här fogas hur aktörer inom och utanför CAN vittnar om vetenskapens betydelse för att organisationen ska framstå som oberoende. Exempelvis hävdades det tidigt att nykterhetsundervisningen endast skulle bygga på så kallade kalla fakta, vetenskap och erfarenhet. Det har vidare varit en tillgång ”som ej kan överskattas” att vetenskapligt och akademiskt meriterade representanter har funnits i såväl styrelse som bland de anställda och det bidrar till att organisationen framstår som legitim, saklig och i förlängningen oberoende.¹⁶⁷

167 CFN, 1949: 2.

CAN:s anknytning till forskarvärlden i allmänhet och till specifika institutioner som Karolinska institutet har även de bidragit till att organisationen framstår som saklig och oberoende.

OBEROENDE FÖR ANDRAS SKULL

För vem och varför är det viktigt att CAN framstår som oberoende? I det inledande kapitlet i denna bok beskrevs bakgrunden till och förekomsten av en viss typ av organisationer som hjälper andra organisationer att framstå som mer rationella, vetenskapliga och i förlängningen legitima aktörer.¹⁶⁸ Ett sätt att besvara frågan om för vem och varför det är viktigt att CAN framstår som oberoende kan vara att betrakta CAN som en organisation vars främsta uppgift är att hjälpa andra organisationer med deras trovärdighet. Även om det är viktigt att CAN framstår som oberoende för sin egen skull – exempelvis för att lättare få tillträde till skolor, komma ifråga för statliga anslag, få större genomslag eller för att kunna initiera olika former av aktiviteter – kan det argumenteras för att det är än viktigare för andra aktörer att CAN framstår som oberoende. CAN får med andra ord inte påverkas av egna eller andras ovidkommande intressen. Om organisationen skulle låta sig påverkas av politiska, ideologiska eller religiösa intressen finns det risk för att andra upplever att det inte är saklig utan snarare snedvriden information som bedrivs och främjas.

Till exempel har statliga myndigheter som Skolöverstyrelsen och Utbildningsdepartementet ogärna sett att CAN skulle ha en bismak av propaganda från nykterhetsrörelsen, eftersom det skulle ha kunnat påverka samarbetet med centrala och lokala myndigheter kring alkohol- och narkotikafrågor negativt. Vidare har aktörer som politiker, beslutsfattare och tjänstemän på myndigheter, vilka arbetar förebyggande inom alkohol- och narkotika, behov av att det finns en

168 Se exempelvis Meyer & Jeppesson, 2000; Meyer, 2010.

gemensam och neutral arena vilken samtidigt producerar grundläggande och oberoende fakta. Det verkar också vara viktigt för CAN:s medlemsorganisationer att organisationen framstår som oberoende, för att medlemsorganisationerna i sin tur ska kunna bedriva politiska kampanjer och påverkansarbete, utifrån neutral och saklig information och utan att förlora sin trovärdighet i sakfrågorna.

Med andra ord handlar emfasen på att ”upplysningsverksamheten i nykterhetsfrågan skall vara objektiv”, ”saklig” samt ”icke röra sig med annat än vad man brukar kalla fakta, d. v. s. av vetenskapen och erfarenheten bestyrkt sanning”, eller att fenomen som objektivitet, saklighet och framförallt oberoende ses som centrala värden av fundamental betydelse för ideella organisationer, inte enbart om upplysningsverksamhetens genomslag och ideella organisationers verksamheter.¹⁶⁹ Det handlar i lika hög grad om andra aktörers behov av att visa sig produktiva och uppdragsmaximerande samtidigt som de med hjälp av exempelvis upplysningsverksamhetens saklighet eller ideella organisationers oberoende även framstår som rationella, vetenskapliga, universalistiska och kollektivistiska. Det blir därmed kanske föga förvånande att organisationer som CAN använder och uppmuntras använda ett flertal vetenskapliga såväl som andra strategier i ideologier, strukturer och processer för att framstå som oberoende.

169 CFN, 1926: 5; Keohane, 2002; Marschall, 2002.

VETENSKAPLIGGJORD IDEOLOGI – DROGPOLITIK I IOGT-NTO

*HUR IOGT-NTO ANVÄNDER VETENSKAP I
ORGANISATIONENS POLITISKA PROGRAM*

Detta kapitel beskriver hur en ideell organisation använder vetenskap i organisationens ideologiska och politiska program. Forskare har tidigare intresserat sig för ideella organisationers målsättningar med att använda vetenskap eller för konflikter mellan olika former av kunskap. Detta kapitel undersöker i vilken mån vetenskapliga metoder egentligen används av en ideell organisation. Kapitlet bygger på material från en av den svenska nykterhetsrörelsens organisationer, IOGT-NTO, och hur organisationen använder vetenskap i politiska program under perioden 1989-2015. I vilken grad präglas IOGT-NTO:s användande

av vetenskap av traditionella vetenskapliga metoder? Vilken funktion fyller vetenskap i de politiska programmen? En slutsats är att IOGT-NTO hänvisar i tilltagande grad till vetenskap i de politiska programmen, men att den egentliga användningen långtifrån uppfyller de traditionella akademiska kraven. En förklaring till detta resultat kan vara att vetenskapens funktion framförallt handlar om att ge stöd till existerande åsikter, att öka programmets trovärdighet samt för att svara upp mot krav från omvärlden snarare än att vetenskapliga resultat ska påverka programmets innehåll.

Samhällets stöd till information om alkohol ska vara kopplat till *kvalitetskrav* och hållas fritt från inflytande från alkoholindustrin (2003).¹

Samhällets stöd till information om alkohol ska vara kopplat till *forskning* och hållas fritt från inflytande från alkoholbranschen (2009).²

Samhället i stort och många organisationer tillmäter vetenskap en tilltagande betydelse, inte bara i vetenskapliga sammanhang, utan även i andra.³ Ett exempel på detta kan hämtas från en av den svenska nykterhetsrörelsens organisationer, IOGT-NTO, och deras politiska program om alkohol och narkotika. I citaten ovan framgår att organisationen betonar att samhällets stöd till information om alkohol behöver uppfylla kvalitetskrav och kännetecknas av att vissa former av olämpligt inflytande bör undvikas. Det som är intressant med förändringen i formuleringarna – mellan det politiska programmet från år 2003 och det från år 2009 – är förflyttningen från kravet på kvalitet till att informationen ska vara kopplad till forskning. Denna typ av diskursiva förflyttningar genererar ett antal frågor: När och hur används vetenskap i ideella organisationer? I vilken grad används vetenskap med stöd av vetenskapliga metoder? Och vilken funktion fyller användningen av vetenskap?

Det här kapitlet bidrar till samtalet och forskningen om ideella organisationer genom att presentera en fallstudie som utifrån ett vetenskapligt perspektiv analyserar hur en ideell organisation använder vetenskap. Kapitlet bygger på material från en av den svenska nykterhetsrörelsens organisationer, IOGT-NTO, och hur organisationen använder vetenskap i sina politiska program. Ett antal dokument styr

1 IOGT-NTO, 2003b, författarens kursivering.

2 IOGT-NTO, 2009c, författarens kursivering.

3 Se exempelvis Latour, 1987; Meyer & Jepperson, 2000.

IOGT-NTO:s inriktning och verksamhet. Det handlar exempelvis om organisationens stadgar, protokoll från den återkommande kongressen och policies. En kategori av dessa dokument är de politiska programmen. Det är dessa politiska program som utgör det främsta materialet för detta kapitel.⁴ En central fråga i fallstudien är i vilken grad IOGT-NTO:s användande av vetenskap i de politiska programmen präglas av traditionella vetenskapliga metoder.

VETENSKAP SOM INSTITUTION

Som nämns i det inledande kapitlet anammar denna bok ett institutionellt perspektiv på vad som är vetenskap och vad som kännetecknar ett vetenskapligt perspektiv. Med vetenskap menas här exempelvis organiserad, referent-granskad och av universitetsanknutna forskningsmiljöer publicerad kunskap som är systematiskt och metodiskt inhämtad. Med ett vetenskapligt perspektiv menas att analysera i vilken grad en organisation använder traditionella och idealtypiska akademiska standarder för att använda vetenskap. Det senare kan handla om kriterier som till exempel transparens och reflektion när det gäller forskningsfråga, etik, metodval, empiriskt material och analytiskt ramverk för att sammanställa, analysera och använda tidigare forskning. Det kan också handla om hur organisationer i ökande grad ställer krav på att personal och aktiva ska ha akademiska utbildningar och vetenskaplig kompetens.

Ett konkret och för kapitlet relevant exempel på ett institutionellt perspektiv på vetenskap är den systematiska litteraturöversikten.⁵

4 Totalt omfattar fallstudien nio olika politiska program: Alkoholpolitiskt handlingsprogram, 1989; HIV/AIDS-program, 1989; Narkotikapolitiska arbete, 1989; Program mot läkemedelsberoende och missbruk, 1991; Narkotikapolitiskt handlingsprogram, 1991; Alkoholpolitiskt program, 1997; Alkohol- och narkotikapolitiska program, 2003; Alkohol- och narkotikapolitiska program, 2009; Drogpolitiskt program – om alkohol och narkotika, 2015.

5 Se exempelvis Gough, Oliver & Thomas, 2012; Forsberg & Wengström, 2013.

Den systematiska litteraturöversikten som vetenskaplig aktivitet innebär i korthet att forskaren sammanställer tidigare forskning; vilka metoder och vilken empiri som har använts, hur dessa resultat kan variera mellan studier samt eventuella kunskapsluckor i den tidigare forskningen. Betoningen av att det handlar om en *systematisk* litteraturöversikt hänvisar till att liknande krav som ställs på grundforskning även kan ställas på litteraturöversikten, det vill säga att sammanställningens genomförande och resultat exempelvis ska präglas av en systematisk, explicit och rättfärdigad metod. Sammanställning och användning av andras forskning är med andra ord en del av den vetenskapliga aktiviteten och bör därför sträva efter motsvarande systematik och robusthet, samt granskas på samma sätt som andra vetenskapliga aktiviteter och metoder.

I det här kapitlet används den systematiska litteraturöversikten för det första som ett exempel av idealkaraktär på ett vetenskapligt arbetssätt. För det andra används den systematiska litteraturöversikten också som ett enkelt analytiskt ramverk. Det betyder att de sätt som IOGT-NTO använder vetenskap i sina politiska program kommer att jämföras och analyseras med hjälp av de steg, rekommendationer och krav som kännetecknar en systematisk litteraturöversikt. Det bakomliggande syftet med analysen är inte att avkräva att ideella organisationer som IOGT-NTO ska använda vetenskap enligt dessa steg och rekommendationer eller att hävda att eventuella avsteg från en systematisk litteraturöversikt avgör graden av vetenskaplighet. Snarare är målsättningen att möjliggöra en analys av hur olika aktörer använder vetenskap i relation till akademiska standarder och ideal.

Redovisningen av fallstudien inleds med en beskrivning av hur representanter för IOGT-NTO formulerar målsättningar med de politiska programmen och eventuella förändringar över tid. Därefter beskrivs hur vetenskap används i de politiska programmen. Fallstudieredovisningen avslutas med en kortare beskrivning av uttalande om vetenskapens status mer allmänt i organisationen.

MÅLSÄTTNINGAR MED DROGPOLITIKEN

De politiska programmen saknar metatexter som redovisar bakgrund, syfte och villkor för tillkomst. I avsaknad av dessa metatexter har delar av intervjuerna med företrädare för IOGT-NTO berört frågor som rör målsättningar med programmen, varför programmen revideras över tid samt anledningar till att vetenskap används. När det gäller olika målsättningar med programmen kan dessa något förenklat delas upp i interna och externa. I ett utdrag från intervju med Linda Engström, kommunikations- och påverkanschef, diskuteras de interna och de externa målsättningarna:

Det finns ju fler syften med programmen, det ena är att medlemmarna ska vara med och bestämma vad deras organisation ska tycka. Det andra är att medlemmarna ska kunna använda sig utav det för att de ska kunna bilda sig, men också använda det som verktyg i deras påverkansarbete. Utöver det så finns det även lättillgängligt för politiker eller andra intresserade som vill veta vad IOGT-NTO tycker.⁶

Med andra ord finns det flera målsättningar med programmen, inklusive att medlemmar, politiker eller andra intresserade ska veta vad organisationen tycker. Programmet ska också kunna användas i IOGT-NTO:s påverkansarbete. I intervjun med dåvarande ordföranden, Anna Carlstedt, diskuteras hur de politiska programmen kan visas upp för externa syften när det gäller organisationens prioritering av alkohol- framför narkotikamissbruk.

Ett exempel från programmet, som vi tog 2009, var att vi lägger mycket mer fokus på alkohol än på narkotika. Och det där tycker den så kallade allmänheten är jättekonstigt. ”Varför struntar ni i knarket?”, liksom. Men det finns politiska beslut

6 Engström, intervju.

bakom det, och forskning. För att jämfört med alkoholproblemet så är ju narkotikaproblemet i Sverige pyttelitet. Och då tycker vi att det måste synas proportionerligt. Att vi ska ägna oss åt det största problemet.⁷

De interna målsättningarna kan också sorteras in i olika underkategorier. Enligt en före detta ordförande, Sven-Olov Carlsson, handlar en av underkategorierna om att uttrycka IOGT-NTO:s position i olika sammanhang samt att få till en intern uppslutning kring denna position.

Det är ett sätt att uttrycka vår position i olika sammanhang. Vad är vår uppfattning om vårt samhälle, vad som driver utveckling och vad det är viktigt att uppnå och fokusera kring. Det är väldigt viktigt, det är ett sätt att samla rörelsen kring vårt grunduppdrag, egentligen. [...] För att internt få en uppslutning.⁸

De politiska programmen erbjuder en form för organisationen att samla medlemmar, förtroendevalda, frivilliga och anställda kring organisationens uppdrag. I en intervju uttrycker den dåvarande ordförande också att de politiska programmen kan fungera som uppslagsbok och kompass för organisationen:

Vi har dem som en slags kompass, och som en uppslagsbok, kan man säga. Det finns så otroligt mycket vi skulle kunna göra när det gäller alkohol och andra droger. Då blir det tokigt om vi gör allt, eller tycker i allt. Programmet hjälper oss att se ”vad tycker vi i olika frågor, finns det frågor där vi faktiskt inte har tagit ställning, vad är viktigast för oss?”⁹

7 Carlstedt, intervju.

8 Carlsson, intervju.

9 Carlstedt, intervju.

Som kompass möjliggör de politiska programmen att prioritera mellan olika alternativ och begränsa antalet aktiviteter. De politiska programmen är dock inga handlingsplaner, utan ska ses mer som grundfundament, vilka definierar, beskriver och förklarar centrala begrepp i organisationens verksamhet.

Nej, inte handlingsplan, utan mer ett grundfundament, ”Vad menar vi med socialt arbete och vad är det för någonting? Och vad menar vi med förebyggande arbete?”.¹⁰

I intervjun med en före detta vice ordförande, Sofia Modigh, beskrivs de politiska programmen som en form av ”ideologiska dokument” som uttolkar och konkretiserar organisationens ställningstaganden i olika politiska frågor.¹¹ Andra dokument som styr IOGT-NTO:s inriktning och verksamhet kan vara otillräckliga för att uttrycka IOGT-NTO:s position eller få till en intern upplutning i olika frågor. De politiska programmen skrivs istället fram med en ”lite fylligare text där man tar ställning i ett antal sakfrågor”.¹²

De politiska programmen är dock inte menade att vara tillgängliga och lättlästa som folders eller promemorior. De är inga ”kioskvältare” och ska inte heller finnas på varje medlems nattduksbord, som generalsekreteraren, Peter Moilanen, uttrycker det.

Det är ingen kioskvältare. Det är kanske inte det här som varje medlem har på sitt nattduksbord. Då är det snarare ett PM eller en folder om alkoholreklamen man ska ha, ”det är det här vi ska jobba med”. Men för den som verkligen vill bottna i vad IOGT-

10 Moilanen, intervju.

11 Modigh, intervju.

12 Modigh, intervju.

NTO är, hur vi egentligen hänger ihop, läsa på inför utbildningar, eller bara vill veta vad vi tycker, så är det rätt bra läsning.¹³

Däremot finns de politiska programmen till för de medlemmar som vill fördjupa sig i organisationens politiska uppfattningar och hur olika ställningstaganden hänger ihop med varandra. Beskrivningarna av de politiska programmen som kompasser antyder att de även kan fungera för att styra, prioritera mellan olika aktiviteter och kontrollera organisationens verksamhet och medlemmar. Till exempel fungerar de politiska programmen som en informationsskälla för nyanställda och för att prioritera resursfördelningar.

När folk är nyanställda, eller när media ringer och frågar ”vad tycker ni om det här?” Eller när vi ska lägga resurser i form av pengar, människor, vad står det i vårt program ... Det är verkligen ett dokument som används på en massa olika sätt, som just en kompass.¹⁴

I intervjun med Sofia Modigh berörs prioriteringen mellan olika aktiviteter i relation till de politiska programmen. I intervjun framkommer att det snarare är ett antal uttolkare av programmen som läser, de är mer renläriga och har därmed rätt att använda de politiska programmen för att påpeka när medlemmar är ute och cyklar.

Men det är inte själva dokumentet i sig som så värst många sätter sig och läser. Jag skulle säga att det är ett fåtal företrädare, till viss del tjänstemän som jag var själv var, som är mer renläriga och använder programmet. Som också därmed skulle ha rätt att kunna säga till folk: ”men så står det inte i vårt alkoholpolitiska program”. Om man tycker att folk är ute och cyklar.¹⁵

13 Moilanen, intervju.

14 Carlstedt, intervju.

15 Modigh, intervju.

Uttalandet om möjligheterna till att korrigera medlemmars åsikter i olika frågor antyder att de politiska programmen har en kontrollerande funktion. I vissa hypotetiska sammanhang skulle även medlemmar kunna bli uteslutna med hjälp av de politiska programmen.

”Tycker du så här så får du vara med i IOGT-NTO, tycker du inte så här då är det mer tveksamt”. Ingen har dock blivit utesluten på grund av att den inte håller med om programmen, mig veterligen har ingen blivit det.¹⁶

Om enskilda individers uppfattningar överensstämmer med de politiska programmen går det bra att vara medlem i organisationen, i andra fall kan det vara tveksamt, även om exempel på personer som har uteslutits saknas i detta fall.

VARFÖR DROGPOLITIKEN REVIDERAS

De politiska programmen i IOGT-NTO revideras och byts ut med jämna mellanrum. Ett av de återkommande skälen till varför programmen revideras anges vara för att information och ställningstaganden behöver uppdateras för att kunna vara aktuella och relevanta. De politiska programmen behöver med andra ord ”ses över med jämna mellanrum” som den dåvarande ordföranden uttryckte det under kongressen år 2009.¹⁷ En illustration till detta skäl kan hämtas från ett beslutsunderlag till förbundsstyrelsen inför revideringen av det alkohol- och narkotikapolitiska programmet från 2003.

Sedan 2003 har sakpolitiska frågor skett på bland annat reklamens område, distansförsäljning av alkohol har tillåtits och debatten om gårdsförsäljning har tagit ny fart. Under 2008

16 Modigh, intervju.

17 IOGT-NTO, 2009b.

kommer också alkohollagen att revideras och vissa beslut där kan påverka vår hållning. Vissa av de krav vi har kan också ha spelat ut sin roll för de närmaste åren. Vin & Sprit kan till exempel hinna säljas innan nästa kongress. När det gäller narkotikadelen av programmet kan det finnas anledning att bygga ut den något. Inte minst bör de beslut gällande metadon och subutex som antogs på kongressen i Uppsala 2007 fogas in i programmet. En kommande fråga som blir mer och mer aktuell är drogtester i skolan.¹⁸

Med andra ord har till exempel sakpolitiska frågor förändrats, lagar ska revideras och kongressbeslut inarbetas som alla motiverar att det politiska programmet ska revideras och uppdateras. De politiska programmen kan också bli överspelade och översprungna, och då är det dags att revidera dem, enligt en intervju med en före detta ordförande, Sven-Olov Carlsson.

Det blir ju så att ett program känns lite överspelat ibland. När man upplever att vissa centrala delar är liksom översprungna. Då är det dags för att göra en revision.¹⁹

Ett relaterat skäl till att de politiska programmen återkommande revideras anges vara för att förenkla, förkorta och språkligt utveckla de olika programmen.²⁰ Att återkommande revidera programmen handlar också om att regelbundet föra en diskussion om vad organisationen ska göra med sina begränsade resurser.

”Vad är viktigast att IOGT-NTO gör just nu? Ja, vi kan inte göra allt, vi har begränsat med resurser och begränsat med medlemmar”. Om man hade rådslag om den frågan, höll ju

18 IOGT-NTO, 2008: 1.

19 Carlsson, intervju.

20 IOGT-NTO, 2009a.

ändå många med om att alkoholpolitiken, nykterheten och till viss del narkotikapolitiken var det viktigaste.²¹

Den före detta vice ordföranden, Sofia Modigh, beskriver ovan att organisationen inte kan göra allt och därmed måste identifiera vilka frågor och vilken politik som anses vara mest angelägna. I intervjuerna diskuteras även mer symboliska skäl till varför de politiska programmen revideras. Det kan handla om att organisationen måste spegla tidsandan för att vara relevant vid köksborden.

Men om man tittar sakpolitiskt, så finns det ett behov av att vara relevant och aktuell och up-to-date. [...] Och sedan, som sagt, det här med att spegla tidsandan är inte helt oväsentligt heller. Det måste man. Man ska vara relevant och då måste man tänka i termer av ”vad diskuteras nu kring köksborden och vad tycker de är viktigt?”²²

De politiska programmen bör vara relevanta och aktuella, inte minst vid köksborden. Ett annat skäl går att relatera till åsikter om att det är processen bakom att utveckla, producera och revidera programmen som är viktigare än det slutgiltiga resultatet i form av de politiska programmen.

Och det vill jag säga då, att processen bakom tillkomsten av ett program kanske är det viktigaste. Alltså den diskussion som föregår, för ofta tar det ganska lång tid att ta fram ett narkotikapolitiskt program eller ett nytt alkoholpolitiskt program. Där många diskussioner förs om allt, stort och smått. [...] Och den delaktigheten och processen, den är också ett led i att implementera vårt arbete och få förståelse för varför vi tycker

21 Modigh, intervju.

22 Carlsson, intervju.

som vi gör. Det tjänar också ett uppbyggnadssyfte, tycker jag. Alltså, programmet det står i bokhyllan, men processen bakom är oftast viktigare.²³

Programmet i sig kan stå i bokhyllan när det väl är färdigt, men det är tillkomsten av programmet som är det viktigaste. Förutom att processen möjliggör att medlemmar kan bli delaktiga och är en del av implementeringen kan processen också skapa utrymme för vissa grupperingar att engagera sig utan att behöva gå ut och göra jobbet.

Och sedan finns det olika specialintressen i en folkrörelse också. I en förbundsstyrelse sitter det ideologer, ofta, men det sitter också föreningsmänniskor som är väldigt fokuserade. De skulle nästan vilja gå ut och göra jobbet. [...] Alla de här krafterna måste ju få utrymme. Och då blir en programprocess en möjlighet för den typen av människor att engagera sig och det blir väldigt bra. Och de här andra, de fokuserar kanske på lite andra saker. Så det är också ett sätt att formera styrkorna och använda resurserna på ett bättre sätt.²⁴

Ett mer specifikt skäl till varför de politiska programmen reviderades inför 2003 års kongress angavs i intervjuerna vara för att minska antalet program. Under kongressen 2001 beslutades om en annan form av, och därmed mer omfattande, revidering av de politiska programmen. Fram till denna punkt i tiden hade antalet politiska program ökat i antal och inriktningar. Vid den tidpunkten var exempelvis följande politiska program aktuella:

IOGT-NTO-rörelsens drogsyn (från 1991), IOGT-NTO:s alkoholpolitiska program (från 1997), Narkotikapolitiskt

23 Carlsson, intervju.

24 Carlsson, intervju.

handlingsprogram för IOGT-NTO-rörelsen (från 1991), IOGT-NTO-rörelsens HIV/AIDS-program (från 1989) och IOGT-NTO-rörelsens program mot läkemedelsberoende och missbruk (från 1991)²⁵

Kongressen 2001 uppdrog därför åt förbundsstyrelsen att utarbeta ett förslag till ett mer samordnat drogpolitiskt program, och som skulle presenteras på kongressen år 2003. Det slutgiltiga förslaget var att ersätta samtliga ovan nämnda program med ett enda program. Tanken var att göra de politiska ställningstagandena i organisationen mer överskådligt och förstäligt för den enskilda läsaren.

Det var ett sätt att göra det mer överskådligt och förhoppningsvis lite mer förstäligt för läsaren. Man kunde i ett dokument läsa var vi stod i samtliga aktuella frågor. Tidigare hade man fått gå lite olika program. Dessutom var de skrivna med lite olika tidsanda, av olika skribenter och var inte alltid synkroniserade.²⁶

I utdraget från intervjun med före detta ordförande, Sven-Olov Carlsson, återkommer frågan om tidsandans betydelse kopplat till de problem som kan uppstå med olika tidsperspektiv samt olika skribenter.

Inför revideringen av 2009 års alkohol- och narkotikapolitiska program angavs som ett ytterligare skäl att det politiska programmet skulle kunna användas som källa för medlemmar genom att olika uppgifter skulle beläggas med källhänvisningar. ”Tanken är att programmet efter förbundsstyrelsens beslut i mars kompletteras med ett antal källhänvisningar så att programmet sedan i än

25 IOGT-NTO, 2003.

26 Carlsson, intervju.

större grad kan användas som källa för medlemmar och externa som vill veta var olika siffror som slängs i debatten egentligen kommer ifrån.”²⁷ Detta resonemang upprepades även under kongressen inför antagandet av det politiska programmet, det vill säga att ”källhänvisningar [har] lagts till för att underbygga krav och ställningstaganden i programmet.”²⁸ Under kongressen efterfrågades fler källhänvisningar i allmänhet och i vissa fall i synnerhet, och kongressen uppdrog åt förbundsstyrelsen att ”programmet [skulle] ses över för att tillfoga ytterligare källhänvisningar.”²⁹

Kravet om källhänvisningar kombinerades med behovet att uppdatera de politiska programmen inför arbetet med att revidera 2015 års drogpolitiska program. I ett beslutsunderlag till förbundsstyrelsen redovisades ett antal delar av 2009 års politiska program som är eller kommer att bli problematiska. En av dessa delar beskrevs som gamla källor, vilket kunde komma att påverka trovärdigheten.

Gamla källor. En stor andel är från 2008 vilket ju är de senaste som fanns när programmet reviderades sist, en del källor är äldre. Trovärdigheten för vårt program ökar om källorna är så tidsaktuella som möjligt.³⁰

Trovärdigheten för programmet anges i citatet öka ju mer tidsaktuella källorna är. I intervjun med Linda Engström diskuterades på liknande sätt behovet av att införa och att uppdatera källhänvisningarna i de politiska programmen.

Jag tycker att det var gamla källor. Forskningsmässigt så det är inte säkert att forskningen har förändrats. Det är viktigt

27 IOGT-NTO, 2009a: 1.

28 IOGT-NTO, 2009b.

29 IOGT-NTO, 2009b.

30 IOGT-NTO, 2013: 2.

att det är tyngd bakom källorna och om källorna är gamla så vittrar programmet sönder allt eftersom från framför allt ett motståndarperspektiv. ”Ja men den där källan är från 2003, vad säger det om nu?” Så det är väldigt viktigt att det hela tiden är uppdaterat.³¹

Kommunikations- och påverkanschefen uttrycker att det är osäkert om forskningsresultaten har förändrats, men för att källhänvisningarna ska uppfylla sitt syfte måste de uppdateras med jämna mellanrum. Alltför gamla källor anges återigen som en egenskap som kan uppfattas som mindre trovärdig i debatten.

HUR VETENSKAP ANVÄNDS I DROGPOLITIKEN

Mot bakgrund av beskrivningarna ovan om målsättningar med de politiska programmen och varför de revideras över tid lyfts i det följande fram hur texterna i de politiska programmen hänvisar till vetenskap i olika former. Avsnittet börjar med hur programtexten använder vetenskap i relation till fenomenen forskning och kunskap. Därefter beskrivs hur referenser och fotnoter introduceras i programmen över tid och skäl till detta. Avslutningsvis presenteras hur IOGT-NTO i de politiska programmen hänvisar till forskning genom referenser i text, fotnoter och förekomsten av litteraturlistor.

HÄNVISNING TILL FORSKNING

I stort sett alla politiska program som analyserades i fallstudien hänvisar IOGT-NTO till forskning. Forskning åberopas till exempel när det gäller samband mellan olika faktorer samt utformning

31 Engström, intervju.

av samhällets politik. De politiska programmen lyfter också fram behovet av mer forskning samt betydelsen av forskningens villkor.

När det gäller samband som åberopas i de politiska programmen handlar det återkommande om relationen mellan alkoholkonsumtionen i ett land och antalet alkoholrelaterade skador. En illustration: ”Forskare världen runt är nu eniga om att det finns ett samband mellan ett lands alkoholkonsumtion och omfattningen av alkoholskador.”³² Detta samband återkommer i andra politiska program.³³ Det kan också handla om samband mellan totalkonsumtionen och rattfylleri.³⁴ Andra samband lyfter fram hur vissa grupper i samhället lättare kan utveckla ett beroende. ”Nyare forskning visar också att spänningssökande individer lättare utvecklar alkoholberoende än andra, vilket understryker vikten av att idrotts- och sportaktiviteter är alkoholfria.”³⁵ Effekterna av höga åldersgränser samt samband mellan reklam och försäljning hänvisar också till forskning.³⁶

I 2015 års drogpolitiska program introduceras behovet av att hantera frågor relaterade till sprututbyten och cannabis som läkemedel. Exempelvis påtalas att forskning visar ”att det inte går att påvisa att regelbundna besök för sprututbyte leder till social integration och således inte till att bryta ett beroende. Fokus bör i stället vara på de problem som sammanhänger med pågående beroende.”³⁷ I båda fallen hänvisas till forskning.

När det gäller utformningen av samhällets politik kan det röra frågan om huruvida politiken överensstämmer med forskningen: ”En sådan politik står i överensstämmelse med den vetenskapliga forskningen som visat på sambandet mellan totalkonsumtion och

32 IOGT-NTO, 1989b: 3.

33 IOGT-NTO, 1991a, 1991c, 2015b.

34 IOGT-NTO, 2003b, 2009c, 2015b.

35 IOGT-NTO, 1997: 7.

36 IOGT-NTO, 2003b, 2009c, 2015b.

37 IOGT-NTO, 2015b: 22.

alkoholskador.”³⁸ Forskning åberopas också som ett stöd för de politiska ställningstaganden som görs i programmen. I det politiska programmet från år 2003 diskuteras exempelvis politikens effektivitet. ”Sverige och IOGT-NTO måste arbeta mycket aktivt inom EU och dess medlemsstater, genom samarbete med alkoholrestriktiva organisationer i dessa länder och på politisk nivå, för att vinna gehör för den alkoholpolitik som vi med stöd av kunskap, forskning och erfarenhet vet är effektiv.”³⁹

I en enkel jämförelse mellan de olika politiska programmen, inte minst mellan 2003 och 2009 års alkohol- och narkotikapolitiska program, framkommer att hänvisningar till forskning i vissa sammanhang tillmäts en tilltagande betydelse. Ett exempel på detta rör påståenden om samband mellan reklam och försäljning. I programmet från år 2003 påstås att ”[r]eklam ökar försäljning och konsumtion” utan vidare stöd från forskning, referenser eller källhänvisningar (IOGT-NTO, 2003b). Motsvarande formulering från 2009 års program hänvisar både till forskning och beläggs med fotnot: ”[d]en befintliga forskningen visar att reklam ökar försäljning och konsumtion.”⁴⁰ Ett annat exempel rör samhällets stöd till information om alkohol, där kvalitetskrav byts ut mot forskning:

Samhällets stöd till information om alkohol ska vara kopplat till *kvalitetskrav* och hållas fritt från inflytande från alkoholindustrin.⁴¹

Samhällets stöd till information om alkohol ska vara kopplat till *forskning* och hållas fritt från inflytande från alkoholbranschen.⁴²

38 IOGT-NTO, 1989b: 6.

39 IOGT-NTO, 2003b.

40 IOGT-NTO, 2009c.

41 IOGT-NTO, 2003b, författarens kursivering.

42 IOGT-NTO, 2009c, författarens kursivering.

Samhällets stöd till information om alkohol ska som det framstår i programmen numer vara kopplat till forskning snarare än enbart kvalitetskrav. De politiska programmen diskuterar också behovet av mer forskning. Det kan röra forskningens inriktning, som till exempel konsumtionsutvecklingen i Sverige eller inverkan på barn och ungdomars uppväxtmiljöer:

Alkoholforskningen skall följa konsumtionsutvecklingen i olika grupper av befolkningen med hjälp av regelbundna statistiska stickprovsundersökningar med både större djup och större bredd än vad som nu sker. Forskningen ska också kartlägga den oregistrerade konsumtionen och dess fördelning på konsumtionsgrupper. Alkoholens inverkan på barns- och ungdomars uppväxtmiljöer bör också bli föremål för ökad forskning.⁴³

Annan forskning som behöver utvecklas enligt programmen inkluderar riskmiljöer, riskkonsumtion och forskning om alkoholundervisning⁴⁴ eller forskning om alkoholreklam samt jämförande forskning mellan länder i Europa.⁴⁵ Forskningen bör dessutom kännetecknas i tilltagande grad av en tvärvetenskaplig inriktning, garanteras möjligheter till långsiktig planering, bedrivs inom olika discipliner, som psykologi, sociologi, samhällsekonomi och medicin samt ha ett genusperspektiv.⁴⁶

Det är dock långtifrån all forskning som efterfrågas. Forskningens kvalitet verkar bero på förutsättningar för dess tillkomst. Exempelvis måste alkoholforskningen göras ”ekonomiskt oberoende av privatintressen.”⁴⁷

43 IOGT-NTO, 1989a: 12.

44 IOGT-NTO, 1997.

45 IOGT-NTO, 2003b, 2009c, 2015b.

46 IOGT-NTO, 1989a, 2009c, 2015b.

47 IOGT-NTO, 1989a: 12.

För att undanröja varje som helst misstanke om att forskningen inte skulle fungera oberoende av ovidkommande intressen, måste samhället dels se till att sådana hålls borta från forskningen, dels också tillföra denna erforderliga ekonomiska resurser.⁴⁸

I programmen framhålls att utan detta oberoende finns det en risk för att forskningen misstänkliggörs och det är i samhällets intresse att undvika detta genom att tillföra forskningen tillräckliga resurser. Detta krav återkommer i andra politiska program.⁴⁹ Exempelvis understryker det alkoholpolitiska programmet från 1997 betydelsen av forskningens oberoende: ”Det allmännas forskning kring alkohol och alkoholskador ska bedrivas oberoende av alkoholindustrin eller andra som har intresse av ökad alkoholkonsumtion.”⁵⁰

Det finns också exempel i programmen på forskning som ifrågasätts, även om det hör till undantagen. Runt millennieskiftet lyfts vetenskapliga studier fram i media som förordar måttlig alkoholkonsumtion av hälsoskäl. Under en period finns det tecken på att IOGT-NTO vacklar i sitt ställningstagande. På kongressen år 2003 diskuteras också ”de negativa följderna av den forskning som talar om att alkoholen är bra för kroppen.”⁵¹ Det beslutas följaktligen att IOGT-NTO ska ”bevaka forskning kring alkoholens ’förmodade nyttighet’ och medicinska skador för att motverka den propaganda som finns i populär- och vetenskaplig press.”⁵² Utdrag från det alkoholpolitiska programmet från 2003 kan illustrera denna tendens till ambivalens.

48 IOGT-NTO, 1989a: 12.

49 IOGT-NTO, 1997, 2003b, 2009c, 2015b.

50 IOGT-NTO, 1997: 10.

51 IOGT-NTO, 2003c: 17.

52 IOGT-NTO, 2003c: 17.

En låg alkoholkonsumtion har enligt vissa forskningsrapporter inga negativa hälsomässiga effekter. Det hävdas i vissa rapporter att alkohol kan motverka hjärt-, kärl- och demenssjukdomar när den dricks i små mängder av människor i relativt hög ålder.⁵³

Men trots ”eventuella marginella hälsofördelar” med en låg alkoholkonsumtion menar IOGT-NTO att forskningen som hävdar detta kan ifrågasättas och att de negativa effekterna överväger.

IOGT-NTO menar att denna forskning kan ifrågasättas beträffande urval och metoder och behöver en grundlig utvärdering. Oavsett eventuella marginella hälsofördelar är emellertid de negativa effekterna – som beroende, våld, sociala och medicinska skador – så väldokumenterade och för individer och samhälle så belastande, att de måste motverkas genom en aktiv och konsekvent alkoholpolitik.⁵⁴

Förutom att forskningsresultaten ifrågasätts i sig kan denna forskning i fråga också kritiseras utifrån urval och metoder. Ett annat exempel där forskningen ifrågasätts är i ett beslutsunderlag till förbundsstyrelsen inför 2015 års revidering av det drogpolitiska programmet. I samband med en diskussion om sprututbyte klargörs att forskningen inte är entydig på området och att det går att finna forskningsstöd för båda sidor i debatten.⁵⁵

Det är dock sällan som forskningen ifrågasätts eller vetenskapens status diskuteras explicit i de politiska programmen eller under arbetet med att revidera och uppdatera programmen. I linje med detta saknar de politiska programmen också hänvisningar till forskning som motsäger uppfattningar i de politiska programmen. Detta

53 IOGT-NTO, 2003b.

54 IOGT-NTO, 2003b.

55 IOGT-NTO, 2015a.

mönster diskuteras i en av intervjuerna. Den före detta ordföranden, Sven-Olov Carlsson, menar att den typen av hänvisningar inte skulle vara intressanta och att de potentiellt skulle kunna motverka programmets syften.

Då skulle jag snarare välja att inte återropa tveksam forskning. Det tror jag är en bättre väg. Om det är skakighet i de vetenskapliga stöden, då får man kanske undvika att återropa det skakiga. Det vi har lyft fram handlar väldigt mycket om att bekräfta för oss att det finns ett stöd för det vi tycker – i vetenskap och beprövad erfarenhet. Det är syftet. Programmet ska bli så kraftigt som möjligt. Inte innehålla mått av tvivel.⁵⁶

Snarare än att visa på vetenskap som både stödjer och inte stödjer programmets uppfattningar handlar det om att undvika att återropa tveksamma forskningsresultat samt att lyfta fram den vetenskap som stödjer IOGT-NTO:s uppfattningar.

HÄNVISNINGAR TILL KUNSKAP

Utöver att hänvisa till forskning refererar de politiska programmen återkommande till kunskapsbegreppet och dess betydelse. I första hand handlar det om att sprida kunskap, då de politiska programmen slår fast att information kan påverka människors drickande.

Efterfrågan på alkohol, människors intresse av att använda alkohol, kan påverkas. Detta kan ske med information, marknadsföring och aktiviteter som ger alternativ till alkoholbruk. Ett folk som inte är intresserat av att dricka alkohol kommer inte heller att bli alkoholskadat. Därför är det viktigt att arbeta för att sprida kunskap om alkohol och dess risker, och att erbjuda fler alkoholfria aktiviteter.⁵⁷

56 Carlsson, intervju.

57 IOGT-NTO, 1997: 6.

Ett folk som inte är intresserat av att dricka alkohol kommer inte heller att bli alkoholskadat. Kunskapsförmedling och utbildningsverksamhet ska därför riktas mot olika målgrupper, ”till exempel föräldrar, lärare, arbetsledare och föreningsledare.”⁵⁸ Det handlar också om att sprida kunskap till medlemmar samt övriga i Sverige och i andra länder. Även i folkrörelserna ”är behovet av ökad kunskap [...] stort. Folkrörelserna bör inbjudas att delta i seminarier och utbildningar.”⁵⁹ I det politiska programmet mot läkemedelsberoende och missbruk från 1991 riktas kunskapspridningen även mot blivande läkare och annan personal om hälso- och sjukvård.

IOGT-NTO rörelsen anser att en översyn bör ske av läkarutbildningen med syfte att ge ett ökat utrymme för beroendelära. Kunskap om hur man avslutar och trappar ned en påbörjad behandling samt kunskap om alternativ till beroendeframkallande läkemedel är andra moment som ska betonas i utbildningen. Även den övriga personalen inom hälso- och sjukvården bör få en ökad medvetenhet och kunskap om hur man bemöter människor i kris, samt ökade kunskaper i ämnet beroendelära.⁶⁰

Det verkar också finnas vissa mötesplatser som är mer lämpade för att sprida kunskap om riskerna med exempelvis alkohol. ”Skolor, vårdcentraler (inklusive mödravårdscentraler och barnavårdscentraler), företagshälsovård och arbetsplatser är naturliga resurser för att sprida kunskap om riskerna med alkohol.”⁶¹ Vilken kunskap som ska spridas diskuteras också, exempelvis kunskap om sex och samlevnad i allmänhet samt HIV/Aids i synnerhet. Ett exempel: ”IOGT-NTO-rörelsen skall verka för att kunskap sprids om en öppen syn på sex

58 IOGT-NTO, 1997: 7.

59 IOGT-NTO, 1991a: 5.

60 IOGT-NTO, 1991a: 5.

61 IOGT-NTO, 1997: 12; se också 2015b.

och samlevnad, vilket ger insikt om behovet av och kunskap om säkrare sex.”⁶² IOGT-NTO ska också i sitt ”internationella arbete dels informera och sprida kunskap om HIV/AIDS, dels verka för medicinsk och humanitär hjälp.”⁶³ I likhet med att forskningen ska vara oberoende ”från påverkan av alkoholindustrin och andra som har intresse av alkoholförsäljning” ska även kunskapsspridningen om alkohol och andra droger vara fri från inflytande av alkoholindustrin.⁶⁴

Syftet med att sprida kunskap anges slutligen vara att få till stånd förändringar i människors beteenden och att påverka lagstiftningen. I det politiska programmet för HIV/Aids sägs exempelvis att kunskapsspridningen ska kunna förhindra och motarbeta isolering och fördömande av smittade och sjuka.⁶⁵ I andra sammanhang kan ”(g)oda kunskaper i kombination med ett socialt och opinionsmässigt tryck [...] förhindra att en mängd ungdomar avstår från att prova på narkotika eller slutar om de redan börjat.”⁶⁶ Det är också ”hög tid att med kunskaper om alkoholens effekter som underlag genom lagstiftning besluta om en alkoholfri representation för stat och kommun.”⁶⁷ Liknande resonemang går att finna i andra politiska program.⁶⁸

SKÄL TILL ATT VETENSKAP ANVÄNDS I DE POLITISKA PROGRAMMEN

I intervjuerna resonerar respondenterna kring varför vetenskap används i de politiska programmen mer allmänt. En uppfattning bland respondenterna är att organisationens verksamhet bör drivas av mer

62 IOGT-NTO, 1989b: 2.

63 IOGT-NTO, 1989b: 4-5.

64 IOGT-NTO, 2015b: 19.

65 IOGT-NTO, 1989b: 2.

66 IOGT-NTO, 1989c: 7.

67 IOGT-NTO, 1989a: 12.

68 IOGT-NTO, 2003b, 2009c.

än bara tyckande, till exempel vad som fungerar och inte fungerar när det gäller att minska skadorna av alkohol.

Det som vi ska driva politiskt, det kan inte bara vara någon slags tyckande rakt ut i luften, utan vi måste kolla vad det är som fungerar och inte fungerar. Om man vill minska skadorna av alkohol till exempel, vad vet vi då? Vad vet vi om vad som hjälper då? Och då har vi lutat oss mycket mot WHO, som ju hela tiden tar fram rapporter om vilka åtgärder de ser, över hela världen.⁶⁹

Tyckandet särskiljs från rapporter om vad som fungerar, enligt utdraget ovan, men även från forskning och det oseriösa. Ett exempel på detta från intervjun med generalsekreterare Peter Moilanen: ”Vi ska vara seriösa, vi ska inte bara tycka saker ur luften, utan vi ska också basera det på forskning”.⁷⁰ Att använda vetenskap ökar också möjligheterna till effektivt politiskt påverkansarbete, framförallt mot beslutsfattare och i relation till exempelvis EU. IOGT-NTO bedriver inte forskningen, men organisationen använder gärna forskningen för ett kraftfullt understöd för den rådande uppfattningen.

Forskningen har blivit väldigt viktig för att kunna driva effektivt påverkansarbete, framför allt mot beslutsfattare och beslutsfunktioner. Där har EU förändrat lite grand, hela spelplanen. Vi bedriver inte forskning, men vi använder gärna forskningen i sammanhang där den självklart gynnar oss och blir kraftfullt eldunderstöd för den uppfattning vi har. Vi har ju alltid tyckt att mindre alkohol ger färre skador. Kan man sedan klä det i vetenskapligt stöd, blir det ju väldigt kraftfullt.⁷¹

69 Carlstedt, intervju.

70 Moilanen, intervju.

71 Carlsson, intervju.

Vetenskapen används med andra ord där det gynnar IOGT-NTO och ger argument för de uppfattningarna organisationen har. Om uppfattningarna presenteras vetenskapligt blir det politiska påverkansarbetet mer kraftfullt. Ett ytterligare skäl till att vetenskap används är att det kan fungera som stöd i konflikter med andra aktörer, gärna då andra aktörer åberopar andra vetenskapliga studier.

Det har kommit studier som har varit vetenskapliga – möjligtvis med bristande empiri eller så om man vill kritisera själva studierna – men som ändå har framställts som vetenskapliga, och som då har visat fördelar med att dricka alkohol. Då tror jag att det har varit viktigt för IOGT-NTO att försöka lyfta fram den ”viktiga” forskningen eller att ”vi minsann också hade forskningsstöd för våra åsikter.” Så att det inte skulle vara som att den andra sidan hade forskningsstödet och vi stod utan. Och då blev det lite mer att man slog varandra i huvudet med olika forskningsrapporter.⁷²

I konflikter kan vetenskap användas för argumentation, för att inte stå utan detta forskningsstöd och för att slå motståndaren i huvudet med.

REFERENSER OCH KÄLLHÄNVISNINGAR INTRODUCERAS

Ett flertal av de politiska programmen refererar till forskning och kunskap, men saknar referenser, källhänvisningar eller litteraturlistor. Detta gäller till exempel de politiska programmen för alkohol, HIV/Aids och narkotika från 1989⁷³ det politiska programmet för

72 Modigh, intervju.

73 IOGT-NTO, 1989a, 1989b, 1989c.

narkotika från 1991⁷⁴, det alkoholpolitiska programmet från 1997⁷⁵ samt det alkohol- och narkotikapolitiska programmet från 2003⁷⁶.

Över tid sker dock ett antal förändringar när det gäller referenser, källhänvisningar och litteraturlistor. Inom ramen för det empiriska materialet utgör det politiska programmet mot läkemedelsberoende och missbruk från 1991 ett tidigt exempel på denna trend.⁷⁷ I programmet finns både källhänvisningar och en litteraturlista. Ett annat trendbrott sker i samband med att det alkohol- och narkotikapolitiska programmet antas år 2009.⁷⁸ Även om det saknas källhänvisningar i den löpande texten, finns det mer än tjugo fotnoter, i vilka texten kommenteras eller hänvisningar till andra texter görs. Mönstret med avsaknad av löpande källhänvisningar men med fotnoter upprepas i det drogpolitiska programmet från år 2015.⁷⁹

I några av intervjuerna diskuteras trendbrottet när det gäller källhänvisningar i och med antagandet av det alkohol- och narkotikapolitiska programmet under 2009 års kongress. Den dåvarande ordföranden, Anna Carlstedt, var drivande bakom introduktionen av fotnoter, och beskriver argument för att ha fotnoter, inklusive möjligheten för läsaren av programmet att undersöka varifrån olika delar av programmet kommer ifrån.

Det var jag som drev igenom de berömda fotnoterna. Det var ett jättestort motstånd i organisationen, att ”vi är en folkrörelse, vi ska inte ha texter med fotnoter i”. Men min idé var ju just att man hela tiden ska kunna kolla ”var kommer det här ifrån? De påstår det här, men vad är det för källa?” Att sätter man det

74 IOGT-NTO, 1991c.

75 IOGT-NTO, 1997.

76 IOGT-NTO, 2003b.

77 IOGT-NTO, 1991a.

78 IOGT-NTO, 2009c.

79 IOGT-NTO, 2015b.

i en fotnot, då kan läsaren strunta i det om man vill, man kan bara läsa vidare, och undrar man ”var kommer det här ifrån?”, så ska man kunna se det.⁸⁰

Anna Carlstedt beskriver också motståndet inom organisationen till fotnoter, där föreställningar om fotnoter och folkrörelser kan stå i konflikt med varandra. Motståndet inom IOGT-NTO till att införa fotnoter diskuteras även i intervjun med Peter Moilanen: ”Och jag vet att det fanns röster i förbundsstyrelsen som inte tyckte det, som sade att ’varför ska vi ha fotnoter i vårt program? Det är ju vårt alkoholprogram. Vi kan väl köra på att tycka?’”.⁸¹ En parallell förklaring är folkrörelsens folkbildande ambitioner, där fotnoterna möjliggör att ha med källor till vissa av de påståenden som görs inom ramen för programmen.

En sak som föddes i det där var att vi såg det här programmet som ett folkbildande program för de som vill veta mer, och vi var rätt överens om att vi är duktiga på att säga, det här som vi har pratat om förut, att ”forskning visar att ...”, men det finns aldrig några källor, eller det fanns aldrig något sådant där. Vore det inte en idé att om vi ändå gör det här så tar vi med källan? Och därför är de här fotnoterna som inte har funnits förut, ett sätt att visa det.⁸²

Organisationsföreträdare hade varit bra på att prata om vad forskningen visar, men det hade aldrig funnits några källor. Sven-Olov Carlsson hänvisar mer till externa intressenters önskan om att följa argumentationen med hjälp av källor och litteraturlistor, och anger att fotnoternas tillkomst mer springer ur ett så kallat konsumentintresse.

80 Carlstedt, intervju.

81 Moilanen, intervju.

82 Moilanen, intervju.

Ja, för dem som vill kan man gå lite djupare och titta vad stöden är i den uppfattningen. Det var nog mer för externt bruk egentligen, de som ville intressera sig för våra program och journalister och andra skulle kunna se att det här är det de baserar sin programsyn på. Det var ett konsumentintresse, kan man väl säga.⁸³

Att externa aktörer i ökande grad efterfrågar källor kan också ha drivit på utvecklingen mot fotnoter i de politiska programmen. ”Det dög inte längre att bara säga att ’forskningen visar’”.⁸⁴ I intervjun med Linda Engström diskuteras inte bara skälen till varför fotnoter infördes och fortfarande behövs i de politiska programmen, utan också kriteriet för när fotnoter används: ”framför allt på ställen där vi känner att vi behöver bevisa att det här inte är ideologiskt tyckande utan det här är vetenskap som gör att vi tycker det här, då har vi också skrivit in källorna, vi har tyckt att det är viktigt”.⁸⁵

HUR REFERENSER OCH KÄLLHÄNVISNINGAR ANVÄNDS

I en närläsning av hur IOGT-NTO använder referenser, källhänvisningar och litteraturlistor framkommer ett antal mönster. Det första rör förekomsten av litteraturlistor och redovisning av det bakomliggande arbetet med att identifiera den litteratur som används. Trots förekomsten av källhänvisningar saknar de politiska programmen från 1991, 2003, 2009 och 2015 ett explicit resonemang om hur litteratursökningen har gått till, och programmen från 2003, 2009 och 2015 saknar dessutom litteraturlistor.

Det andra mönstret rör karaktären på den litteratur som används.

83 Carlsson, intervju.

84 Modigh, intervju.

85 Engström, intervju.

De flesta texter som hänvisas till eller förekommer i litteraturlistorna i de politiska programmen tillhör inte kategorin traditionell vetenskap, så som den definieras i denna bok, exempelvis i form av publikationer granskade av andra forskare. Litteraturen omfattar snarare texter producerade av Socialstyrelsen, Svenska läkarsällskapet, Statens folkhälsoinstitut, tidningen *Alkohol & narkotika*, böcker publicerade i nykterhetsrörelsens eget förlag (Sober förlag), propositioner, EU-direktiv, Vägverket, WHO, Trafikverket eller rapporter från andra ideella föreningar.⁸⁶ Detta mönster diskuteras i intervju med Linda Engström.

När vi säger att vi använder oss av forskning så skulle jag säga att vi skulle kunna ta fram väldigt mycket mer. Vårt eget behov är att hitta källor som styrker det vi tycker tillräckligt mycket för att motivera politiker. Och då räcker Missbruksutredningen och Folkhälsomyndighetens rapporter. [...] Och då skulle vi säga att vi räknar det som vetenskapliga källor. De kanske inte är det ur ett krasst vetenskapligt perspektiv men för oss är det ”good enough”.⁸⁷

I utdraget ovan framkommer att det finns olika uppfattningar om vad som ska definieras som vetenskap samt att det finns olika former av kunskapsbehov, där andra texter än de traditionellt vetenskapliga kan vara tillräckliga för att styrka organisationens uppfattningar. Ett relaterat mönster till hänvisningar till andra texter än traditionell vetenskap är källhänvisningar av ren upplysningskaraktär, som till exempel vilka målen är i en nationell handlingsplan, EU-direktiv, svensk lagstiftning eller vilka grundprinciperna är i den svenska alkoholpolitiken.⁸⁸

86 Till exempel IOGT-NTO, 1991a, 2009c, 2015b.

87 Engström, intervju.

88 IOGT-NTO, 2009c, 2015b.

Det finns dock några undantag till detta mönster. I exempelvis det politiska programmet från 2009 förekommer i fotnoter ett antal källhänvisningar till det som kan beskrivas som mer traditionell vetenskap, exempelvis artikeln ”Moderate alcohol use and reduced mortality risk: systematic error in prospective studies” från *Addiction Research and Theory* eller ”Alcohol consumption and the preventive paradox” från *British Journal of Addiction*.⁸⁹ Även i det drogpolitiska programmet från år 2015 förekommer mer traditionella vetenskapliga referenser.⁹⁰ Exempelvis hänvisas flera gånger till boken *Alcohol: No ordinary commodity* publicerad år 2010 på Oxford University Press. Programmet hänvisar också till några olika vetenskapliga artiklar, inklusive ”Age at First Drink and the First Incidence of Adult-Onset DSM-IV Alcohol Use Disorders” i tidskriften *Alcoholism: Clinical and Experimental Research* eller ”Ten-year prospective study of public health problems associated with early drinking” från *Pediatrics*.

Förekomsten av källhänvisningar och litteraturlistor betyder dock långtifrån att alla delar av innehållet i de politiska programmen ges vetenskapligt stöd. I det politiska programmet mot läkemedelsberoende och missbruk från 1991 beläggs enbart enstaka fakta, som konsumtionsutveckling av sömnmedel och lugnande läkemedel mellan 1965 – 1969, att det kan förekomma fördröjd abstinens vid alkoholberoende samt att ungefär hälften av alla kvinnor över 80 år använder sömnmedel och lugnande medel.⁹¹ Resterande delar av det politiska programmet saknar källhänvisningar.

Ett liknande mönster återfinns i de politiska programmen från 2003, 2009 och 2015. I programmet från 2003 finns det källhänvisningar till påståendet att alkohol är den drog som används mest i Sverige, sambandet mellan alkoholkonsumtion och HIV/Aids samt

89 IOGT-NTO, 2009c.

90 IOGT-NTO, 2015b.

91 IOGT-NTO, 1991a.

effekterna av en framflyttad alkoholdebut.⁹² I programmet från 2009 beläggs sporadiska fakta som att enbart upplysning inte leder till förändringar i alkoholbruk, hur många barn som växer upp i hem där det förekommer riskfylld konsumtion av alkohol eller samhällets kostnader för alkoholskador.⁹³ Andra exempel på källhänvisningar rör faktorer som påverkar alkoholkonsumtion och alkoholrelaterade skador, fördelarna med ett statligt kontrollerat försäljningsmonopol samt relationen mellan reklam och försäljning.⁹⁴ I programmet från 2015 finns källhänvisningar till vitt skilda diskussioner, allt från medicinska skador av alkohol, påverkan på förmågan till att köra bil till svenskars uppfattning om relationen mellan alkohol och icke-smittsamma sjukdomar.⁹⁵ Andra exempel inkluderar samhällskostnader för drogmissbruk och möjliga besparingar, effekter av en restriktiv alkoholpolitik, varningstexters effektivitet, tillgänglighetens påverkan på alkoholkonsumtionen och dödlighet som en konsekvens av rattfylleri.⁹⁶

Betydande delar av de politiska programmen från 2003, 2009 och 2015 saknar dock källhänvisningar. Paradoxalt nog finns det också källhänvisningar till argument om att det saknas tillräckligt med forskning. Ett exempel kan hämtas från det politiska programmet mot läkemedelsberoende och missbruk från 1991. Enligt programmet saknas det statistik för att beräkna ekonomiska konsekvenser av läkemedelsberoende eller att läkaren bör ha regelbunden kontakt med patienter och ta ansvar för att medicinering avslutas.⁹⁷

92 IOGT-NTO, 2003b.

93 IOGT-NTO, 2009c.

94 IOGT-NTO, 2009c.

95 IOGT-NTO, 2015b.

96 IOGT-NTO, 2015b.

97 IOGT-NTO, 1991a.

VETENSKAPENS STATUS I ORGANISATIONEN

Inom ramen för intervjuerna fördes också diskussioner om vetenskapens status i allmänhet och i IOGT-NTO samt de politiska programmen i synnerhet. Exempelvis framkommer det att vetenskap är långtifrån entydig samt att en av folkrörelsernas roller är att tolka vetenskapen.

Forskningen är inte entydig. Dels finns det olika uppfattningar om vissa saker, men där det även finns en gemensam uppfattning är det inte självklart att slutsatserna från forskarnas sida dras. Hur det här ska implementeras och användas i en samhällspolitisk debatt eller kontext tycker jag är folkrörelsens viktiga roll.⁹⁸

Inte nog med att vetenskapen är mångtydig, det har också blivit svårare att förhålla sig till den vetenskap som produceras samt huruvida resultaten är robusta över tid.”Och egentligen är det ofta inte färdiga resultat, utan det är hypoteser som inte ens har bekräftats, genom att under lång tid återupprepas i kontrollerade former, utan man har en hypotes och så bekräftar den undersökningen hypotesen, men det är inte självklart att det är det vetenskapliga resultatet”.⁹⁹

För en organisation med ideologiska förtecken finns det även utmaningar i eventuella konflikter mellan vetenskapliga resultat och organisationens ideologi.

Ibland, oftast i 90 procent av fallen, hänger vår ideologi ihop med forskningen eller bygger vår ideologi på forskningen. [...] Men ibland har vi ju ideologiska synpunkter eller utgångspunk-

98 Carlsson, intervju.

99 Carlsson, intervju.

ter som gör att det inte riktigt stämmer med forskningen. Det är ju då jag tycker att det blir utmanande och spännande.¹⁰⁰

I de flesta fallen hänger forskningen och ideologin ihop, men det finns ideologiska synpunkter som inte gör det, och det är då utmaningarna framträder. I några av intervjuerna anges att eventuella konflikter mellan vetenskap och ideologi löses med att låta ideologin ge vika.¹⁰¹

Då kommer det ju att svida och folk kommer vara lite motsträviga och folk kommer säga att det där tror jag inte på, den där forskningen kan nog inte riktigt stämma. Men när man ändå till slut har landat i att det är det här forskningen faktiskt säger och det inte är en undantagsstudie som har landat i det här hux flux, då skulle jag verkligen säga, att då ställer vi om.¹⁰²

Även om IOGT-NTO inte aktivt letar efter vetenskap som utmanar ideologin, kan ideologin gradvis förändras om forskningen är entydig. I utdraget nedan från intervjun med Sven-Olov Carlsson anges att det kan vara besvärligt att ändra ideologin, men att det är ett resultat av vetenskapliga rön. Samtidigt räcker det inte med enstaka forskare, hypoteser eller en rapport för att organisationen ska ändra sin uppfattning och ståndpunkt samt byta färdväg.

I så fall ska de ha mycket stöd. Det är inte bara en forskare då, från Idrottshögskolan som kommer och säger att alkohol är bra för idrottsprestationer. Det måste till mycket mer för att jag ska tro på honom. [...] Alltså, för att man ska ändra ståndpunkt och byta färdväg, då måste det vara ett massivt, då räcker det inte med någon enstaka rapport eller någon hypotes, det går inte.¹⁰³

100 Engström, intervju.

101 Intervjuer med Carlsson och Engström.

102 Engström, intervju.

103 Carlsson, intervju.

Det måste till mycket mer forskning än den enskilda rapporten för att företrädare för IOGT-NTO ska ändra sina uppfattningar.

Det finns också ett antal avvägningar att ta hänsyn till när det gäller att använda vetenskap i de politiska programmen. Det gäller till exempel att ta hänsyn till att det politiska programmet varken är eller ska vara en vetenskaplig text. Det handlar exempelvis om hur mycket av den vetenskapliga akribin som ska inkluderas i programmen.

Och då är ju frågan: Hur uttrycker man den forskningen? Därför att tanken är ju att det vi skriver ska inte vara vetenskapliga artiklar eller rapporter, utan vi är ju en folkrörelse, och våra medlemmar måste kunna läsa vad det står och förstå vad det står. Och så även utanför organisationen. Så det där är en svår balans, när man beskriver vad forskningen säger, hur mycket ska man till exempel namnge enskilda forskare, enskilda rapporter, enskilda avhandlingar? Och hur mycket ska man bara sätta i någon slags källförteckning, ”det här materialet har vi utgått från”.¹⁰⁴

De politiska programmen måste kunna läsas av organisationens medlemmar och andra aktörer. Det behövs med andra ord en balans mellan folkrörelsens krav och att beskriva vad forskningen säger. Sammantaget uttrycker generalsekreteraren, Peter Moilanen, att organisationen har hittat en balans i avvägningarna. Om en källa går att identifiera är det gott nog.

Vi gjorde en balans i det, i förhållande till hur mycket vi ska lägga ner på det här, hittar vi en källa så är det bra. Så, det är gott nog. Vi behöver inte göra det. Vårt alkohol- och narkotikapolitiska program är trots allt mer ideologiskt baserat.¹⁰⁵

104 Carlstedt, intervju.

105 Moilanen, intervju.

I slutändan anser Peter Moilanen att organisationen inte behöver göra mer med hänvisning till att det till syvende och sist handlar om ett politiskt program som är mer ideologiskt baserat.

OVETENSKAPLIG ANVÄNDNING

I vilken grad använder IOGT-NTO vetenskap i de politiska programmen med vetenskapliga metoder? I det här kapitlet används den systematiska litteraturöversikten både som ett exempel av idealkaraktär på ett vetenskapligt perspektiv och som ett analytiskt ramverk.¹⁰⁶ Det övergripande resultatet av en sådan analys är att IOGT-NTO:s användning av vetenskap i sina politiska program inte uppfyller något av de steg eller kriterier i en systematisk litteraturöversikt som ställs inom mer traditionell vetenskap. Med andra ord formuleras inte i de politiska programmen ett syfte eller en metodologi för sammanställningen och användningen av vetenskapliga rön; det saknas en sökstrategi för att identifiera relevanta vetenskapliga texter; resultaten av litteraturöversikten redovisas inte i form av studier som inkluderas eller exkluderas; de olika vetenskapliga publikationerna och deras resultat värderas inte; det saknas en beskrivning av avvikande, motstridiga eller heterogena resultat samt de övergripande slutsatserna från en eventuell översikt sammanfattas inte.

Även om den systematiska litteraturöversikten som metod har en idealtypisk karaktär, möjliggör den en mer praktisk nära analys. Med hjälp av den systematiska litteraturöversikten framkommer att de politiska programmen saknar en systematisk, explicit och rättfärdig metod för hur vetenskapliga resultat identifieras, granskas och används. Det blir därmed svårt att bedöma eller förhålla sig till de vetenskapliga rön som hänvisas till i programmen. En möjlig förklaring till bristen på en systematisk, explicit och rätt-

106 Forsberg & Wengström, 2013; Gough, Oliver & Thomas, 2012.

färdigad metod kan ha att göra med att de politiska programmen saknar metatexter som redovisar bakgrund, syfte och villkor för programmens tillkomst. I intervjuerna med företrädare till organisationerna hänvisas till bakgrundsarbete som görs, men inte presenteras i programmen, och till experter inom organisationen med mer kunskap om forskning.

Det finns också ett antal avvägningar att ta hänsyn till när det gäller att använda vetenskap mer explicit i de politiska programmen, enligt exempel från de personer som har intervjuats. Det gäller till exempel att ta hänsyn till att det politiska programmet varken är eller ska vara en vetenskaplig text, och att det behövs en balans mellan folkrörelsens folkbildande ambitioner och att beskriva vad forskningen säger. Här kan det kommenteras att även forskare säger sig brottas med frågeställningar om att använda och hänvisa till vetenskap i mer vetenskapliga texter.¹⁰⁷ Slutsatsen blir dock att IOGT-NTO:s användning av vetenskap i de politiska programmen långtifrån uppfyller de traditionella akademiska standarderna.

VETENSKAPLIGGJORD DROGPOLITIK

Om vetenskapen inte används, åtminstone inte i enlighet med ett traditionellt vetenskapligt perspektiv, vilken funktion fyller vetenskapen då i IOGT-NTO:s politiska program? Enligt det inledande kapitlets teoretiska kategorisering skulle vetenskapens funktion kunna vara att underlätta organisering genom att fungera som ett rationellt instrument, för att motivera handling eller för att skänka legitimitet.¹⁰⁸ Fallstudien visar att de politiska programmen i allmänhet uppfyller alla tre funktioner, det vill säga att de finns till för att väcka entusiasm och engagemang, att de reflekterar omvärldens och

107 Rombach, 1994.

108 Czarniawska, 1988; Brunsson, 1989/2002/2006.

medlemmars krav samt att de påverkar beslutsfattande och löser organisatoriska problem.

När det gäller vetenskapens funktion i de politiska programmen mer specifikt präglas den mindre av en motiverande funktion, exempelvis med tanke på det motstånd som väcktes i organisationen när fotnoter introducerades i programmen. Det finns också ett antal exempel på att vetenskapen också har en viss rationell funktion i de politiska programmen. Detta framkommer framförallt i intervjuer med företrädarna för organisationen, där de påtalar att vetenskapen möjliggör ett effektivare påverkansarbete och kan fungera som ett stöd i konflikter med andra aktörer, inte minst i sammanhang där andra vetenskapliga studier åberopas.

Användningen av vetenskap kännetecknas desto mer av en legitimerande funktion i de politiska programmen och de uppfattningar som redovisas där, genom att inkorporera vetenskap som ett krav från framförallt omvärlden.¹⁰⁹ I programmen, kongressprotokoll och intervjuerna nämns exempelvis att trovärdigheten för programmen ökar om det finns källor. Trovärdigheten sägs dessutom tillta om källorna är så aktuella som möjligt. Användningen av vetenskap relateras dessutom till ett så kallat konsumentintresse, det vill säga att fotnoter införs för att svara upp mot externa aktörers önskan om att följa upp olika påståenden i programmen med hjälp av källhänvisningar.

En traditionell och rationell syn på relationen mellan vetenskap, praktik och presentation skulle vara att IOGT-NTO bör praktisera vetenskap i programmen, det vill säga att vetenskapliga resultat infogas och påverkar utformningen av de politiska programmen och de uppfattningar som torgförs. Analysen ovan pekar dock snarare på att de politiska programmen vetenskapliggörs med hjälp av argument från auktoriteter, det vill säga diskursiva och legitimerande hänvisningar till forskning och kunskap samt fotnoter. I brist på en

109 Jämför med Rombach, 1994.

systematisk, explicit och rättfärdigad metod för att använda vetenskap i programmen blir den institutionella tolkningen att de politiska programmen presenteras med några av den traditionella vetenskapens attribut, men att programmen varken verkar översätta vetenskapliga resultat eller påverkas till sitt innehåll.

VETENSKAP SOM ARENA FÖR KONFLIKT - UNDERVISNING OM ALKOHOL

*HUR IDEELLA ORGANISATIONER ANVÄNDER
VETENSKAP I SKOLMATERIAL FÖR ATT PÅVERKA
UNGDOMARS ATTITYDER TILL ALKOHOL*

Detta kapitel beskriver i vilken utsträckning och på vilket sätt ideella organisationers ambitioner att påverka unga människors attityder och värderingar genomförs med stöd från vetenskap och forskning. I vilka skeden används vetenskap? Vilka former av kunskap används? Och hur kan användningen av vetenskap och kunskap förklaras? Kapitlet bygger på fyra exempel där ideella organisationer använder vetenskap och forskning för att försöka ändra unga människors attityder till alko-

hol och droger. Kapitlet visar att de ideella organisationerna använder vetenskap och kunskap huvudsakligen som retoriska ornament med tanke på att antalet referenser till vetenskap, forskning och forskare är begränsade. En tolkning av detta resultat kan vara att vetenskapen mer fungerar som ytterligare en arena för förhandling, debatt och konflikt mellan nykterhetsrörelsen och alkoholindustrin.

Hur bör man agera om man vill förändra samhället? Enligt *oPåverkad* – ett metodmaterial, producerat av Ungdomens Nykterhetsförbund, med ambitionen att ändra unga människors attityder till alkohol och narkotika – styrs alkoholdebatten ofta av tyckanden som emanerar ur individens egna upplevelser. Även om författarna till materialet visserligen menar att det kan vara intressant med individens upplevelser i olika sammanhang, behöver en ”lyfta blicken” om samhällets ska förändras.¹ I det här sammanhanget handlar ”att lyfta blicken” om att lyssna till forskningen:

Fråga tio olika personer om hur man skall få ner alkoholkonsumtionen i en befolkning och du får sannolikt tio olika svar. Alkoholdebatten styrs ofta av tyckanden som bygger på just den personens egna upplevelser. Det är naturligtvis inte ointressant hur var och en upplever saker och ting men vill man förändra samhället behöver man lyfta blicken något.

Ett sätt är att lyssna på vad forskningen säger eller kanske försöka ta reda på vad som faktiskt hänt när man provat olika sätt att hantera alkohol runt om i världen. Det är ganska enkelt för den som vill. Alkohol har funnits i flera tusen år så det finns ju en del erfarenheter att lyssna till. Dessutom är det få områden som är så väl utforskade som just alkoholen.²

Att lyssna till forskningen när samhället ska förändras verkar med andra ord både vara att rekommendera och ”ganska enkelt för den som vill”, enligt författarna till metodmaterialet. Hur kommer det sig då att Ungdomens Nykterhetsförbund genom materialet *oPåverkad* använder sig av vetenskap i detta sammanhang? Handlar det om att förändra samhället, så som det uttrycks i texten? Eller finns det

1 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2009, s. 19.

2 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2009, s. 19.

andra, möjliga tolkningar till varför vetenskapen används och tillmäts betydelse i arbetet med att ändra unga människors attityder och värderingar till alkohol och narkotika?

Det här kapitlet bygger på fyra exempel där ideella organisationer använder vetenskap och forskning för att försöka ändra unga människors attityder till alkohol och droger. Det handlar om organisationerna Sprit- och vinleverantörsföreningen, Sveriges bryggerier, Ungdomens Nykterhetsförbund och deras kampanj Fake Free samt Wendelsbergs folkhögskola. Materialet och metoderna är producerade av dessa organisationer för att användas i skolundervisning om alkohol och narkotika.

EN MARKNAD FÖR UNDERVISNING

I ett antal styrdokument på nationell nivå i Sverige, exempelvis folkhälsopropositionen³ och regeringens åtgärdsprogram⁴, formuleras en förväntan om att skolan ska förebygga och minimera elevers bruk av alkohol och narkotika. Styrdokument för skolan uttrycker också kravet på att undervisning om alkohol och narkotika, ska förekomma. I läroplanen, exempelvis, åläggs rektor ”ett särskilt ansvar för att i undervisningen i olika ämnen integrera ämnesövergripande kunskapsområden, exempelvis ... riskerna med tobak, alkohol och andra droger”.⁵

Trots denna förväntan menar Skolverket att osäkerheten är stor inom skolans värld kring hur och med vilka medel denna undervisning ska genomföras.⁶ Denna osäkerhet sägs delvis vara en konsekvens av att undervisningen inom alkohol och narkotika inte är ett eget ämne och att det följaktligen saknas läromedel för denna typ av

3 Prop nr 2007/08: 110.

4 Regeringskansliet, 2011.

5 Skolverket, 2011: 13.

6 Skolverket, 2012.

undervisning. Andra skäl till denna osäkerhet kan, enligt Skolverket, ha att göra med att skolans egna styrdokument är otydliga när det gäller undervisningens omfattning och innehåll samt – vilket inte är oviktigt i detta sammanhang – en otydlighet inom forskningen vad gäller effekter av denna typ av undervisning.

Till osäkerheten hör dessutom att skolor erbjuds en mängd material och metoder av andra aktörer än kommersiella läromedelsförlag. Enligt en inventering av material för undervisning om alkohol och narkotika, genomförd på uppdrag av Skolverket, ges läromedel som är avsedda för denna typ av undervisning:

företrädesvis ut av olika intresseorganisationer, exempelvis IOGT-NTO, Sprit-och vinleverantörsföreningen, Svensk narkotikapolisförening etc. samt av statliga eller statligt finansierade institutioner såsom Folkhälsoinstitutet, Skolverket, Socialstyrelsen, Systembolaget, Centralförbundet för Alkohol- och Narkotika- upplysning (CAN) etc.⁷

Inventeringen konstaterar följaktligen att det finns ett stort utbud av metodmaterial av olika slag, både av vad inventeringen kallar för evidens- och kunskapsbaserade och andra mer erfarenhetsbaserade material att tillgå. Skolverket kallar till och med det för en ”marknad” för denna typ av material.⁸ Skolans personal möter med andra ord en mängd olika aktörer som av olika skäl söker att erbjuda sitt material och sina metoder för att underlätta skolans ansvarstagande för undervisningen om alkohol och narkotika.

Av intresse för detta kapitel är att vetenskap och forskning tillmäts allmän betydelse i undervisningen om alkohol och narkotika, där evidens- och kunskapsbaserade metoder lyfts fram i synnerhet.⁹

7 Skolverket, 2012: 11.

8 Skolverket, 2012: 11.

9 Skolverket 1999; Statens folkhälsoinstitut 2011; Socialdepartementet 2011; SOU 2008, 2011.

I en litteraturoversikt av forskningen om undervisningens effekter genomförd på uppdrag av Skolverket framkommer följaktligen att:

undervisningen bör i så hög utsträckning som möjligt bygga på forskningsbaserad kunskap om vad som fungerar respektive inte fungerar, kunskap som utvunnits ur väl genomförda forskningsöversikter, effektutvärderingar och andra empiriska studier, alternativt baserats på etablerade teoretiska förklaringsmodeller.¹⁰

Ett annat exempel på vetenskapens betydelse i detta sammanhang rör kriterier för utvärderingar av effekter. I forskning och utvärderingar kring undervisning om denna typ av frågor samt undervisningens effekter lyfts ett antal olika dimensioner fram, exempelvis kort- och långsiktiga effekter, lärarens roll, anpassning till elevernas bakgrund, ålder och erfarenheter respektive vem som har utvecklat och gett ut materialet. Ett återkommande utvärderingskriterium är emellertid graden av teori- och forskningsanknytning. Det anses generellt sett vara lättare att ta ställning till och använda material som bygger på redovisade teorier och utvärderingar, än de som enbart är erfarenhetsbaserade.

Det ska dock kommenteras att trots den betydelse som tillmäts teori- och forskningsanknytning, lyfter Skolverkets inventering också fram att det på senare tid har framkommit en kritik mot vad som kallas för en övertro på evidens- och kunskapsbaserade material och metoder.¹¹ Kritiken rör bland annat att en alltför hög grad av forskningsanknytning riskerar att negligera viktiga mål, att lärares professionalitet inskränks samt att liknande metoder visar olika effekter i olika utvärderingar.

De fyra exemplen redovisas nedan utifrån en kort bakgrund till

¹⁰ Skolverket, 2013: 25.

¹¹ Skolverket, 2012.

respektive material, de formulerade ambitionerna med materialen, hur vetenskap används samt kommentarer till de vetenskapliga referenserna. Materialet *oPåverkad*, som existerar i två olika versioner, redovisas som två separata exempel, även om de till viss grad överlappar varandra.

PRATA OM ALKOHOL

*Prata om alkohol*¹² är producerat av kommunikationsbyrån Kunskapskraft & media på uppdrag av framförallt Sprit- och vinleverantörsföreningen. Även Sveriges bryggerier stödjer materialet sedan år 2012. Kommunikationsbyrån har enligt uppgift specialiserat sig på att utveckla material för skolan åt olika uppdragsgivare, som Lantbrukarnas riksförbund, RFSU och Lotteriinspektionen. Prata om alkohol sägs vara ett ”läromedel om ungdom och alkohol”.¹³ Materialet finns också tillgängligt på webben under adressen www.prataomalkohol.se. Materialet är uppbyggt kring ett 30-tal övningar, huvudsakligen värderingsövningar och forumspel.

ATT SKJUTA UPP UNGDOMARS ALKOHOLDEBUT

Materialet *Prata om alkohol* är ”framtaget i syfte att underlätta och inspirera preventionsarbetet inom alkohol. Det består av ett stort antal övningar anpassade för undervisning i skolan och målet är i första hand att skjuta upp ungdomars alkoholdebut och sedan att förmå dem till en sund och måttfull inställning till alkohol.”¹⁴ Målet för Sprit- och Vinleverantörsföreningen anges i förordet till *Prata om alkohol* och är att ”verka för en sund dryckeskultur” vilket enligt för-

12 Lanserat första gången år 2007, nu i sin fjärde upplaga.

13 Kunskapskraft & media, 2011: 1.

14 Kunskapskraft & media, 2011: 3.

eningen innebär att ”ungdomsåren ska vara befriade från alkohol”.¹⁵ Målsättningen för uppdragsgivaren utvecklas i en intervju med en representant för kommunikationsbyrån, Per Hazelius.

(Uppdragsgivaren) ville ta ett ansvar för de produkter som deras medlemmar tar fram, eftersom vi har en laglig ålder på 18 år i Sverige. Man får inte dricka innan dess, och det är någonting som de står för. De har fyra alkoholfria zoner: de har ungdomar då, det är *Prata om alkohol*, de har graviditet, trafik och jobbet.¹⁶

Ansvarstagandet poängteras som ett viktigt skäl till varför uppdragsgivaren ombad Kunskapskraft & media att ta fram materialet *Prata om alkohol*, inte minst eftersom medlemsföretagen i Sprit- och vinleverantörsföreningen och Sveriges bryggerier vet att man kan fara illa av deras produkter. Detta diskuteras även i intervjun med en representant för Sprit- och vinleverantörsföreningen, Erika Nylander:

Vi måste kunna inse att våra produkter har en baksida. Vi kan inte förneka det. Och här måste vi ta ett ansvar, här måste vi vara med. Då är *Prata om alkohol* vårt bidrag till det här. Det är vårt bidrag till samhället, att göra någonting gott.¹⁷

Ett ytterligare skäl till varför Kunskapskraft & media samt Sprit- och vinleverantörsföreningen valde att arbeta med skolan var att de upplevde att det saknades ett bra material för undervisning om alkohol och narkotika.

15 Kunskapskraft & media, 2011: 2

16 Hazelius, intervju.

17 Nylander, intervju.

Tillsammans med (Kunskapskraft & media) gjorde man först en utvärdering. ”Behövs det här materialet i skolorna?” För i läroplanen står det ju att alla ungdomar ska få vägledning och utbildning i alkohol och narkotika. Får de det? Vad har de för material? Vad känner lärarna att de kan göra? (...) Lärarna sa: ”Ja, vi vet om att det här finns, men nej, det finns inget material. Det lilla som finns är faktiskt väldigt dåligt”. Så där finns ett stort behov. (...) Med den kunskapen insåg vi att här finns ett hål att fylla. Här finns ett behov och vi råkar faktiskt vara lite av experter på just alkohol, så vi har någonting att berätta.¹⁸

FORSKNINGSBASERAT MATERIAL OCH VETENSKAPLIGA UTVÄRDERINGAR

Nästan högst upp på hemsidan för materialet *Prata om alkohol* slås det fast att detta material handlar om ett ”(f)orskningbaserat metodmaterial för hälsofrämjande arbete”. Det framgår dock inte av hemsidan vad som menas med att materialet är forskningsbaserat. Det samma gäller för själva texten, som i sig i hög grad saknar referenser till forskning eller litteraturfördjupningar. Några exempel på hänvisningar till vetenskap och forskning förekommer dock. Bland annat lyfts fram att ”(m)aterialet är vetenskapligt testat”¹⁹ och att ”(ö)vningarna bygger i första hand på socialpsykologiska och affektiva metoder”.²⁰ I övrigt saknas vetenskapliga hänvisningar.

I en intervju diskuteras vad som menas med att materialet är forskningsbaserat. Framförallt framträder att *Prata om alkohol* bygger på forskningsresultat om preventivt arbete, även om forskning om alkoholens effekter också har influerat materialet.

18 Nylander, intervju.

19 Kunskapskraft & media, 2011: 2.

20 Kunskapskraft & media, 2011: 4.

Om man tittar på just att jobba kring sociala frågor och prevention, för vi sätter nästan lika med-tecken där, eftersom forskningen väldigt ofta också belyser det, att social kompetens också ger en möjlighet att säga nej i en situation kring alkohol, till exempel. (...) Så om man tittar konkret på vad materialet består av, utifrån vad forskningen säger, så är det interaktion mellan lärare till elev, och elev till elev, dialog mellan samma parter, skapa engagemang och involvera dem.²¹

I några delar av materialet – exempelvis den om attityd, respekt och ansvar samt den om alkoholdebut – framkommer att informationen bygger på fakta från Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN), Folkhälsoinstitutet och Trafikverket. Nordiska museet anges också som källa vid åtminstone ett tillfälle. Årtal anges i några av dessa sammanhang, men materialet saknar en litteraturlista, vilket omöjliggör en granskning av faktaunderlaget. Detta kommenteras i intervjun med Per Hazelius och han påpekar att avsaknaden av referenser handlar om en förtroendefråga mellan avsändare och mottagare av materialet.

Vi har ju referenser från CAN och Trafikverket när det är statistik vi återger. Men rent forskningsmässigt; tittar du i en lärobok idag så finns det aldrig koppling till vilken forskningsrapport som säger att du ska jobba med dialog, till exempel. För våra övningar är ju också en blandning av alla de här fyra parametrarna, vilket gör det nästan omöjligt att för varje lektion redovisa, ”vilka forskningarna utgick ni ifrån här?” (...) Så vi känner att materialet står bra för sig själv, det är skolanpassat, och sedan är det egentligen en förtroendefråga att det är gjort på rätt sätt.²²

21 Hazelius, intervju.

22 Hazelius, intervju.

Hänvisningarna till CAN är intressanta framförallt för att de utmärker sig i materialet som i övrigt till stora delar saknar referenser och litteraturhänvisningar. Men hänvisningarna är också intressanta tack vare att även andra aktörer inom undervisningen om alkohol och narkotika hänvisar till förbundet och dess information, se bland annat denna boks andra kapitel. CAN framträder därmed som en upplevd källa till oberoende och tillförlitlig kunskap om alkoholkonsumtion och narkotikaanvändning i Sverige.

I Skolverkets inventering av olika material och metoder kommenteras den relativa bristen på vetenskapliga referenser i *Prata om alkohol*. Enligt inventeringen beskriver materialet ”inga teorier om drogundervisning och de olika metoder som används är endast till ringa del baserade på resultat från utvärderingsforskning.”²³ Däremot lyfter hemsidan fram att materialet är vetenskapligt utvärderat, vilket skulle kunna vara det som åsyftas med att materialet är forskningsbaserat. En utvärdering har genomförts i Sverige:

Prata om Alkohols metodmaterial för skolan är vetenskapligt utvärderat bland niondeklassare. Utvärderingen genomfördes 2010 i samarbete med forskare från Lunds och Örebro universitet samt två oberoende utredningskonsulter. Bevisen är inte starka, men samtliga resultat indikerar på positiva effekter.

Den vetenskapliga utvärderingen av materialet i Sverige är också tillgänglig för att ladda ned.²⁴ I utvärderingen framkommer det att två konsulter tillsammans med personal från Kunskapskraft & media har tagit fram rapporten i samarbete med forskaren Martin Stafström, verksam på medicinska fakulteten inom socialmedicin och global hälsa vid Lunds universitet. I en intervju med Per Hazelius diskuteras skälen till att utvärderingen genomfördes.

23 Skolverket, 2012: 36.

24 Fernandes & Falckäng, 2010.

Skälet till att vi gjorde den, då tittade vi inte på vad forskningen säger i hur man jobbar med frågan, utan vad det har gett för effekt. För vi vill ju inte hålla på med något som inte ger effekt, och som i den värsta av världar ger en motsatt effekt. Så det vill vi verkligen kontrollera, och det försökte vi göra, det är väldigt kort tid och få elever, men det är ändå en vetenskaplig grund i det.²⁵

Det finns också en utvärdering av *Prata om alkohol* i Danmark.²⁶ Slutligen har en konsult sammanställt resultaten från de båda utvärderingarna i en separat rapport.²⁷ I intervjun med Erika Nylander, Sprit- och vinleverantörsföreningen, diskuteras de utvärderingar som har gjorts. Det konstateras att den första utvärderingen har varit acceptabel, men att det krävs mer arbete, därför arbetar man nu med en grupp forskare från Karolinska institutet som under en period ska utvärdera arbetet.

Den (första utvärderingen) var okej och verifierad, men den skulle behövas göras ännu djupare. Därför har vi nu satsat på ytterligare en studie. Det är en forskare på Karolinska som ska jobba med det här i tre år för att följa en grupp, en interventionsgrupp och en kontrollgrupp.²⁸

VETENSKAP FÖR ANVÄNDARE OCH FÖR UPPDRAGSGIVARE

I materialet *Prata om alkohol* och i annan dokumentation, inklusive hemsidan för materialet, blir det snabbt tydligt att vetenskapen tillmätts betydelse. Materialet är forskningsbaserat och det är vetenskapligt utvärderat inte bara en utan två gånger. En närmare

25 Hazelius, intervju.

26 Advice, 2012.

27 Hylén.

28 Nylander, intervju.

granskning av materialet visar dock att det saknas referenser och litteraturhänvisningar samt att utvärderingarna skulle behöva fördjupas.

Mot bakgrund av hur vetenskap används i materialet blir det aktuellt att ställa frågan om varför vetenskapen används på detta vis. Ett flertal skäl till varför vetenskap tillmäts betydelse lyfts fram i intervjuerna med representanter för kommunikationsbyrån och uppdragsgivarna. Enligt intervjun med Per Hazelius är det framförallt viktigt för användarna att materialet så långt som det är möjligt bygger på vetenskaplighet.

Det är viktigt för användarna, att veta att det så långt som möjligt bygger på vetenskaplighet. Det har också en del med vad det pratas om idag att göra, det är viktigt att det är vetenskapligt, för att få kunskap i skolan behöver det bygga på vetenskaplighet. Och det är det vi försöker så långt som möjligt. Det är egentligen för att lärare ska se nyttan av det, att använda det här tillsammans med sina elever så långt det är möjligt idag för oss, utifrån det vi har från andra forskare och det vi själva har undersökt.²⁹

Det spekuleras också i intervjun om huruvida det är viktigt för uppdragsgivaren att materialet är vetenskapligt grundat, där det kan tänkas att vetenskapens funktion också handlar om att skydda materialet och uppdragsgivaren mot misstankar om att det skulle finnas dolda syften med materialet.

Vi har aldrig diskuterat det, men det är klart att de är väldigt måna om att vi gör det här på rätt sätt. Som jag var inne på, vissa kan ju se det som en paradoxal avsändare, och för att suddas ut minsta misstanke om att det här ska få unga att dricka, för det finns vissa

29 Hazelius, intervju.

illa menade kommentarer kring det, tyvärr. Det är egentligen för att skydda oss mot folk som säger så. Verkligen förklara att den här satsningen inte är något annat än det som forskningen säger, och det är utformat efter skolans behov och krav.³⁰

Utöver att skydda uppdragsgivaren och materialet mot misstankar framförs också att vetenskapligheten har att göra med att det handlar om en långsiktig och omfattande investering i denna typ av arbete. Att då säkerställa att materialet ger resultat genom återkommande utvärderingar anses seriöst och rationellt.³¹ I intervjun med Erika Nylander lyfts två liknande skäl fram. Det ena handlar om trovärdighet och det andra handlar om uppdragsgivarnas engagemang i arbetet med materialet.

Det handlar om trovärdigheten. Det handlar om att om det här materialet ska fortsätta utvecklas och accepteras i förlängningen så tror jag att vi måste utvärdera det hela. Sedan handlar det naturligtvis om vårt engagemang också. Att nu har vi gjort så här, nu har vi hållit på i så många, många år, ska vi fortsätta att lägga så mycket energi och så mycket pengar och tid på att produktutveckla det här så måste vi säkerställa att det går åt rätt håll.³²

Längre fram i intervjun utvecklas resonemanget om trovärdighet och Erika Nylander menar att det handlar om en trovärdighet gentemot användarna och externa aktörer med ett intresse i denna typ av frågor. Utöver trovärdighet och engagemang konstateras det också att vetenskap och framförallt evidensbaserad sådan är det enda som gäller idag.

30 Hazelius, intervju.

31 Hazelius, intervju.

32 Nylander, intervju.

Det är det enda som gills idag. Evidensbaserat pratar alla om. Det ska vara evidensbaserat och det kräver ett antal kriterier. Det ska inte bara vara forskningsbaserat, det ska vara evidensbaserat, en viss typ av forskning. Ja, men det är ju bara att gilla läget, det är det man kräver idag.³³

Referenserna till vetenskap och forskning samt att utvärdera materialet vetenskapligt verkar också vara viktigt för att säkerställa att det är ett bra material, speciellt med tanke på att aktörer från exempelvis nykterhetsrörelsen uppges anse att Sprit- och vinleverantörsföreningen som uppdragsgivare till denna typ av material är fel.

Vi vill få det oantastligt. För det är ju så, vi är fel finansierer i mångas ögon. Nykterhetsrörelsen kan ju säga, bakom lyckta dörrar, ”det här är faktiskt det bästa material vi sett, det är synd bara att det är fel avsändare. Det skulle vi aldrig säga någon annanstans.” Ja, vi har dubbelt att bevisa. Så det måste vara ett bra material.³⁴

Sammantaget framträder i fallstudien ett antal skäl till varför Sprit- och vinleverantörsföreningen genom Kunskapskraft & media valde att producera och lansera materialet *Prata om alkohol*, inklusive att verka för en sund dryckeskultur, ta ansvar för produkterna och att fylla ett behov. Till dessa skäl kan fogas det bidrag som föreningen kan göra med sin kompetens på området. Vidare går det att konstatera att vetenskap och forskning tillmäts betydelse i materialet och på hemsidan, och där det framförallt har handlat om att utvärdera effekterna av användningen av materialet. Vetenskap om pedagogiska metoder har också influerat utvecklingen av materialet. Själva texten i sig saknar hänvisningar till forskning eller litteraturlistor. En sam-

33 Nylander, intervju.

34 Nylander, intervju.

manfattning av svaren på frågan om varför vetenskap tillmäts betydelse i detta sammanhang lyfter fram flera aspekter. Det handlar dels om att vetenskapen finns där för användarna och uppdragsgivarnas skull, dels för materialets trovärdighet och legitimitet samt dels för att evidensbaserat är det som krävs idag.

OPÅVERKAD, FÖRSTA VERSIONEN

oPåverkad existerar i två versioner och producerades i första omgången av Wendelsbergs folkhögskola. Folkhögskolan är en av Sveriges rörelsedrivna folkhögskolor, och fick uppdraget att utveckla skolmaterialet med tanke på de involverades kompetens inom området. Den första versionen av *oPåverkad* (2009) är ett kortfattat material som sägs söka att stimulera diskussion om alkoholnormen i skolan genom att fungera främst som handledning och stöd för en tilltänkt diskussionsledare. Materialet omfattar åtta pass med färdiga formulär, diskussionskort och berättelser, och behandlar hur alkohol kan påverka unga människor och deras omgivning, hur samhället påverkas samt hur man idag samtalar om alkohol och den rådande alkoholnormen. Uppdragsgivare till Wendelsbergs folkhögskola var Ungdomens Nykterhetsförbund och utvecklingen av materialet finansierades av Socialstyrelsen.

ETT MATERIAL MED MÅNGA AMBITIONER

De explicita syftena med *oPåverkad* går att återfinna i materialet. Materialet söker å ena sidan att ge unga människor ”en bra grund att utgå ifrån när de fattar beslut kring sitt eget drickande.”³⁵ Uppdragsgivaren, Ungdomens Nykterhetsförbund, å andra sidan:

Vill med metoden skapa fler miljöer där man öppet och på ett konstruktivt sätt kan diskutera om alkohol som samhälls-

35 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2009: 3.

fenomen. UNF vill också att metoden skall bidra till diskussion kring det egna ställningstagandet och dessutom visa upp alternativa förhållningssätt till alkohol.³⁶

Att ungdomar ska få en bra grund att kunna ta ställning till sitt eget drickande kompletteras med andra ord med förbundets ambitioner att visa upp alternativa förhållningssätt till alkohol. De explicita ambitionerna med materialet går att kontrastera med uttalanden i intervjuerna och med bakgrundsmaterial till *oPåverkad*.

I en skriftlig kommentar till avtalet mellan Ungdomens Nykterhetsförbund och Wendelsbergs folkhögskola framkommer visserligen att syftet är att öka ungdomars kunskap och medvetenhet på drogområdet samt att skjuta upp ungdomars alkoholdebut.³⁷ Men andra ambitioner med materialet inkluderar även att utveckla en modell för medlemsrekrytering och att etablera förbundet som en aktiv part i skolans drogförebyggande arbete. När det gäller medlemsrekryteringen formuleras även ett mål i den skriftliga kommentaren om att materialet ska generera 400 nya medlemmar till förbundet och att fem nya föreningar ska startas som ett resultat. Dessa målsättningar sägs i bakgrundsmaterialet vara formulerade redan i ansökan till Socialstyrelsen, och bekräftas i några av intervjuerna som har gjorts inom ramen för denna studie.³⁸

I intervjun med Sören Eriksson, Wendelsbergs folkhögskola, diskuteras explicit syftet med att utveckla materialet för att rekrytera fler medlemmar:

Men det var nog ganska klart uttryckt ifrån UNF att det man ville med det här var ju att få en ingång i skolorna för att man skulle kunna värva medlemmar, helt enkelt.³⁹

36 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2009: 3.

37 *Syfte och mål med oPåverkad*

38 Se exempelvis intervjuer med Eriksson och Kartengren.

39 Eriksson, intervju.

Det framkommer längre fram i intervjun att medlemsrekryteringen främst handlade om att ändra unga människors attityder och beteenden i relation till alkohol och narkotika.

UNFs vilja att värva medlemmar; det är den bästa metoden.

Om de får folk i verksamhet, så är det mest alkohol- och drogförebyggande man kan tänka sig.⁴⁰

Andra intervjuer bekräftar tron på att ett medlemskap i förbundet är en av de bästa metoderna för att reducera alkoholkonsumtionen.⁴¹ Ambitionerna med att skjuta upp alkoholdebuten och att rekrytera medlemmar nyanseras och utvecklas dock vidare i intervjuerna. Det diskuteras exempelvis hur materialet producerades för att det dels fanns en efterfrågan i skolan, dels hur det också behövdes alternativ till *Prata om alkohol*, utvecklat av kommunikationsbyrån Kunskapskraft & media på uppdrag av Sprit- och vinleverantörsföreningen och Sveriges bryggerier.

Så stod läraren där och ville göra någonting ändå. Då vände de sig ofta till det som är lätt att använda och då blev det *Prata om alkohol* och andra sådana aktörer. Jag tror att jag var med och skrev ansökan till och med för UNF och sökte om pengar från dåvarande Folkhälsoinstitutet för att göra det här. Ingången var just att visst det finns inget vetenskapligt stöd för att skolmaterial är det allra bästa, men det finns ett uppdämt behov hos skolpersonal. Då tyckte man att det var bättre att UNF var en aktör som också fanns där.⁴²

Att erbjuda ett alternativ till andra aktörer verkade till mindre grad handla om innehåll och mer om principer och vem som är avsändare

40 Eriksson, intervju.

41 Engström, intervju.

42 Kartengren, intervju.

av materialet. I intervjun med Nicklas Kartengren, Wendelsbergs folkhögskola, framkommer den närbesläktade åsikten att skolorna borde vara fria från kommersiella aktörer, framförallt inom alkohol- och tobaksproduktionen.⁴³ Även Linda Engström, tidigare vice ordförande och ordförande i Ungdomens Nykterhetsförbund, anger *Prata om alkohol* som en drivkraft till att lansera ett eget material.

Till det så finns då *Prata om alkohol* och det har funnits annat metodmaterial också som alkoholindustrin gjort. Vi avskyr att de ens har ett material, eller i alla fall jag personligen avskyr att de får komma in som en så kommersiell aktör med ett enda syfte och det är att tjäna pengar på andras alkoholkonsumtion.⁴⁴

Utöver att erbjuda ett alternativ till andra aktörers material och metoder diskuterades även att syftet med materialet också var att ge Ungdomens Nykterhetsförbund trovärdighet i andra frågor och i andra sammanhang.⁴⁵ En närvaro i skolan för förbundets del med hjälp av exempelvis *oPåverkad* skulle skapa en ytterligare legitimitet för förbundets verksamheter i andra sammanhang.

BEGRÄNSAT ANTAL REFERENSER

Materialet är relativt begränsat i sitt omfång och inkluderar endast ett fåtal referenser till vetenskap och forskning. Den främsta referensen till forskning har återgivits i inledningen till denna studie och handlar om forskningens roll i att förändra samhället. I ett faktablad till pass nummer fem om alkohol och samhället formuleras en retorisk fråga om hur man ska få ned alkoholkon-

43 Kartengren, intervju.

44 Engström, intervju.

45 Intervjuer med Engström och Kartengren.

sumtionen i en befolkning, och där läsaren uppmanas till att lyfta blicken genom att lyssna till vad forskningen säger om att få ned alkoholkonsumtionen i en befolkning.

Ett sätt är att lyssna på vad forskningen säger eller kanske försöka ta reda på vad som faktiskt hänt när man provat olika sätt att hantera alkohol runt om i världen. Det är ganska enkelt för den som vill. Alkohol har funnits i flera tusen år så det finns ju en del erfarenheter att lyssna till. Dessutom är det få områden som är så väl utforskade som just alkoholen.⁴⁶

Även om det framgår att det finns andra sätt till att förändra samhället framträder forskningen som en auktoritet inom strävanden mot att minska alkoholkonsumtionen i en befolkning. Längre ned på samma sida framkommer också att forskare menar att alkohol inte kan behandlas som vilken vara som helst samt att "(f)orskare menar också att hur alkohol säljs har betydelse".⁴⁷ Det saknas dock referenser eller litteraturhänvisningar till vilken forskning eller vilka forskare som åsyftas och läsaren förväntas indirekt hysa tillit till materialet när det gäller det vetenskapliga underlaget bakom de medföljande kunskapsanspråken.

I intervjun med Nicklas Kartengren diskuteras frånvaron av referenser i materialet. Nicklas menar att det visserligen var en svaghet med materialet, men att en tanke var att materialet framöver skulle ha kompletterats med utbildningar och lärarhandledningar, i vilka referenser skulle finnas med.⁴⁸ I intervjun med Ulf Eriksson konstateras också att det kan uppfattas som en brist, men att det inte var viktigt i denna typ av material att kunna "rada upp källorna".⁴⁹

46 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2011: 19.

47 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2011: 19.

48 Kartengren, intervju.

49 Eriksson, intervju.

Det är snarare kunskap i former av de personliga erfarenheterna som sägs ha betydelse i mötet med unga människor eller i samtalet mellan vuxna människor.

I en annan del av materialet, om alkohol och kompisar, framkommer att det förekommer många myter och missförstånd när det gäller alkohol och narkotika, och diskussionsledaren uppmanas därför läsa igenom CAN:s faktablad om alkohol och marijuana.⁵⁰ I likhet med *Prata om alkohol* är referensen till förbundet intressant i detta material då den dels utmärker sig i ett material som i övrigt till stor del saknar referenser och dels då den ytterligare befäster CAN som en upplevd källa till oberoende och tillförlitlig kunskap om alkoholkonsumtion och narkotikaanvändning i Sverige.

En tredje referens till vetenskap går att identifiera i materialets åttonde och avslutande pass. I passet uppmanas diskussionsledaren att informera de deltagande eleverna om att ”de flesta skolmaterial om alkohol och narkotika som har effekt bygger på teorin kring Social Påverkan.”⁵¹ Teorin om social påverkan förklaras sedan i ett antal meningar, men liksom i den första referensen till vetenskap i materialet saknas referenser till teorin eller till forskning som visar dess effekter. Det är också otydligt hur teorin om social påverkan har influerat *oPåverkad*.

VETENSKAP FÖR LEGITIMITET

Vetenskapens användande i *oPåverkad* är därmed begränsad och verkar vid första påseendet endast användas i själva materialet och då som stöd i ett mindre antal resonemang. I intervjuerna med de aktörer som var inblandade i produktionen av *oPåverkad* diskuteras syftet med de relativt begränsade vetenskapliga referenserna. Nicklas Kartengren menar att det handlade om att ”prata ungefär samma

50 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2011: 29.

51 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2011: 33.

språk som andra aktörer gjorde då”, att vinna trovärdighet samt att kvalitetssäkra arbetet.⁵² I intervjun med Ulf Eriksson resoneras det dels kring Socialstyrelsen och Folkhälsoinstitutets inverkan på materialet i allmänhet och när det gäller de vetenskapliga referenserna i synnerhet.

Det var ju en tid när särskilt Folkhälsoinstitutet hävdade benhårt att man bara skulle använda de metoder i skolan som var evidensbaserade. Vilket innebar att egentligen ingenting av det som UNF höll på med i skolan i deras ögon var evidensbaserat. (...) Det räckte inte att vi har gjort det här i tio år och att vi har värvat tusen medlemmar.⁵³

Kravet på evidensbaserade metoder kan också ha funnits med i kriterierna för att formulera en ansökan till Socialstyrelsen om projektmedel för att utveckla *oPåverkad*. Det resonerades i samma intervju om behovet av att legitimera åsikter genom att använda sig av forskare.

I vissa fall så behöver man det – det beror på vilka man möter – men för någon som är starkt tvivlande, som inte nöjer sig med att vi har funnits länge och att vi tycker att det är bra att vara nyktra. Så det är klart, att man då behöver skaffa sig ytterligare legitimitet i sina åsikter genom att använda sig av forskare.⁵⁴

Det förs också ett resonemang om att ungdomar kan vara mer mottagliga för argument från forskningen än vad vuxna är i intervjun med Ulf Eriksson. ”Vi har redan skaffat oss en uppfattning, och det ska till mer än en forskare i alla fall för att vi ska ändra på den.”⁵⁵

52 Kartengren, intervju.

53 Eriksson, intervju.

54 Eriksson, intervju.

55 Eriksson, intervju.

I intervjuer och i bakgrundsmaterial framkommer dock att vetenskapen har haft en betydelse utöver att legitimera delar av materialet, både i utvecklings- och i efterarbetet med materialet. I exempelvis en skriftlig kommentar till avtalet mellan Ungdomens Nykterhetsförbund och Wendelsbergs folkhögskola diskuteras både föreställningen om att denna typ av material bör vara vetenskapligt grundat samt det begränsade antalet referenser till vetenskap i det slutgiltiga materialet.⁵⁶ I kommentaren konstateras att materialet överlag inte är evidensbaserat ”eftersom det är ett helt nytt material som ännu inte har utvärderats”, men att vissa moment kan anses vara evidensbaserade. Referenserna till avtalet tyder på att vetenskap har tillmätts betydelse i planeringen och utvecklingen av materialet.

Det diskuteras också i den skriftliga kommentaren huruvida man i efterhand borde producera ett informationsblad och där belysa de delar som är evidensbaserade samt ange källhänvisningar. Ett embryo till ett sådant informationsblad fanns sedan tidigare.⁵⁷ En av de som var med och utvecklade *oPåverkad* hade formulerat informationsbladet inför ett planeringsmöte.

Inför det mötet skrev jag ihop den här skriften. Där jag utifrån mitt perspektiv sammanfattar det som vi kände till om vad forskningen sade. Inte särskilt vetenskapligt, men jag skrev det ju för en grupp ganska unga kamrater, och för att det skulle vara enkelt att förstå. Hur forskningen såg på det, men också litegrann kring hur UNF hade arbetat fram till då.⁵⁸

Informationsbladet sägs i huvudsak vara baserat på en rapport från CAN⁵⁹ och diskuterar vad forskningen säger om att ändra beteenden

56 Syfte och mål med *oPåverkad*.

57 Vad andra sagt och gjort som kan vara till glädje att känna till inför idédagen den 6 maj om UNF:s nya skolmetod.

58 Eriksson, intervju.

59 Thorsen & Andersson, 2000.

med undervisning om alkohol och narkotika. Informationsbladet lyfter också fram beprövade metoder som Ungdomens Nykterhetsförbund har använt sig av tidigare, som exempelvis kurser om alkohol, narkotika och droger och material som kallas för Skolaktivt och UNG.

Sammantaget verkar det som att den första versionen av *oPåverkad* har producerats och lanserats av många olika skäl. Explicita motiv inkluderar att unga människor ska få en bra grund att kunna ta ställning till sitt eget drickande samt att man vill visa upp alternativa förhållningssätt till alkohol. I intervjuer och bakgrundsmaterial framkommer dock ytterligare skäl, som att utveckla en modell för medlemsrekrytering och att etablera Ungdomens Nykterhetsförbund som en aktiv part i skolans drogförebyggande arbete, vilket i förlängningen ansågs kunna ge förbundet trovärdighet i andra sammanhang. Det behövdes också alternativ till materialet *Prata om alkohol*. Angivna skäl till varför materialet använder sig av vetenskap inkluderar att vetenskapen skapar trovärdighet och legitimitet, kvalitetssäkrar materialet, tillfredsställer finansärens krav samt möjligtvis gör det mer mottagligt för målgruppen.

OPÅVERKAD, ANDRA VERSIONEN

Den andra versionen av *oPåverkad* togs fram av personal på Ungdomens Nykterhetsförbund på uppdrag av organisationens förbundsstyrelse. Materialet består av ett häfte som innehåller information om bakgrunden till materialet, en lärarmanual samt underlag för 12 pass kring ungdomar och alkohol. I materialet omnämns en hemsida⁶⁰, som inte längre är tillgänglig, där ytterligare information i form av faktablad, informationsblad och en handledning i att hålla värderingsövningar ska ha funnits tillgängliga. Även den andra ver-

60 www.opaverkad.se.

sionen finansierades av Socialstyrelsen och med medfinansiering av Ungdomens Nykterhetsförbund.

FORTSATT MÅNGA AMBITIONER

I inledningen till det omarbetade materialet formuleras det explicita syftet som att ”stärka ungas möjligheter till att göra medvetna val i livet, speciellt ifråga om alkohol.”⁶¹ Frågan om varför Ungdomens Nykterhetsförbund valde att arbeta med denna typ av material, sammanhang och målgrupp diskuterades även i intervjuerna. Enligt Fredrik Torberger, som utvecklade den andra versionen av *oPåverkad*, handlade det om att hitta en ny metod att erbjuda skolan:

Det jag uppfattade var att UNF vill hitta en ny metod att komma in i skolan med, och man känner att det behövs något nytt och fräscht, och någonting jag upplevde som var mer fokuserat på att väcka reflektion än att prata om fakta om alkohol och droger.⁶²

Anledningar till att förbundet sökte att hitta en ny metod att erbjuda skolan handlade enligt intervjun med Fredrik Torberger dels om att det är ett ställe där alla samhällsgrupper finns och är relativt lätta att nå, dels om att man på förbundet inte upplevde att den svenska skolan hanterade ansvaret att undervisa om alkohol och narkotika särskilt väl. Exempelvis nämns i intervjun med Linda Engström, före detta styrelseledamot i Ungdomens Nykterhetsförbund, att skolan är en bra arena att möta unga människor på samt att skolan behöver stöd i sitt arbete med att undervisa eleverna om alkohol och narkotika.⁶³

Vi såg ganska ofta att skolorna själva inte riktigt visste hur de skulle tackla det här området. De hade inte tid eller resurser

61 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2011: 3.

62 Torberger, intervju.

63 Engström, intervju.

att utbilda sina lärare tillräckligt mycket för att uppfylla de målen som endera fanns i utbildningsplanen eller som de själva skulle vilja uppnå eller som vi tycker att de borde uppnå. Så där fanns det ett tydligt glapp där vi satt på mer kunskap upplever vi.⁶⁴

Men det verkade också handla om att öppna dörren för och skänka legitimitet till Ungdomens Nykterhetsförbund: ”Att vara i skolan ger det man gör en viss legitimitet, för har man kvalat in i den miljön där det åtminstone förr fanns en idé om att det man pratar om i skolan är viktigt, då ger det en tyngd åt det man håller på med”.⁶⁵ Längre fram i intervjun med Fredrik Torberger återkommer temat om att en närvaro i skolan skänker legitimitet och trovärdighet.

Skolan sätter ett filter på vad man kan förmedla till människor. Skolan har trots allt en slags trovärdighet som kunskapsleverantör, och kommer man in där har man på något sätt fått en ”credibility”, ungefär som får du prata på ett TED-talk, då har du nått en viss nivå av nytänkande och presentationsteknik. (...) Man skulle kunna tänka sig att en elev tänker att det man möter i skolan har screenats för att vara korrekt, användbart och meningsfullt.⁶⁶

I en intervju diskuteras också medlemsrekryteringen som ett viktigt skäl till att producera och lansera materialet.⁶⁷ Detta fördes även fram som ett motiv när det gällde den första versionen av *oPåverkad*.

64 Lundquist, intervju.

65 Intervjuer med Lundquist och Torberger.

66 Torberger, intervju.

67 Engström, intervju.

SKÄL TILL EN REVIDERAD VERSION

Ett återkommande resonemang i samtalen kring de två versionerna av *oPåverkad* rörde frågan om varför materialet omarbetades. Några olika förklaringar återkommer. En av dem handlar om att den första versionen saknade genomslag och användes i alltför liten utsträckning.⁶⁸ Målsättningen var att en bearbetad version, baserad på feedback från erfarenheterna med den första versionen, skulle ha större möjligheter att bli använd av olika skolor. En annan förklaring rör föreställningar om lärare och deras kompetens att leda denna typ av processer inom området alkohol och narkotika.

Jag producerade hur mycket mer material som helst, och fördjupade vad jag tyckte var resonemangen bakom. Delvis för en upplevelse av att det här inte var så lätt att sköta som man kunde tro; man behövde ändå en viss förkunskap. De flesta lärare har enligt min uppfattning inte fått någon träning i processledning, och hälften av dem är väl där både för att de vill lära ut ämnet och vara sociala. (...) Så då förstärkte jag den biten, men byggde också på med en del övningar och gjorde om en del övningar och så vidare. Så att det blev en stor revidering.⁶⁹

Man uppfattade det helt enkelt som att materialet skulle behöva vara mer omfattande för att lärarna skulle ha möjlighet att ta till sig informationen samt leda de olika passen om alkohol och narkotika. Fredrik Torberger, som utvecklade den andra versionen, medger också att personliga aspekter spelade in, som att han just då studerade psykologi på ett lärosäte.⁷⁰

68 Eriksson, intervju.

69 Torberger, intervju.

70 Torberger, intervju.

VETENSKAP TILLTAR I BETYDELSE

En jämförelse med den första versionen av *oPåverkad* (2009) resulterar i några likheter och några skillnader. På samma sätt som i den första versionen uppmanar exempelvis även den andra versionen läsarna till att tro på forskning framför andra aktörer. ”Ingen äger sanningen men när vi kan välja är det klokare att tro på forskning än på vad kompisar och föräldrar påstår.”⁷¹ I intervjun med Fredrik Torberger kommenteras detta med att denna inställning ”måste vara en utgångspunkt i allmänhet, tycker jag, annars vet jag inte vad vi ska ha forskningen till”, även om kommentaren nyanseras längre fram till att endast gälla kunskap om alkohol och narkotika.⁷² Ytterligare ett par likheter inkluderar att materialet refererar till social påverkansteori samt att materialet i hög grad saknar referenser till vilken forskning eller vilka forskare som refereras till.

En tydlig skillnad mellan den första och den andra versionen av *oPåverkad* är att den andra versionen i större utsträckning nämner vetenskap, forskning och forskare. En del av detta verkar handla om att försäkra läsaren om materialets trovärdighet. Exempelvis informeras om att ”(a)ktiviteterna planeras och genomförs av UNF och förstärker effekten av ert arbete, enligt Statens Folkhälsoinstitutets egen forskningssammanställning.”⁷³ Icke-nykterister lugnas också ned. ”För att lugna dem som känner skepsis till organiserade nykterister kan vi berätta att *oPåverkad* bygger på riktlinjer och forskning presenterade av Skolverket och Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.”⁷⁴ Även metoder som ligger till grund för materialet anges vara baserade på forskning.⁷⁵

71 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2011: 85.

72 Torberger, intervju.

73 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2011: 3.

74 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2011: 9.

75 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2011: 10.

En annan del av materialet använder referenser till vetenskap som stöd till resonemang och kunskapsanspråk samt som auktoritet. Nedan följer ett urval av exempel på denna typ av användning av vetenskapen.

Låt oss titta på hur forskarna delar upp olika typer av alkoholdrickande.⁷⁶

Och det är det ganska många som har (alkoholproblem), var 5:e man och var 10:e kvinna enligt en del forskning.⁷⁷

Syftet med passet är att reflektera över varför människor väljer att dricka alkohol eller inte samt att presentera forskning som visar att alkoholens sociala effekter är ett resultat av förväntningar och konventioner.⁷⁸

Jo, forskarna tror att folk dricker alkohol för att ha någonting att skylla på om de skulle misslyckas med någonting.⁷⁹

Forskningen har visat att alkoholen i sig gör oss mindre sexuellt upphetsade.⁸⁰

Forskning visar att alkoholen inte gör människor mer sociala, roliga, gladare eller aggressiva.⁸¹

I intervjun med Fredrik Torberger diskuteras i vilka skeenden och vilken typ av vetenskap som används i materialet. Fredrik menar att materialet framförallt har använt vetenskap om alkohol och narkotika

76 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2011: 23.

77 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2011: 29.

78 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2011: 38.

79 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2011: 42.

80 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2011: 46.

81 Ungdomens Nykterhetsförbund, 2011: 48.

snarare än vetenskap om vilka metoder som är effektivast i att nå unga människor.

Vi har inte lutat oss mot vad forskning säger om att nå fram till ungdomar, till exempel. Det har snarare handlat om forskning kring alkoholeffekter och alkoholbeteenden och sociala beteenden i grupper och så, mer än metaforskning om hur vi jobbar med metoder.⁸²

En ytterligare skillnad mellan den första och den andra versionen av *oPåverkad* är att den senare har ett par listor med litteratur för fördjupad läsning. Listorna består dock till en del av hemsidor och radioprogram. Det är dessutom oklart om dessa listor är mer till för fördjupad läsning eller om de har fungerat som underlag till materialet. Även Skolverkets inventering av material och metoder för undervisning i alkohol, narkotika, dopning och droger kommenterar hur denna version av *oPåverkad* använder sig av vetenskap och skriver bland annat att materialet inte redovisar ”någon särskild teori som materialet bygger (på) och saknar referenslista”.⁸³

VETENSKAP MOT IDEOLOGISKA TENDENSER

Vetenskap och forskning verkar tillmätas större betydelse i den andra versionen av *oPåverkad* i jämförelse med de första, åtminstone om materialet analyseras utifrån antalet referenser till forskning och forskare. Men på ett liknande vis som i den första versionen är den vetenskapliga grunden oklar och det är otydligt vilken forskning eller forskare som materialet hänvisar till. Ett av temana i intervjuerna berörde följaktligen varför materialet använde vetenskap till att börja med och varför på detta vis. Fredrik Torberger spekulerar

82 Torberger, intervju.

83 Skolverket, 2012: 55.

i att det skulle vara lättare att närma sig unga människor med ett material som baserade sig på vetenskapliga rön, bland annat för att motverka de ideologiska tendenserna hos materialets avsändare. På frågan om varför materialet skulle vara baserat på vetenskap svarar Fredrik:

Det kan bara jag spekulera i, men det är klart att möter du lärare och säger ”Hej, vi kommer från Ungdomens Nykterhetsförbund”, underförstått ”Vi har en väldigt tydlig ideologi och agenda i det här”, ”får vi prata med er ungdomar?”. Men säger vi ”Vi vill presentera metoder som är evidensbaserade”.⁸⁴

Vetenskapens betydelse handlade också om att vara trovärdig⁸⁵, då vetenskap och forskning i form av evidensbaserade metoder var i tiden inom exempelvis den offentliga sektorn, kommuner och bland politiker. I intervjun med Linda Engström diskuteras trovärdighetsaspekten utförligt i relation till förbundets ideologi.

Det handlar om trovärdighet. (...) Vi har en ideologi som handlar om vad vi vill. Vi skulle kunna bygga alla våra argument på den idén om vad det är vi vill. Gör vi det så tappar vi folk som inte håller med oss. Om vi ska övertyga folk som inte står för vår ideologi så måste vi lägga in vetenskap i våra argument. (...) Vi har en idé om att folk ska bli nyktra och då blir frågan, vad finns det för studier som stöder det? ”Oj, vi hittade en studie som visar att det här är det bästa sättet. Ja, hur passar det in?” Det är här det handlar om trovärdighet. Vi kan aldrig säga någonting utan att ha forskning eller vetenskap bakom oss. Detta eftersom vi då kommer att uppfattas som att vi är moraliserande och har en egen idé om vart världen ska och att vi tror oss vara bättre än någon

84 Torberger, intervju.

85 Se exempelvis Lundquist, intervju.

annan och att vår ideologi skulle vara den bästa. Vi måste hela tiden säga ”vetenskapen säger det här, forskning säger det här”.⁸⁶

Socialstyrelsens roll som finansiär och som en aktör som omhuldat evidensbaserade metoder anses också ha haft inflytande i utformandet av materialet när det gäller de vetenskapliga dimensionerna.⁸⁷

En sammanfattning visar att det finns en hög grad av överensstämmelse mellan motiven till att utveckla ett undervisningsmaterial för skolan i den första och den andra versionen av *oPåverkad*. Det verkar handla om att ge unga människor möjlighet till att göra medvetna val kring användningen av alkohol, utveckla en ny och bättre metod för denna typ av arbete, att öppna dörren för och skänka legitimitet för Ungdomens Nykterhetsförbund samt att rekrytera medlemmar. Behovet av vetenskaplig legitimitet verkar vidare tillta i betydelse över tid. I jämförelse med den första versionen av *oPåverkad* är den senare versionen än mer smyckad med hänvisningar till forskningsresultat. Visserligen saknar materialet fortfarande referenser och källhänvisningar, men vetenskap och forskning nämns i en högre utsträckning, antagligen för att försäkra om materialets trovärdighet. Materialet använder sig också av referenser till vetenskap som stöd till olika resonemang och kunskapsanspråk samt som auktoritet i diskussioner. Slutligen framkommer det i denna version av *oPåverkad* att vetenskap tillmäts en större betydelse. Det verkar dels handla om att vetenskapen kan underlätta för unga människor att ta till sig materialet, dels att motverka ideologiska tendenser hos materialets uppdragsgivare. Vetenskapens funktion i materialet verkar också handla om att skapa trovärdighet samt att tillfredsställa finansiärens krav.

86 Engström, intervju.

87 Engström, intervju.

SNACKA FEST!

Snacka fest! är ett publicerat material som tankesmedjan Fake Free har utvecklat på uppdrag av Ungdomens Nykterhetsförbund. Fake Free som verksamhet finansieras och organiseras inom ramen för Ungdomens Nykterhetsförbund. *Snacka fest!* riktar sig till ungdomar i åldern 13 till 25, och formen sägs vara anpassad efter skolan. Materialet består dels av en fakta-del om normer, berusningspsykologi, sociala konstruktioner och förebyggandets historia, dels en övnings-del som omfattar ca 30 övningar. Till materialet hör tankesmedjans hemsida⁸⁸ samt ett USB-minne med bilder och filmer. Tankesmedjans arbete har i huvudsak finansierats av projektmedel från Allmänna arvsfonden och med resurser från Ungdomens Nykterhetsförbund.

ATT TA BORT ALKOHOLBRUKETS ORÄTTVISA PRIVILEGIER

Tankesmedjan Fake Free säger att den arbetar för att luckra upp alkoholnormen, avglamourisera bilden av alkohol och ta bort de orättvisa fördelar som är förknippade med alkoholanvändning. Det primära syftet med materialet sägs därför i själva texten vara att ”(g)enom att erkänna de fördelar som brukaren kan känna för att sedan ifrågasätta om det är alkoholen i sig som ger upphov till dem ger det deltagaren möjlighet att fråga sig om alkohol kan vara så fantastiskt som många säger”.⁸⁹ I en intervju med Viktor Watz, Fake Free, utvecklas ambitionerna med materialet och inkluderar även ”att minska eller ta bort de orättvisa privilegier som finns kring alkoholbruk”.⁹⁰

Ett annat syfte som anges till varför materialet utvecklades var kvaliteten på andra material som har producerats för undervisning

88 www.fakefree.se.

89 Fake Free, publicerat: 1.

90 Watz, intervju.

i skolan om alkohol och narkotika.⁹¹ Texten *Snacka fest!* hänvisar exempelvis till den forskning på området som hävdar att effekterna av skolundervisning är begränsade. Dock framkommer det i materialet att en orsak till de begränsade effekterna kan ha att göra med kvaliteten på materialet, i form av det perspektiv med vilket man närmar sig ungdomar i skolan.

Mötet med eleverna är en av de mindre effektiva åtgärderna vi har, innebär det att vi inte ska undervisa om droger i skolan? Eller innebär det bara att vi inte har hittat rätt sätt ännu? Alla är nog överens om att det inte finns så många olika sätt att höja alkoholskatten på, detta gör det också lätt att se hur bra åtgärden fungerar. Hur många olika sätt går det att möta elever i klassrum? Betydligt fler sätt än hur det går att höja alkoholskatten i alla fall.⁹²

Det var dock inte bara kvaliteten i materialet i form av dess perspektiv som föranledde Fake Free och Ungdomens Nykterhetsförbund att utveckla det egna materialet. Det fanns också en sporre hos några av de involverade att lyckas utveckla ett material som skulle kunna gå att utvärdera, påvisa effekter och därmed i förlängningen kunna etableras som evidensbaserat.⁹³

Även Ungdomens Nykterhetsförbunds tidigare material, till exempel *oPåverkad*, lyfts fram som skäl till varför *Snacka fest!* utvecklades i intervjun med Viktor Watz, där målsättningen nu var att skapa ett attraktivare material som skulle lanseras.⁹⁴ Fake Free som tankesmedja ansågs också vara ”ett nytt sätt att få ut nya idéer, testa nya perspektiv och ifrågasätta saker och göra saker som UNF kanske

91 Se exempelvis Aronsson, intervju.

92 Fake Free, opublicerat: 36.

93 Aronsson, intervju.

94 Watz, intervju.

inte skulle kunna göra.”⁹⁵ Det fanns också en tradition av att arbeta med denna typ av material i organisationen, menar Vidar Aronsson, dåvarande styrelseledamot i Ungdomens Nykterhetsförbund:

Jag tror att det tråkiga svaret är delvis att vi har gjort det tidigare, och det tror jag att man ska vara ärlig med. Att vi hade en historia och vi jobbade med skolmetoden som vi kallade den och hade spelat en roll, ibland större, ibland mindre i skolan med att genomföra liknande metoder.⁹⁶

Ett ytterligare syfte med materialet handlade om framgångarna för materialet *Prata om alkohol* som har producerats på uppdrag av Sprit- och vinleverantörsföreningen.⁹⁷ *Snacka fest!* argumenterar för att det är unikt i sitt perspektiv genom att det utmanar alkohollnormen och pratar om ”förväntningsfylla”.

Som det ser ut i dag är ”Prata om alkohol” den överlägset vanligaste skolmetoden som används. Utan att gå in på en större analys över skillnaderna mellan Prata om alkohol och Snacka fest, kan vi med säkerhet konstatera att Snacka fest är unik i sitt perspektiv hur vi utmanar alkohollnormen och pratar om förväntningsfylla som fenomen.⁹⁸

Vidare så kritiserar *Snacka fest!* materialet *Prata om alkohol* utifrån det uttalade syftet om att verka för en sund dryckeskultur, vilket man menar står i strid med samhällets idéer om alkoholfria ungdomsår. Om ett skolmaterial ska användas bör det vara av en annan karaktär än *Prata om alkohol*:s.

95 Watz, intervju.

96 Aronsson, intervju.

97 Aronsson, intervju.

98 Fake Free, opublicerat: 36.

Skolverket skriver också i en genomgång av olika metoder att Sprit- och Vinleverantörsföreningens (beställarna av Prata om alkohol) material förespråkar att elever ska lära sig en ”ansvarsfull alkoholkonsumtion”, vilket står i strid med samhällets idé och ambition om alkoholfria ungdomsår. Om skolan ska använda någon typ av metodmaterial är i alla fall Fake Free:s ambition att det material som används är normkritiskt och har perspektiv som inte har pratats om tidigare.

I intervjun med Vidar Aronsson framkommer också att utveckla skolmaterial skulle kunna fylla ett behov på en så kallad marknad. ”(H)är finns en marknad om man ska använda den termen. Här finns ett behov, en efterfrågan från finansären och staten, offentligheten och politiken, att man vill ha det”.⁹⁹

ETT VETENSKAPLIGT FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Materialet *Snacka fest!* är märkbart influerad av forskning och använder hänvisningar till vetenskap i en betydligt högre grad än de andra materialen som inkluderas inom ramen för denna studie. Ett exempel på detta är att grundtesen i *Snacka fest!* – det vill säga att ifrågasätta alkoholbrukets privilegier – beläggs med vetenskapliga resultat. Till detta kommer att de vetenskapliga resultaten diskuteras i detalj, med beskrivningar av de involverade forskarna, deras underlag och metoder. Nedan följer ett exempel på detta om alkoholens effekter.

”Det finns inga bevis för att alkohol försvagar hämningar och därmed orsakar impulsivt beteende” säger Roland Gustafson, psykologiprofessor, som har undersökt alkoholens effekter på vårt beteende. 1998 gjorde han och en kollega en stor sammanställning av 176 olika forskningsstudier, både blindtester

99 Aronsson, intervju.

och andra undersökningar. Författarnas, Roland Gustavsson och Håkan Källmén, slutsats var ”Den enhälliga slutsatsen är att hypotesen om hämningslöshet (...) inte stöds av empirisk forskning. Det finns inga bevis för att alkohol försvagar hämningar och därmed orsakar impulsivt beteende”.¹⁰⁰

Utöver att belägga grundtesen granskas även relationerna mellan alkohol och andra fenomen genom att forskning identifieras, beskrivs och diskuteras. Detta gäller exempelvis relationen mellan alkohol och sexuell upphetsning, alkohol och ångest samt om alkohol smakar gott.¹⁰¹ Här följer ett utdrag ur materialet när det gäller relationen mellan alkohol och sexuell upphetsning.

Forskningen har visat att alkoholen i sig gör oss mindre sexuellt upphetsade. Det blir helt enkelt svårare att få blod till sina könsorgan. (...) I experimenten får försökspersonerna dricka drinkar med eller utan alkohol, allt enligt Alan Marlatts metoder. (...) Det visar sig att den sexuella fysiska förmågan försvagas både hos kvinnor och hos män redan efter 2-3 glas vin. Studier har också visat på att alkohol minskar nivåerna av könshormoner, som t.ex. testosteron hos män.¹⁰²

Det är även en skillnad mellan *Snacka fest!* och exempelvis de två versionerna av *oPåverkad* när det gäller den vetenskapliga akribin. Det är visserligen begränsat med hänvisningar till forskningsartiklar och forskare i den löpande texten, och framförallt i övningsdelen, men det finns en ordentlig referenslista mot slutet av materialet, där de viktigaste referenserna är organiserade efter kapitel. Materialet hänvisar också till CAN samt Centrum för socialvetenskaplig alkohol-

100 Fake Free, opublicerat: 9.

101 Fake Free, opublicerat: 10-12.

102 Fake Free, opublicerat: 10.

och drogforskning (Sorad), ett tvärvetenskapligt forskningscentrum vid Stockholms universitet. Till den vetenskapliga akribin hör även att materialet inkluderar fotnoter i avsnitten om ”Vanliga frågor”.¹⁰³ Materialet hänvisar slutligen till hemsidan där det ”finns mer information för den nyfikne, bland annat den forskning vi refererar till när det gäller berusningspsykologi.”¹⁰⁴ Hemsidan listar följaktligen artiklar, böcker och källor, inklusive artiklar och texter författade av vetenskapsmän.

Det ska dock kommenteras att det är oklart i själva materialet hur urvalet av tidigare forskning har genomförts och huruvida det existerar annan forskning med relevans för materialet. I intervjun diskuteras urvalet av vetenskapliga texter och Victor Watz beskriver arbetet med urvalet.

Mycket av det som används, det var böcker och artiklar som stod i bokhyllan när jag kom in på kontoret. Det var mycket upparbetad kunskap som hade samlats in av Fake Free som tankesmedja och av de tidigare projektledarna. Jag har inte behövt leta så mycket efter mer forskning för att stärka hypotesen om berusningspsykologi, för där fanns det redan såpass mycket. Sedan när det gäller andra saker, forskning om placeboeffekten och så, jag har väl bara sökt i databaser.¹⁰⁵

En intressant del av materialet i *Snacka fest!* är att det både explicit kritiserar och värderar viss forskning samt även ger uttryck för källkritik mot den egna texten. När det gäller kritiken mot forskning rör det studier som menar att alkohol kan utöva positiva effekter på kroppen, främst på hjärta och kärl. Materialet *Snacka fest!* kritiserar denna forskning både utifrån resultatens giltighet, men även utifrån metodologiska aspekter.

103 Fake Free, opublicerat: 35-37.

104 Fake Free, opublicerat: 40.

105 Watz, intervju.

Om vi ska börja problematisera kring tolkningen av data som finns förefaller sambandet vara ännu svagare. Eftersom alla studier som undersöker detta samband är observationella, det vill säga att de studerar de vanor som försökspersonerna har, blir det svårare att kontrollera förutsättningarna. Det är inte säkert att urvalet av personerna är representerat hos resten av befolkningen.¹⁰⁶

Kritiken mot forskningen i citatet ovan rör med andra ord metodologiska aspekter som samband och urval. I andra delar värderas viss forskning. En artikel omnämns exempelvis som ett mästerverk samtidigt som det påpekas att texten i sig inte presenterar några nya forskningsrön.

Mästerverket ”Drunken comportment: A social explanation” av MacAndrew och Edgerton är en av de tidiga stora genomgångarna av hur människor i olika kulturer påverkas av alkohol. Verket publicerades redan 1969 och är inga nya forskningsrön, kunskapen kring detta har funnits länge men inte lyckats komma till allmänhetens vetskap.¹⁰⁷

Författaren till materialet är dock inte endast kritisk mot andra, utan lyfter även fram och problematiserar den egna texten. I en del om cannabis presenteras exempelvis ett antal illustrationer, men som självkritiskt omnämns som anekdotiska och med lägsta graden av evidens. ”För att avsluta med några anekdotiska bevis, som självklart bidrar med den lägsta graden av evidens, kan vi med ovan nämnda kunskap förklara en del fenomen och mystik som omger cannabisanvändning.”¹⁰⁸ Även intervjun med Victor Watz präglas

106 Fake Free, opublicerat: 6.

107 Fake Free, opublicerat: 19-20.

108 Fake Free, opublicerat: 31.

av en källkritisk medvetenhet: ”Vi pratar lite kring sådana mjukare frågor, och det är klart att det är inte lika belagt med vetenskap som den hårda faktan kring berusningspsykologi. Så är det ju absolut”.¹⁰⁹ Delar av materialet *Snacka fest!* och produktionen bakom hårbärgerar därmed åtminstone ett embryo till vetenskaplig källkritik.

VETENSKAP FÖR ATT BELÄGGA DET KONTROVERSIELLA

Ett av de skäl som anges i intervjuer med representanter för Fake Free och Ungdomens Nykterhetsförbund till varför vetenskapen har en så framträdande plats i materialet *Snacka fest!* är att själva grundidén springer ut vetenskapliga studier.¹¹⁰

Jag skulle säga att materialet är genomsyrat av forskning och vetenskaplighet. I vad det bygger på, i vad som sägs. För det var ju någonting som Fake Free fick med sig från Sri Lanka, att de fick lära sig så mycket om berusningspsykologi och hur placeboeffekten fungerar. Och det fanns ju ingenting att veta kring det om det inte var så att man hade forskat kring det.¹¹¹

Andra skäl som anges i intervjun med Victor Watz är dels för att det som hävdas i materialet är kontroversiellt och därmed behöver beläggas med vetenskap, dels för att det finns forskning på området och dels för att det saknas vettiga anledningar till att inte hänvisa till existerande forskning.

Mycket av det som Fake Free säger är ju otroligt kontroversiellt för många att höra, om man skulle säga till någon att ”alkohol gör dig inte våldsam”, eller man kan säga vad som helst som

109 Watz, intervju.

110 Intervjuer med Aronsson och Watz.

111 Watz, intervju.

folk får för sig – ”alkohol gör dig inte på bättre humör” eller vad som, det är ju otroligt svårt för folk att smälta. Så ska man säga någonting sådant så måste man kunna belägga det på något sätt också, och visa, var får jag det här ifrån så jag inte bara pratar i nattmössan. Och just när det finns så mycket forskning på området så känns det ju som en självklarhet att ta med så mycket av det som möjligt. Sedan kan man göra vissa avstickare, som det här med placebokunskap, det kanske är lite överdrivet att ha så mycket referenser där, eftersom så många känner till placeboeffekten, men det kanske var lite mest för säkerhets skull, eftersom det ändå har varit ett genomgående tema, och det finns ingen anledning att inte referera om man ändå har referenserna.¹¹²

Ytterligare skäl som framkommer i intervjun är att vetenskapen har bidragit till att skapa ett bättre material samt att forskning och vetenskap har hög legitimitet i vårt samhälle. ”Snarare tror jag bara att vi vill producera ett bättre material, och sedan är det en självklarhet att man vet vad man pratar om. Men onekligen, i vårt samhälle så har ju forskning och vetenskap hög legitimitet, och det är klart att det kan ha bidragit.”¹¹³ Det har också blivit mer förekommande att vanliga människor förväntas referera till och förhålla sig till vetenskapliga texter som stöd för sina argument och åsikter:

(F)ör mig har den vetenskapliga approachen på hur vi kommunicerar varit helt avgörande för att vi inte ska verka vara moralister eller verka vara tyckare, utan som kompetenta och framförallt ge resurser till de som i sin tur vill vara våra ambassadörer, att de känner att jag har tryck bakom mig, ”jag har ryggen fri, det finns forskning på detta”. Och jag tror att det

112 Watz, intervju.

113 Watz, intervju.

är ett tecken på det digitaliserade och extremt sekulära landet som vi ändå är, där det inte finns en tilltro bara till att säga ”jag tycker eller tänker”.¹¹⁴

Det verkar sammantaget finnas flera anledningar till varför materialet *Snacka fest!* utvecklades. En av dem är att materialet är tänkt att utmana de privilegier som alkoholanvändning sägs föra med sig i sociala sammanhang. En annan rör kvaliteten på de existerande material som finns för undervisning om alkohol och narkotika, där *Snacka fest!* sägs stå för ett unikt perspektiv. Vidare verkar avsaknaden av ett material med ett, utifrån Fake free:s synsätt, önskvärt perspektiv i kombination med existensen och användandet av Sprit- och vinleverantörsföreningens material ha fungerat som en sporre att utveckla ett eget material. När det gäller hur materialet *Snacka fest!* använder vetenskap framkommer att centrala antaganden beläggs med forskning, där forskare, deras metoder och resultat diskuteras. Materialet präglas dessutom av en vetenskaplig akribi, med fotnoter och referenslistor. Till detta kommer att delar av materialet uppvisar en kritik mot annan forskning, men även mot de egna resonemangen och exemplen. Avslutningsvis är *Snacka fest!* märkbart influerad av forskning och använder hänvisningar till vetenskap i en betydligt högre grad än de andra materialen som inkluderas inom ramen för denna studie.

VETENSKAPENS ÖKADE ANSEENDE

Ovan har de fyra exemplen där ideella organisationer använder vetenskap och forskning för att försöka ändra unga människors attityder till alkohol och droger redovisats. Jämförelser mellan de fyra materia- len resulterar i ett antal slutsatser. Till att börja med är det tydligt att

114 Aronsson, intervju.

vetenskap används framförallt i framställningen av materialet samt i utvärderingen av materialens effekter på unga människors attityder. Själva innehållet bär inte många spår av vetenskap. Ett material som särskiljer sig är *Snacka fest!* I utformningen av materialet verkar det ha influerats av viss forskning om alkoholbruk.

Däremot används vetenskap och forskning i betydligt begränsad grad i materialen och i de tilltänkta undervisningssituationerna. Åtminstone *Prata om alkohol* och de två versionerna av *oPåverkad* inkluderar endast ett begränsat antal hänvisningar till vilken forskning eller forskare som åsyftas. De tre materialen saknar i stor utsträckning också referenser, litteraturlistor eller fotnoter. Även här framträder *Snacka fest!* som ett avvikande exempel. Slutligen, när det gäller utvärderingen av undervisningsmaterialens effekter på unga människors attityder, verkar vetenskapen på nytt få en större betydelse. Paradexemplet av de fyra exemplen här är *Prata om alkohol*, som har utvärderats ett par gånger, och där arbetet med en ytterligare, längre utvärdering har initierats.

Det verkar vidare som att vetenskap och forskning tillmäts allt större betydelse i de mer nutida exemplen än i de första. Man skulle kunna formulera det som att tilltron till vetenskapens legitimitetskapande roll har stärkt sin ställning över tid i de fyra exemplen. Detta är något som är tydligast i en jämförelse mellan den första och den andra versionen av *oPåverkad*, där den andra versionen i större utsträckning omnämner vetenskap, forskning och forskare. Vetenskapens tillmätta betydelse verkar också avspeglas i själva innehållet, där exempelvis *Snacka fest!* relaterar centrala antaganden till sådan forskning som stöder påståendena. Materialet lånar dessutom den vetenskapliga rapportens form (med fotnoter och referenslistor, inklusive en viss medvetenhet om källkritik mot andras och det egna materialet).

Vilka typer av kunskap används i de fyra exemplen? De fyra exemplen verkar primärt förhålla sig till så kallad etablerad vetenskap när

frågor om forskning och kunskap diskuteras.¹¹⁵ Däremot använder man sig företrädesvis av vetenskap om de pedagogiska metoderna och dess effekter framför vetenskap om alkohol och narkotika. Ett undantag här är möjligtvis materialet *Snacka fest!* som diskuterar alkoholens sociala effekter. Det ska också påpekas att några av de intervjuade aktörerna framhåller materialens relativa brist på hänvisningar till forskare och forskning som en fördel.

Även om de fyra exemplen, framförallt *Prata om alkohol* och de två versionerna av *oPåverkad*, präglas av å ena sidan att framhärda vetenskapens betydelse och å andra sidan ett begränsat antal hänvisningar till vetenskap och forskning, är det framförallt etablerad vetenskap som framhålls som den högst värderade formen av kunskap. Detta blir exempelvis tydligt i materialet *Prata om alkohol* och dess betoning av att det är forskningsbaserat och vetenskapligt utvärderat. Den svenska utvärderingen betonar samarbetet med en forskare från Lunds universitet och i den påpekas att den pågående utvärderingen genomförs av forskare från Karolinska institutet. Det samma verkar vara giltigt för de två versionerna av *oPåverkad* som uppmanar målgruppen att tro på forskning framför kunskap och erfarenhet förmedlad av andra aktörer, som exempelvis föräldrar eller kamrater.

Det verkar dock inte vara all vetenskap eller i alla skeenden av utvecklingen och lanseringen av materialet som värderas. I de fyra exemplen verkar materialen och de involverade aktörerna skilja på vetenskapen om de pedagogiska metoderna för undervisning om alkohol och narkotika, vetenskap om alkohol och narkotika samt dess effekter och slutligen vetenskapen om effekter av olika undervisningsinsatser. Det verkar med andra ord som att vetenskapen om de pedagogiska metoderna och effekter av olika undervisningsinsatser

115 Jämför med exempelvis Court et al, 2006; Kaare et al, 2007.

värderas högre än vetenskapen om alkohol och narkotika. Det kan också vara så att vetenskapen om alkohol och narkotika har getts mindre utrymme i de fyra exemplen – inte för att den värderas anorlunda – utan för att materialet i sig bedöms vara mer effektivt om det inte inkluderar alltför många referenser, litteraturlistor och fotnoter.

EN YTTERLIGARE ARENA FÖR KONFLIKT

I de fyra exemplen framkommer en uppsjö av utsägelser som kan bidra till en tolkning om vetenskapens funktion i detta sammanhang. Sammantalet verkar det som att de anförda skälen anger framförallt rationella skäl till varför vetenskapen har tillmätts betydelse i detta sammanhang. I exemplet *Prata om alkohol* anføres exempelvis att vetenskapen används för användarnas och uppdragsgivarnas skull. I exemplet om de två versionerna av *oPåverkad* framkommer att vetenskap kvalitetssäkrar materialet, motverkar ideologiska tendenser samt möjligtvis gör det mer mottagligt för målgruppen. I fallet med *Snacka fest!* påstås det att materialets kontroversiella egenskaper kräver vetenskapliga belägg samt att vetenskapen har bidrag till att förbättra materialet.

Ett flertal resonemang förs också i de fyra exemplen om vetenskapens användning som mer går att hänföra till vetenskapens legitimerande funktioner. I exempelvis *Prata om alkohol* och *oPåverkad* sägs det att vetenskapen bidrar till materialens trovärdighet, främjar legitimitet och tillfredsställer finansiärers krav. I ett par av intervjuerna i de fyra exemplen nämns också att vetenskap i allmänhet och evidensbaserat i synnerhet är det som krävs idag. Vetenskap skulle enligt detta synsätt helt enkelt vara en trend i tiden och som kan användas för att öka legitimiteten.

Båda de uppslag till tolkningar om vetenskapens betydelse i ideella organisationer som presenteras ovan bidrar till förståelsen av

vetenskap som organisatoriskt fenomen. Det som båda tolkningarna dock misslyckas med att härbärgera är betydelsen av att de fyra exemplen förhåller sig till varandra i ett relativt konfliktfyllt avseende. Aktörer runt framförallt *oPåverkad* och *Snacka fest!* förhåller sig till *Prata om alkohol*.

Ett flertal empiriska resultat visar hur de fyra exemplen förhåller sig till varandra, där material har utvecklats för att vara ett tydligt alternativ till ett annat eller där vetenskap används för att skydda uppdragsgivaren mot misstankar av andra aktörer inom denna så kallade "marknad".¹¹⁶ Vem som är uppdragsgivare, vem som har utvecklat materialet och hur materialet är utformat kan därmed framstå som viktigare än själva innehållet eller uttalade ambitioner. Det ska också påpekas att i viss mån har ett så kallat polariserat urval använts i denna studie. De fyra organisationer som är inblandade i de fyra exemplen – Sprit- och vinleverantörsföreningen, Sveriges bryggerier, Ungdomens Nykterhetsförbund och Wendelsbergs folkhögskola – är antingen medlemmar av nykterhetsrörelsen eller alkoholindustrin, vilka sedan lång tid har en högst konfliktfylld relation till varandra.

Ett alternativt perspektiv på det selektiva hänvisandet till spridda forskningsresultat i undervisnings- och informationsmaterialen från intresseorganisationerna är att vetenskapen och skolan fungerar som ytterligare en arena för konflikt mellan dessa två falanger.¹¹⁷ Det vill säga att uppdragsgivare och producenter är mindre intresserade av vetenskapliga rön än av att förändra attityder och värderingar hos unga människor i skolan och på så sätt i förlängningen påverka vilka ideal och normer som i stort bör råda kring alkohol och narkotika i vårt samhälle. Ett sådant perspektiv reducerar också vetenskapens ställning i dessa organisationer till ett legitimitetsskapande verktyg bland andra. Detta perspektiv diskuteras ytterligare i bokens avslutande kapitel.

116 Skolverket, 2012: 11.

117 Jämför med exempelvis Jasanoff, 1997; Bocking, 2004.

VETENSKAP I IDEOLOGINS TJÄNST – PRINCIPER

De tre fallstudierna i denna bok har illustrerat hur vetenskap används i ideella organisationer utifrån frågor om i vilka skeenden som vetenskap används, vilka former av vetenskap som används och varför vetenskap används. Svar på delar av dessa frågor går att finna i bokens kapitel och där en av de sammantagna slutsatserna blir att vetenskapen används i ideologins tjänst snarare än att ideologin underställs vetenskapens ideal. I kapitlet ”Vetenskap för andra” beskrivs exempelvis hur vetenskap i CAN:s fall används för att främja att organisationens verksamheter framstår som oberoende, och hur detta oberoende i förlängningen bidrar till att gynna andra aktörers trovärdiga agerande inom alkohol- och narkotikafrågor. I kapitlet ”Vetenskapliggjord ideologi” redogörs för hur hänvisningar till vetenskap och forskning möjliggör att IOGT-NTO kan vetenskapliggöra sina existerande idéer i organisationens politiska program, och därmed stärka redan identifierade förslag till reformer av den svenska alkoholmarknaden. Slutligen, i kapitlet ”Vetenskap som arena

för konflikt”, som bygger på fallstudien om hur ideella organisationer använder vetenskap i skolmaterial, beskrivs hur vetenskapen öppnar ytterligare en arena i samhället för förhandling, debatt och konflikt mellan nykterhetsrörelsen och alkoholindustrin. Med utgångspunkt i dessa tre fallstudier och deras resultat mejslas i detta avslutande kapitel fram ett antal principer för hur vetenskapen kan användas i ideologins tjänst. De principer som presenteras här inkluderar:

- samlevnad,
- kunskapsmotstånd,
- distans,
- entreprenad och
- irrationalitet.

Framtida forskning får i uppgift att identifiera ytterligare principer samt ifrågasätta dessa principer. Sammantaget kan de identifierade principerna användas av ledare och praktiker för att använda vetenskap i ideologins tjänst samt därigenom kontrollera ideella organisationer, motivera ideella, medlemmar och anställda samt för att påverka hur organisationer kan framstå som oberoende. Det ska emellertid påpekas att de normativa ambitionerna med de olika principerna är begränsade. Principerna ska mer förstås som analytiska hypoteser än som organisatoriska föreskrifter. Till detta kommer att principerna kan uppfattas som abstrakta. Att formulera vaga och abstrakta principer i akademiens elfenbenstorn är en sak; att låta principer ta konkret form genom möten med existerande praktiker i ideella organisationer en annan. Slutligen är de motsägelsefulla i den meningen att de enskilda principerna med föreslagna strategier erbjuder oförenliga rekommendationer.

SAMLEVNAD

En traditionell syn på vetenskap och dess existens i organisationer präglas antagligen av instrumentella och rationella ideal, det vill säga att vetenskap ska praktiseras.¹ Med att vetenskapen ska praktiseras menas i denna bok att vetenskapliga rön från det vidare samhället översätts i och påverkar den enskilda organisationens ideologier, strukturer och processer. Visserligen identifierar tidigare forskning att ideella organisationer använder vetenskap på olika vis, i form av vad som också kan kategoriseras som en konceptuell respektive symbolisk användning.² Institutionell teori uppmärksammar i samma anda att organisatoriska fenomen som vetenskap även kan uppfylla motive-
rande och legitimerande funktioner.³ Trots förekomsten av andra föreställningar av vetenskapens funktion i organisationer dominerar sannolikt de rationella och instrumentella perspektiven samhället.

Den traditionella synen på vetenskapens funktion i ideella organisationer kan emellertid potentiellt utmana och underminera existerande ideologier, strukturer och processer i och med att exempelvis ideologins utsagor om önskvärda utsagor i framtiden i detta perspektiv hierarkiskt underordnas vetenskapens resultat. I de fall vetenskapliga resultat går emot delar av ideologin bör ideologin med andra ord omformas snarare än att vetenskapen ifrågasätts. Vetenskap och ideologi har förmodligen och därmed begränsade förutsättningar för samlevnad. I några delar av de fallstudier som ingår i denna bok kämpar följaktligen enskilda individer och organisationer med den traditionella synen på vetenskapens funktion och dess möte med ideologier, strukturer och processer. I intervjuer med företrädare för IOGT-NTO antyds exempelvis att det visserligen är sällan som vetenskapen och ideologin inte går hand i hand, men att ideologin

1 Brunsson, 1985.

2 Pelz, 1978; Lavis et al, 2002.

3 Jämför exempelvis med Czarniawska, 1988.

gradvis kan förändras och ge vika för vetenskapens resultat i de fall vetenskap och ideologi motarbetar varandra. Samtidigt framkommer det att vetenskapen kan bjudas på motstånd, eftersom den ofta kan vara mångtydig och att det är sällan som vetenskapen producerar över tid robusta resultat. Det räcker inte heller med enstaka forskare, hypoteser eller en rapport för att organisationen ska byta färdväg eller ändra sin ideologi.

Tidigare forskning och institutionell teori erbjuder emellertid två möjliga strategier för organisationer som önskar att uppmontra vetenskapens och ideologins samlevnad. Den första strategin kan vara att bejaka vetenskapens symboliska och legitimerande funktioner på bekostnad av de rationella och instrumentella. Det vill säga att exempelvis använda vetenskap för att motivera redan existerande åsikter och åtgärder, att använda det faktum att forskning görs för att motivera passivitet eller genom att i enbart vissa delar av organisationens ideologi, strukturer eller processer reflektera omvärldens krav på vetenskapens hierarkiska överordning. Det finns flera exempel i fallstudierna hur individer och organisationer vetenskapliggör praktiken istället för att praktisera vetenskap, exempelvis genom att enbart presentationen av ideologier, strukturer och processer förändras. Vidare underordnas vetenskapen andra värden i organisationerna i flera fall genom att vetenskapens symboliska betydelse betonas. Ett av de mer framträdande exemplen här är hur CAN framstår som en oberoende organisation med vetenskapens hjälp. Men även i fallstudien om IOGT-NTO:s politiska program anges att vetenskapen skänker legitimitet och trovärdighet.

En andra strategi för att möjliggöra vetenskapens och ideologins samlevnad kan vara att bejaka svaga och allmänt accepterade ideologier i ideella organisationer samt att ge stort utrymme till vaga vetenskapliga resultat. Med svaga ideologier och vaga vetenskapliga resultat menas här sådana ideologier och vetenskapliga resultat som

kännetecknas av sin bredd och tvetydighet.⁴ Dessa kan jämföras med starka ideologier som snarare kännetecknas av att de är smala och entydiga. Ett par fördelar med att bejaka svaga ideologier och vaga vetenskapliga resultat är att de har bättre förutsättningar för samlevnad samt att de kan möta organisationens och omvärldens motstridiga krav på att en ideell organisation samtidigt ska utgå ifrån en ideologi och praktisera vetenskapliga rön. Dessutom har svaga ideologier och vaga vetenskapliga resultat antagligen en bättre överlevnadschans med tanke på att de saknar tydliga utsagor som kan falsifieras eller alienera viktiga målgrupper.

MOTSTÅND

I inledningen till denna bok diskuteras vetenskapens tilltagande betydelse i samhället och den tillhörande efterfrågan på kunskap. Exempelvis har ideella organisationer inom det sociala området de senaste decennierna uppmanats att alltmer anamma principer om evidensbaserad praktik för att utveckla sociala insatser på bästa tillgängliga kunskap.⁵ Underförstått är dels att kunskap bidrar till att minimera eventuella skador och att öka nyttan, dels att den evidensbaserade vetenskapen ska ersätta andra kunskapsformer och att det därmed blir mer riktad kunskap för individer och organisationer att förhålla sig till. Studier inom exempelvis socialt arbete, och de fallstudier som beskrivs i denna bok, visar i stället på en kraftig ökning av kunskapens användningsområden bortom den instrumentella. Tidigare forskning visar också att vetenskapens rörelse ut i samhället snarare kan leda till fler, alternativa och konkurrerande än färre kunskapsformer. Det kan till exempel handla om kunskapen som tas till vara av en professionell och ideell erfarenhet, om brukare-

4 Brunsson, 2007.

5 Se exempelvis Head, 2010; Gustafsson, 2013; Hammare, 2013; Phillips & Goodwin, 2014.

och klientperspektiv eller om organisations- och policykunskap.⁶ Tvärtemot vad avgränsningen till evidensbaserad vetenskap får oss att tro stöder existerande och nytillkommen kunskap med andra ord ytterligare efterfrågan på och produktion av kunskap.

Denna kunskapsexplosion kan upplevas som problematisk för enskilda individer och organisationer. Detta kan ta sig uttryck i motstånd mot att införa evidens- och vetenskapsbaserade metoder i praktiker som tidigare har präglats av andra kunskapsformer eller till och med en medveten frånvaro av formell kunskap. Ideella organisationer, som några av de som beskrivs i denna boks fallstudier, eller verksamheter med utgångspunkt i religiösa eller politiska övertygelser, kan fungera som illustrationer av denna typ av vetenskapsmotstånd. I exempelvis fallstudien om IOGT-NTO diskuteras relationen, konflikter och motstånd mellan extern vetenskap och organisationens interna ideologi. Kunskapsexplosionen kan vidare ta sig uttryck i svårigheterna att hantera en mångfald av olika kunskapsformer och kunskapsanspråk. En praktik som präglas av kunskapsenfold behöver inte hantera kunskap som finansieras av politiska motståndare eller kunskapsanspråk som motstrider etablerade sanningar. Forskning om alkoholens hälsomässiga effekter eller finansierad av alkoholindustrin kan fungera som exempel på det senare. Kunskapsexplosionen kan slutligen upplevas som hämmande för att formulera alternativ, ta entydiga beslut och genomföra aktiviteter. Forskning om genomförande av beslut visar att en uppsjö av information, kunskap och handlingsalternativ snarare undertrycker än främjar handling.⁷ Istället för ökad nytta, färre skador och effektivare insatser kan med andra ord ytterligare kunskapsanspråk och -former leda till ett begränsat handlingsutrymme och inaktivitet.

Det finns emellertid strategier för ideella organisationer som i

6 Hammare, 2013.

7 Brunsson, 1989/2002/2006.

ideologins tjänst vill undvika kunskap och i förlängningen undflytt ett begränsat handlingsutrymme och inaktivitet. En första strategi kan vara att anamma ett reflekterande och källkritiskt perspektiv med hjälp av exempelvis traditionellt vetenskapliga metoder. En resurs här kan vara den systematiska litteraturöversikten. Utöver att den systematiska litteraturöversikten är en vetenskaplig metod så erbjuder den också motstånd i form av strategier för att ifrågasätta olika former av kunskapsanspråk. De tre fallstudierna uppvisar en påfallande brist på reflektion och kritik av den egna och andras vetenskapliga produktion. Ett undantag här är tankesmedjan Fake Free och deras material *Snacka fest!* som både ifrågasätter materialets egna slutsatser såväl som vissa vetenskapliga publikationer utifrån en granskning av metoder och urval av empiriskt material. Att praktisera ett vetenskapligt perspektiv kan med andra ord – och något motsägelsefullt – vara ett sätt att undvika kunskap. Med inspiration i forskningen om regelmotstånd kan ytterligare strategier identifieras.⁸ Genom att beskriva organisationen och dess verksamhet som unika kan aktörer i ideella organisationer undvika kunskap genom att utmana generella kunskapsanspråks relevans och tillämplighet i det enskilda fallet. Diskursen och forskningen om ideella organisationers särart torde här vara en outtömlig och användbar källa till kunskapsmotstånd.⁹ Ideella organisationer kan också medverka till att producera ny, alternativ och konkurrerande kunskap. Detta kan exempelvis ske genom att finansiera forskning, anlita forskare, bidra till att utbilda forskare eller utveckla egen kunskap.

DISTANS

Delar av de slutsatser som har presenterats i denna bok skulle kunna tyda på att de ideella organisationerna behöver närma sig vetenska-

8 Alexius, 2007.

9 Hultén & Wijkström, 2006.

pen och dess ideal för att åtgärda några av de utmaningar som har identifierats i de tre fallstudierna. Dessa utmaningar har exempelvis inkluderat det som skulle kunna kallas för ett ovetenskapligt hänvisande till vetenskap eller att vetenskapens funktion verkar handla om att vetenskapliggöra existerande praktik. Enligt denna typ av resonemang skulle närhet till vetenskap vara att föredra framför distans och avstånd. Det vill säga att ideella organisationer behöver anamma vetenskapliga metoder, anställa utbildade forskare och att möjliggöra för att vetenskapliga rön tilläts påverka den enskilda organisationens ideologier, strukturer och processer. Frågan är dock om inte strategier för att bevara distans och avstånd vore tillrådligt.

En traditionell syn på vetenskap och dess användande i organisationer präglas antagligen av idealet att vetenskap ska praktiseras.¹⁰ Beslutsfattare och praktiker vänder sig därför till vetenskap och forskare för ökad känsla av säkerhet och som antagligen åstadkommit genom forskarsamhällets upplevda förmåga till att leverera relevant och tillförlitlig kunskap i en tid när samhälls- och organisationslivet verkar bli alltmer komplicerat. Som de flesta forskare skulle hålla med om är emellertid osäkerhet en inbyggd egenskap i all vetenskap.¹¹ Ju närmare aktörer kommer vetenskapens villkor och natur, desto mer ökad grad av osäkerhet genereras. Förutom de svårigheter som följer med all vetenskaplig aktivitet, i form av exempelvis ändliga resurser och tid samt begränsad tillgång till empiriskt material, kan inte alla vetenskapliga frågor besvaras med 100 procents säkerhet och även allmänt accepterade teorier kan utmanas av nya forskningsrön.

Denna bok har visat att de studerade ideella organisationerna och dess relation till vetenskap till stor del präglas av distans snarare än närhet. Exempel på denna distans inkluderar att enbart hänvisa till forskare i allmänhet, referera till icke-vetenskapliga publikationer

10 Brunsson, 1985.

11 Latour, 1987.

samt att beskrivningar av avvikande, motstridiga eller heterogena vetenskapliga resultat saknas. Möjligtvis är det så att just organisationens distans till vetenskapen möjliggör att densamma fungerar som ett argument från auktoriteter, som legitimerande och som en källa till säkerhet för kollektivt agerande.¹² En betydligt närmare relation till vetenskap skulle antagligen producera genuin osäkerhet och därmed motverka vetenskapens funktion, det vill säga som ett rationellt instrument, för att motivera ideella, medlemmar och anställda samt för att öka de ideella organisationernas oberoende och legitimitet.

Snarare än ökad interaktion mellan forskare och ideella organisationer rekommenderas med andra ord istället distans och avstånd. En strategi för att bevara distans – och därmed en känsla av säkerhet – som har identifierats i denna bok är att vetenskapliggöra existerande praktik. På detta sätt behöver vetenskapen varken översättas, påverka organisationen eller skapa utrymme för kritik, ifrågasättande eller osäkerhet. Ytterligare strategier för att bevara distans mellan vetenskap och praktik skulle kunna vara att medvetet eller omedvetet hänvisa till vetenskap i politiska program, reformer eller i ideologier, utan att låta vetenskapen omsättas i beslut, handling eller förändringar.¹³ På samma sätt kan aktörer i ideella organisationer låta vetenskapens användning präglas av ovetenskaplighet, exempelvis genom att inte redovisa vilka vetenskapliga verk som inkluderas och exkluderas i eventuella litteraturöversikter eller genom att inte inkludera avvikande, motstridiga eller heterogena vetenskapliga resultat. Ideella organisationer kan också avgränsa vetenskapens giltighet till enbart vissa specifika delar av organisationens ideologier, strukturer och processer eller genom att utge löften om att praktisera vetenskap i en obestämbar framtid.

12 Latour, 1987; Meyer, 2010.

13 Brunsson, 1989/2002/2006.

ENTREPRENAD

En specifik princip för att bejaka vetenskapens fördelar och samtidigt bevara distans och känsla av säkerhet kan vara genom att lägga ut vetenskapliga aktiviteter och trovärdighet på entreprenad. Som har beskrivits tidigare har rättfärdigandet av kollektivt handlade över tid ändrat karaktär, från att ideologier eller religioner har varit samhällsligt godtagbara auktoriteter är nu fenomen som rationalitet och vetenskap mer tillämpliga.¹⁴ Där det tidigare räckte med att hänvisa till en organisations ideologi, medlemmarnas antal eller demokratiska processer – som stöd för det kollektiva agerandet – krävs idag mer av organisationerna för att framstå som legitima. Förutom att entreprenadprincipen bevarar de ideella organisationernas distans kan hänvisandet till forskning och forskare i allmänhet rättfärdiga existerande ideologier, strukturer och processer.

En strategi för organisationer att berättiga sin verksamhet kan följaktligen vara att, med hjälp av det så kallade ”argument från auktoriteter”, åkalla lämpliga allierade.¹⁵ I de fyra fallstudierna förekommer en uppsjö av exempel på hur de involverade ideella organisationerna berättigar existerande åsikter och praktiker med hjälp av argument från vetenskapliga auktoriteter. I CAN:s fall definierades exempelvis saklighet med hjälp av hänvisningar till vetenskap, styrelseledamöter med vetenskapskompetens har varit ett stående inslag, personalens akademiska kompetenser har lyfts fram och organisationen har lång erfarenhet av att redovisa samarbeten med akademiska institutioner. Även de andra organisationerna som ingår i denna boks fallstudier hänvisar i en tilltagande grad till forskning, forskare och vetenskapliga resultat.

En ytterligare strategi för att berättiga sin verksamhet kan vara att ta hjälp av andra aktörer som i sin tur uppfattas som vetenskapliga

14 Brunsson, 1989/2002/2006; Meyer, 2010.

15 Latour, 1987.

auktoriteter. Tidigare forskning visar att rörelsen från traditionella till vetenskapliga auktoriteter skapar utrymmen i det sociala landskapet för mötesplatser, organisationer och experter som tar sig an uppgiften att hjälpa andra organisationer med att framstå som vetenskapligt förankrade och legitima.¹⁶ Den svenska nykterhetsrörelsen var tidigt ute genom att de bidrog till att CAN skapades i början av 1900-talet. Enligt fallstudien om CAN har aktörer som politiker, beslutsfattare och tjänstemän behov av att det finns en gemensam och neutral arena vilken samtidigt producerar grundläggande och oberoende fakta samt bidrar till att ideella organisationer kan bedriva politiska kampanjer och påverkansarbete utan att förlora sin trovärdighet i sakfrågorna. Även de andra organisationerna som ingår i bokens fallstudier, inklusive Sprit- och vinleverantörsföreningen, bekräftar CAN:s särställning inom alkohol- och narkotikaområdet.

Att fullfölja uppslaget om entreprenadsprincipen i vetenskapliga sammanhang innebär också att underhålla tanken om att lägga ut även de ideella organisationernas kärnverksamhet på andra aktörer. Fallstudien om de ideella organisationerna som strävar efter att förändra attityder och värderingar hos unga människor i skolan avslutas med tolkningen att vetenskapen fungerar som ytterligare en arena för konflikt mellan nykterhetsrörelsen och alkoholindustrin. Även om denna typ av processer långtifrån erbjuder de involverade aktörerna argument från auktoriteter erbjuder de strategier för att förlägga förhandlingar, debatt och konflikter till antingen en annan eller till en ytterligare arena. Att se vetenskapen som ytterligare en arena för konflikt öppnar dessutom upp för att de involverade organisationerna ska kunna mobilisera och få tillgång till ytterligare resurser (forskningsanslag) och personer (forskare) i kampen om medborgarens alkoholvanor.

16 Meyer & Jeppesson, 2000; Meyer, 2010.

IRRATIONALITET

Vetenskap utgör antagligen en dålig grund för organisatoriskt handlande. Ett exempel på en vetenskaplig metod som har använts i denna bok är den systematiska litteraturöversikten.¹⁷ Den systematiska litteraturöversikten som vetenskaplig aktivitet innebär i korthet att forskaren sammanställer tidigare forskning; vilka metoder och vilken empiri som har använts, hur dessa resultat kan variera mellan studier samt eventuella kunskapsluckor i den tidigare forskningen. Med andra ord är vetenskap en verksamhet som präglas av en specifik form av rationalitet, i form av intentionalitet, systematik, planering samt en explicit och rättfärdigad metod. Till detta kommer att samhällsvetenskapens kvalitet ofta bedöms utifrån graden av reflektion, transparens när det gäller alternativ och avgränsningar samt huruvida avvikande resultat redovisas.

Organisationer kan dock inte nöja sig med att följa vetenskapliga metoder som den systematiska litteraturöversikten för att främja organisatoriskt handlande. Många organisationer rättfärdigar sin existens genom att vara uppdragsmaximerande och att agera i linje med detta. För att kunna vara uppdragsmaximerande krävs antagligen dock irrationalitet som princip och strategi istället för rationalitet.¹⁸

I de fallstudier som ingår i denna bok förekommer många exempel på ett irrationellt användande av vetenskap. I exempelvis kapitlet om IOGT-NTO visas hur organisationen i de politiska programmen inte formulerar ett syfte eller en metodologi för sammanställningen och användningen av vetenskapliga rön. Det saknas en sökstrategi för att identifiera relevanta vetenskapliga texter. Resultaten av litteraturöversikten redovisas inte i form av studier som inkluderas eller exkluderas. De olika vetenskapliga publikationerna och deras resultat

17 Se exempelvis Gough, Oliver & Thomas, 2012; Forsberg & Wengström, 2013.

18 Brunsson, 1989/2002/2006.

värderas inte. Vidare saknas det en beskrivning av avvikande, motstridiga eller heterogena resultat samt de övergripande slutsatserna från en eventuell översikt sammanfattas inte. Slutsatsen i kapitlet är följaktligen att IOGT-NTO:s användning av vetenskap i de politiska programmen långtifrån uppfyller de traditionella akademiska standarderna, och att det snarare handlar om att de politiska programmen vetenskapliggörs.

Utifrån detta avslutande kapitelns perspektiv kring strategier för att använda vetenskapen i ideologins tjänst kan dock IOGT-NTO:s användning av vetenskap inte bara förstås som ett vetenskapliggörande av drogpolitiken. Det kan lika gärna ses som ett irrationellt agerande med syfte att främja organisatoriskt handlande och uppfylla organisationens uppdrag. Det vill säga att organisationer som IOGT-NTO, som vill använda vetenskap i ideologins tjänst, bör agera tvärtemot vad de vetenskapliga, ofta rationellt präglade, metoderna föreskriver. Detta innebär att exempelvis inte ta hänsyn till alla vetenskapliga alternativ, utan bara ta ett fåtal vetenskapliga publikationer eller rön i beaktande. Vidare bör inte avvikande, motstridiga eller heterogena vetenskapliga resultat vägas in i organisatoriska processer, utan organisationer bör bara ta hänsyn till vetenskapliga resultat som stödjer och skapar engagemang för existerande praktiker. Slutligen bör mål med att använda vetenskap inte formuleras på förhand, utan bör uppfinnas i ett senare skede, så att de passar med hur vetenskapen i efterhand faktiskt kom till nytta i relation till formulerade uppdrag.

AVSLUTNINGSDORD

Denna bok har belyst hur ideella organisationer använder vetenskap. En av de övergripande slutsatserna har varit att ideella organisationer använder vetenskap i ideologins tjänst bland annat genom att vetenskapliggöra existerande ideologier, strukturer och processer. Under vägen har också frågor väckts om graden av vetenskaplighet i organisationernas praktik.

Samtidigt går det inte att komma bort från det faktum att granskningen av de ideella organisationerna emellanåt och på ett obehagligt sätt även belyser forskares och vetenskapens egna praktiker och betydelse. I bokens avslutande kapitel framkommer exempelvis uppslag som att närhet till vetenskapens produktion och villkor kan öka graden av osäkerhet eller att vetenskap sällan utgör ett förnuftigt underlag för organisatorisk handling. Tidigare forskning om forskare visar också att vetenskapens egen praktik långtifrån uppfyller rimliga krav på vetenskaplighet. Detta olustiga ljus kräver svar på frågan om vad forskarens och vetenskapens betydelse skulle kunna vara i organisatoriska sammanhang.

Den traditionella föreställningen om vetenskapens betydelse ligger

nära ideal om framsteg och utveckling. Det vill säga att betona forskarens roll expert och som nyttoorienterad problemlösare, vetenskapen som kunskapsauktoritet samt att vetenskapliga rön bör översättas och påverka enskilda processer och aktiviteter. Forskarna och vetenskapen är med andra ord medel för andra mål. Det kan till exempel handla om ekonomiska värden, effektivitet och produktivitet, hälsa samt att underlätta beslutsfattande i organisationer och samhällen. Med bokens språkbruk skulle denna typ av syn på vetenskapens betydelse kunna kategoriseras som rationell eller instrumentell.

Den traditionella synen på vetenskapens betydelse kan emellertid nyanseras med perspektiv som grundas i samhällsvetenskapens villkor och förutsättningar. Förespråkare för sådana perspektiv brukar lyfta fram vetenskapen och forskares betydelse när det gäller att sortera, organisera och bringa reda i komplicerade skeenden och samband eller att forskare medverkar till att ställa mer adekvata och ibland besvärliga frågor. En intressant variant på forskares tendens till att ställa besvärliga frågor har presenterats av min kollega Johan Hvenmark. Med hjälp av en lek med ord vänder han på föreställningen om forskaren som en vän av kritik till att forskarens roll i organisatoriska kontexter främst skulle kunna vara den kritiska vännens.

En personlig favorit presenterades av professor Gunnar Sundgren under ett så kallat möte mellan akademi och praktik. Han menade då att forskarens roll är att vara hovnarr. Under medeltiden, renessansen och barocken var hovnarren en gycklare med anställning hos en storman eller vid ett furstehov. Narren hade som funktion att underhålla hovet, men även att säga "sanningar" som ingen annan vågade säga utan alltför dramatiska konsekvenser. Denna bild av forskarens roll kan kontrasteras mot exempelvis i historien tidigare perioders syn på vetenskapsmannen som hjälte.

I detta sammanhang kan också lyftas fram att vetenskapen till stor del drivs av värden som mest berör forskarna själva. Det kan handla om nyfikenhet och kreativitet eller värden som har att göra med

självförverkligande och engagemang samt meritering, ära och framgång. Vidare är forskare, liksom många andra professionella grupper, påverkade och beroende av pengar och den rådande tidsandan. För att få ytterligare medel för forskning krävs exempelvis att forskare i konkurrens med andra formulerar ansökningar som framställs som nödvändiga, originella och tidsenliga.

Den sammantagna bilden av att vetenskap snarare ökar än minskar osäkerhet, sällan utgör ett förnuftigt underlag för beslut eller handling, påverkas av inom-vetenskapliga drivkrafter samt har som uppgift att underhålla makten är antagligen något som många forskare inte skulle viljas kännas vid. En granskning av hur vetenskapen rör sig ut i samhället, används av icke-vetenskapliga aktörer och därmed blir en angelägenhet för fler för dock med sig att uppmärksamheten även måste riktas mot andras förståelser av vetenskapens betydelse.

Ett område av intresse att granska och diskutera blir därmed de vetenskapliga villkoren och förutsättningarna, inklusive de processer där vetenskap produceras, kategoriseras, värderas och legitimeras samt dessa processers ideologiska och politiska karaktär. Ett annat relevant område kan vara att granska och diskutera hur gränser konstrueras mellan vetenskap producerad i olika organisatoriska sammanhang samt vilka värden och intressenter som främjas eller vinner på dessa gränsdragningar. Hur bidrar exempelvis mekanismer som regler, standarder och rangordningar till att formalisera, kodifiera och legitimera vetenskap på bekostnad av andra kunskapsformer? Ytterligare ett område skulle kunna inkludera hur forskare balanserar relationer till både kollektiv inom forskarsamhället och till det omgivande samhället i samband med vetenskapens samtidiga samhälleliga utbredning och uppluckring.

I förlängningen bör denna typ av granskning och diskussion kunna leda till att föreställningar om vetenskapens betydelse bearbetas och revideras med konsekvenser för vetenskapens roll i samhället i allmänhet och i ideella organisationer i synnerhet.

BILAGA: MATERIAL, METOD OCH ETIK

Denna bilaga redovisar det material, de metoder samt de etiska principer som har beaktats i arbetet med de tre fallstudierna.

MATERIAL OCH METOD

Det empiriska materialet till fallstudien av CAN utgörs främst av organisationens stadgar och årsredovisningar (1902-2014). Stadgar och årsredovisningarna har scannats, omvandlats till text och sedan analyserats med hjälp av sökord kopplade till studiens fokus, exempelvis saklig, vetenskap, forskning, neutral och objektiv. Utöver analys av stadgar och årsredovisningar har sex intervjuer genomförts med representanter för organisationen, dess styrelse och dess medlemsorganisationer. Urvalet av intervjupersoner har styrts av ambitionen att intervjua personer med insikt i organisationens arbete och verksamhet. Sammantaget har en person från styrelsen, fyra personer från organisationen och en person från en medlemsorganisation intervjuats. Alla intervjuerna genomfördes i fysiska möten, utgick

ifrån en intervjuguide, spelades in elektroniskt och har transkriberats i sin helhet. Fyra övergripande teman formulerades i intervjuguiden och användes i varje intervju: organisationen och dess verksamhet, saklighet som begrepp, hur CAN främjar sin saklighet och vetenskapens roll i detta.

IOGT-NTO:s politiska program utgör det främsta empiriska materialet för fallstudien om IOGT-NTO. Totalt omfattar det empiriska materialet nio olika politiska program under perioden 1989-2015. Perioden motiveras med att den är tillräckligt lång för att mer långsiktiga förändringar bör kunna identifieras samt att den täcker en period där antalet politiska program över tid reduceras. Några av programmen har reviderats under perioden, som till exempel när det gäller program som berör alkohol och narkotika, och förekommer därmed i några olika versioner. I andra fall – som till exempel när det gäller program för HIV/Aids eller mot läkemedelsberoende och missbruk – har organisationen endast producerat en version av programmet. Utöver de politiska programmen har fem intervjuer genomförts. Urvalet av intervjupersoner har styrts av ambitionen att intervjua personer som dels har varit involverade i produktionen av programmen, dels personer som har fungerat som uppdragsgivare från organisationsledningens sida. Sammantaget har två ordförande och tre tjänstemän intervjuats. I vissa fall har de intervjuade medverkat i produktionen av mer än ett program och kan under perioden ha bytt uppdrag. Alla intervjuerna genomfördes i fysiska möten, utgick ifrån en intervjuguide, spelades in elektroniskt och har transkriberats i sin helhet. Tre övergripande teman formulerades i intervjuguiden och användes i varje intervju: syfte och bakgrund till de politiska programmen, målsättningen med att använda vetenskap samt diskussion om exempel på hur vetenskap används i de politiska programmen.

Fallstudien om nykterhetsundervisning i skolan bygger på fyra exempel av hur ideella organisationer använder sig av vetenskap och

forskning i sina ambitioner att förändra unga människors attityder till alkohol och narkotika. I viss mån har ett så kallat polariserat urval använts med tanke på att det tydligt framgår hur nykterhetsrörelsens aktiviteter framträder i relation till alkoholindustrins verksamhet och där skolan kan ses som en arena för konflikt mellan dessa parter. De fyra exemplen inkluderar:

- *Prata om alkohol* som har producerats av personal på Kommunikationsbyrån Kunskapskraft & media på uppdrag av Sprit och vinleverantörsföreningen och Sveriges bryggerier;
- *oPåverkad (2009)* som har producerats av personal från Wendelsbergs folkhögskola på uppdrag av Ungdomens Nykterhetsförbund;
- *oPåverkad (2011)* som har producerats av en projektanställd/konsult på Ungdomens Nykterhetsförbund på uppdrag av Ungdomens Nykterhetsförbund; samt
- *Snacka fest!* som har producerats av personal på tankesmedjan Fake Free på uppdrag av Ungdomens Nykterhetsförbund.

Studien har framförallt använt sig av intervjuer och dokumentanalys som empiriskt material. Urvalet av intervjupersoner har baserats på två kriterier, där ambitionen har varit att intervjua personer som dels har varit involverade i produktionen av material och metoder, dels personer som har fungerat som uppdragsgivare till produktionen. Alla intervjuerna genomfördes i fysiska möten, utgick från en intervjuguide, spelades in elektroniskt och har transkriberats i sin helhet. Tre övergripande teman formulerades i intervjuguiden och användes i varje intervju: bakgrund till och syfte med organisationens arbete med att förändra unga människors attityder till alkohol och narkotika, produktionen av metodmaterialet, vilken typ av vetenskap som används samt hur och varför denna vetenskap används i skolmaterial.

ETISKA ASPEKTER

De etiska aspekter som har beaktats i de tre fallstudierna omfattar Vetenskapsrådets krav för samhällsvetenskapliga studier med relevans för denna studie.¹ De personer som har intervjuats har i förväg informerat om studiernas syfte, hur intervjuerna ska användas samt att deras medverkan var frivillig och kunde avbrytas när de ville. De intervjuade har också informerats om att de intervjuer som görs i samband med studierna endast kommer att användas inom ramen för det övergripande forskningsprojektet. Innan publicering av boken har de intervjuade getts möjlighet att läsa igenom och godkänna sina egna citat. Ingen av de intervjuade har valt att avbryta sin medverkan.

1 Vetenskapsrådet, 2002, 2011.

REFERENSER

Referenserna är uppdelade i litteratur, dokument och intervjuer.

LITTERATUR

- Ahrne, G. (2007). *Att se samhället*. Malmö: Liber.
- Ahrne, G., & Brunsson, N. (2011). Organization outside organizations: The significance of partial organization. *Organization*, 18(1), 83–104.
- Alexius, S. (2007). *Regelmotståndarna: Om konsten att undkomma regler*. Stockholm: Ekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm (EFI).
- Alvesson, M. & Deetz, S. (2000). *Doing critical management research*. London: SAGE.
- Amnå, E. (1995) *Ideell verksamhet: förutsättningar, organisering och betydelse: handlingsprogram för forskning*. Stockholm: Fritze.
- Auriat, N. (1998). Social policy and social enquiry: Reopening the debate. *International Social Science Journal*, 50(156), 275–287.
- Berg, P-O. & Jonsson, C. (1991). *Strategisk ledning på politiska marknader*. Lund: Studentlitteratur.
- Berger, P., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality*. London: Penguin Books.
- Biberson, P., & Jean, F. (1999). The challenges of globalization of international relief and development. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 28(1), 104–108.

- Boaz, A., Grayson, L., Levitt, R. & Solesbury, W. (2008). Does evidence-based policy work? Learning from the UK experience. *Evidence & Policy: A Journal of Research, Debate and Practice*, 4(2), 233–253.
- Bocking, S. (2004). *Nature's experts: science, politics and the environment*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press
- Bromley, P. & Meyer, J. W. (2015). *Hyper-organization: global organizational expansion*, New York: Oxford University Press.
- Brownson, R.C., Royer, C., Ewing, R. & McBride, T.D. (2006). Researchers and Policymakers: Travelers in Parallel Universes. *American Journal of Preventive Medicine*, 30(2), 164–172.
- Brunsson, N. & Olsen, P. (red). (1990). *Makten att reformera*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Brunsson, N. (1985). *The Irrational Organization. Irrationality as a Basis for Organisational Action and Change*. Chichester: John Wiley and Sons.
- Brunsson, N. (1989/2002/2006). *The organization of hypocrisy: Talk, decisions, and actions in organizations*. Wiley: Chichester.
- Brunsson, N. & Jacobsson, B. (red). (1998). *Standardisering*. Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag.
- Brunsson, N. & Sahlin-Andersson, K. (2000). Constructing organizations: The case of public sector reform. *Organization Studies*, 21(4), 721–746.
- Brunsson, N. (2007). *The consequences of decision-making*. Oxford: Oxford University Press.
- Cherney, A., Head, B., Povey, J., Ferguson, M. & Boreham, P. (2015). "Use of academic social research by public officials: exploring preferences and constraints that impact on research use." *Evidence & Policy: A Journal of Research, Debate and Practice*, 11(2), 169–188.
- Court, J., Mendizabal, E., Osborne, D. & Young, J. (2006). *Policy Engagement: How Civil Society Can be More Effective*, London: Overseas Development Institute.
- Czarniawska, B. (1988). *Ideological control in non-ideological organizations*. New York: Praeger.
- Czarniawska, B. & Joerges, B. (1996). Travels of Ideas. In B. Czarniawska & G. Sévon (red), *Translating organizational change*. Berlin: de Gruyter.

- de Andrés-Alonso, P., Azofra-Palenzuela, V., & Romero-Merino, M. E. (2009). Determinants of nonprofit board size and composition: The case of Spanish foundations. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 38(5), 784–809.
- DiMaggio, P., & Powell, W. (red) (1991). *The new institutionalism in organizational analysis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dobkin Hall, P. (1987). Abandoning the rhetoric of independence: Reflections on the nonprofit sector in the post-liberal era. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 16(1–2), 11–28.
- Epperly, B., & Lee, T. (2015). Corruption and NGO sustainability: A panel study of post-communist states. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 26(1), 171–197.
- Eriksson-Zetterquist, U. (2009). *Institutionell teori - Idéer, moden, förändring*. Malmö: Liber.
- von Essen, J. (2010). *Det svenska civilsambället: En introduktion*. Stockholm: Forum för frivilligt socialt arbete.
- Ezzy, D. (2013) *Qualitative analysis*. London: Routledge.
- Forsberg, C. & Wengström, Y. (2013). *Att göra systematiska litteraturstudier: värdering, analys och presentation av omvårdnadsforskning*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Frängsmyr, T. (1984). *Vetenskapsmannen som hjälte: aspekter på vetenskaps-historien*. Stockholm: Norstedt.
- Fuertes-Fuertes, I., & Maset-Llaudes, A. (2007). Exploring Spanish nongovernmental organizations for development: An empirical approach. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 36(4), 695–706.
- Gjems-Onstad, O. (1990). The independence of voluntary organizations in a social democracy: Governmental influences in Norway. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 19(4), 393–407.
- Gough, D., Oliver, S. & Thomas, J. (2012). *An introduction to systematic reviews*. Los Angeles, Ca.: SAGE.
- Gustafsson, K. (2013) *The importance of trust: a study of knowledge production of biodiversity*. Örebro: Örebro University.
- Hammare, U. (2013). *Mellan löften om särart och krav på evidens: en studie av kunskap och kunskapsyn i socialt inriktade ideella, privata och offentliga organisationer*. Stockholm: Stockholms universitet.

- Handy, F., Ranade, B., & Kassam, M. (2007). To profit or not to profit: Women entrepreneurs in India. *Nonprofit Management and Leadership*, 17(4), 383–401.
- Head, B.W. (2010). Reconsidering evidence-based policy: Key issues and challenges. *Policy and Society*, 29(2), 77–94.
- Hultén, P. & Wijkström, F. (2006). *Särart och mervärde i den ideella sektorn – en studie om ledares syn på den ideburna organisationens betydelse*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Hvenmark, J. & Segnestam Larsson, O. (2012) The Role of National Contexts: Nonprofit Management Education in Sweden. *Journal of Nonprofit Education and Leadership*, 2(2), 101-105.
- Hwang, H., & Powell, W. W. (2009). The rationalization of charity: The influences of professionalism in the nonprofit sector. *Administrative Science Quarterly*, 54(2), 268–298.
- IPCC (2014). *Summary for Policymakers*, In: Climate Change 2014, Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Edenhofer, O., R. Pichs-Madruga, Y. Sokona, E. Farahani, S. Kadner, K. Seyboth, A. Adler, I. Baum, S. Brunner, P. Eickemeier, B. Kriemann, J. Savolainen, S. Schlömer, C. von Stechow, T. Zwickel and J.C. Minx (eds.)]. Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA: Cambridge University Press.
- Jasanoff, S. (1997). NGOs and the Environment: From Knowledge to Action. *Third World Quarterly* 18(3), 579–594.
- Jenkins, J. C. (2006). Nonprofit organizations and political advocacy. In *The nonprofit sector: A research handbook*.
- Jonsson, C. (1995). *Ledning i folkrörelseorganisationer – den interaktiva ledningslogiken*. Lund: Lund University Press.
- Johansson, R. (2002). *Nyinstitutionalismen inom organisationsanalysen*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansson, S. (2005). *Ideella mål med offentliga medel*. Stockholm: Sober Förlag.
- Kaare, S., Chowdhury, N. & Kazi, V. (2007). *The Power of Evidence in Advocacy: Resource Pack for Trainers on Evidence-Based Policy Advocacy in East Africa*, London: Overseas Development Institute.

- Keohane, R. O. (2002). *Power and governance in a partially globalized world*. Routledge, London.
- Khieng, S., & Dahles, H. (2015). Resource dependence and effects of funding diversification strategies among NGOs in Cambodia. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 26(4), 1412–1437.
- Laidler-Kylander, N., Quelch, J. A., & Simonin, B. L. (2007). Building and valuing global brands in the nonprofit sector. *Nonprofit Management and Leadership*, 17(3), 253–277.
- Latour, B. (1987). *Science in action: How to follow scientists and engineers through society*. Milton Keynes: Open University Press.
- Lavis, J., Ross, S., Hurley, J., Hohenadel, J., Stoddart, G., Woodward, C. & Abelson, J. (2002). Examining the role of health services research in public policymaking. *Milbank Quarterly*, 80, 125 – 154.
- Lie, M., & Baines, S. (2007). Making sense of organizational change: Voices of older volunteers. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 18(3), 225–240.
- Litwak, E., & Hylton, L. (1962). Interorganizational analysis: A hypothesis on coordinating agencies. *Administrative Science Quarterly*, 6, 395–420.
- Ljubownikow, S., & Crotty, J. (2014). Civil society in a transitional context: The response of health and educational NGOs to legislative changes in Russia's industrialized regions. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 43(4), 759–776.
- McCann, J. E., & Gray, B. (1986). Power and collaboration in human service domains. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 6, 58–76.
- Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340-363.
- Meyer, J. W., & Scott, W. R. (red) (1983). *Organizational environments: Ritual and rationality*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Meyer, J.W. & R.L. Jepperson (2000) The "Actors" of Modern Society: The Cultural Construction of Social Agency. *Sociological Theory*, 18(1), 100-120.
- Meyer, J.W. (2010) World Society, Institutional Theories, and the Actor. *Annual Review of Sociology*, 36, 1-20.

- Mitchell, G. E. (2012). Strategic responses to resource dependence among transnational NGOs registered in the United States. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 25(1), 67–91.
- Nowotny, Helga, Scott, Peter & Gibbons, Michael (2001). *Re-thinking science: knowledge and the public in an age of uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Olsson, L.-E., Nordfeldt, M., Larsson, O. & Kendall, J. (2009) Sweden: when strong third sector historical roots meet EU policy processes. In J. Kendall (red) *Handbook on Third Sector Policy in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- O'Regan, K., & Oster, S. (2005). Does the structure and composition of the board matter? The case of nonprofit organizations. *Journal of Law, Economics and Organization*, 21, 205–227.
- Onyx, J., Dalton, B., Melville, R., Casey, J., & Banks, R. (2008). Implications of government funding of advocacy for third-sector independence and exploration of alternative advocacy funding models. *Australian Journal of Social Issues* (Australian Council of Social Service), 43(4), 631–648.
- Onyx, J., Armitage, L., Dalton, B., Melville, R., Casey, J., & Banks, R. (2010). Advocacy with gloves on: The 'manners' of strategy used by advocacy organisations in New South Wales and Queensland. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 21(1), 41–61.
- Ostrander, S. A. (2007). Innovation, accountability, and independence at three private foundations funding higher education civic engagement, 1995 to 2005. *Nonprofit Management & Leadership*, 18(2), 237–253.
- Pelz, D. C. (1978). Some expanded perspectives on use of social science in public policy. In J.M. Yinger and S.J. Cutler (red) *Major social issues: A multidisciplinary view*. New York: Free Press.
- Phillips, R. & Goodwin, S. (2014). Third Sector Social Policy Research in Australia: New Actors, New Politics. *Voluntas: International Journal of Voluntary & Nonprofit Organizations*, 25(3), 565–584.
- Piewitt, M., Rodekamp, M., & Steffek, J. (2010). Civil society in world politics: How accountable are transnational CSOs? *Journal of Civil Society*, 6(3), 237–258.

- Rombach, B. (red) (1994). *Med hänvisning till andra*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Salamon, L. M. & Anheier, H. K. (1997). *Defining the nonprofit sector: a cross-national analysis*. New York: Manchester University Press.
- Scott, W. R. (1995). *Institutions and organizations*. Thousand Oaks: Sage.
- Segnestam Larsson, O. (2009). *Ideologi och ideella organisationer. En förstudie av ideologibegreppet i svensk forskning och praktik*, Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Segnestam Larsson, O. (2010). *Vem uppfann ideologin? Jakten på uppkomsten till och anspråken på föreställningen om ideologiers betydelse för ideella organisationer*, Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Segnestam Larsson, O. (red) (2015a). *Förtroendevald. Åtta forskare om möjligheter och utmaningar för förtroendevalda i ideell sektor*. Stockholm: Idealistas förlag.
- Segnestam Larsson, O. (2015b). *Skolan som en arena för konflikt. Ideella organisationers användning av vetenskap i skolmaterial för att påverka ungdomars attityder till alkohol*. Stockholm: Score, Stockholms universitet.
- Segnestam Larsson, O. (2016). *Att vetenskapliggöra drogpolitik: En analys av hur IOGT-NTO använder vetenskap i organisationens politiska program (1989-2015)*. Stockholm: Score, Stockholms universitet.
- Sjöstrand, S-E. (1987). *Organisationsteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Solberg, G. (1981) *En bibliografi över folkrörelseforskning 1930-1978*. Stockholm: Liber Förlag.
- Tamm Hallström, K. & Segnestam Larsson, O. (kommande) *Promoting an image of independence: An institutional framework for researching organizational strategies*.
- Taylor, B. (2006). Law enforcement and civil society in Russia. *Europe-Asia Studies*, 58(2), 193–213.
- Therborn, G. (1980). *The Ideology of Power and the Power of Ideology*. New York: Verso.
- Thorsen, T. & Andersson, T. (2000) *Upplysning och undervisning – begränsar det alkohol- och narkotikaproblemen?* Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

- Trägårdh, L. (1999) Det civila samhället som analytiskt begrepp och politisk slogan. I E. Amnå (red) *Civilsamhället*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Vetenskapsrådet (2001). *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Vetenskapsrådet (2002) *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Weick, K. (1976). Educational Organizations as Loosely Coupled Systems. *Administrative Science Quarterly*, 21, 1-19.
- Weiss, C.H. (1979). The Many Meanings of Research Utilization. *Public Administration Review*, 39:4 26–31.
- Weiss, C.H., Murphy-Graham, E. & Birkeland, S. (2005). An Alternate Route to Policy Influence How Evaluations Affect D.A.R.E. *American Journal of Evaluation*, 26(1), 12–30.
- Wijkström, F. & Lundström, T. (2002) *Den ideella sektorn. Organisationerna i det civila samhället*. Stockholm: Sober.
- Wijkström, F. & Einarsson, S. (2004). *Foundations in Sweden: Their scope, roles and visions*. Stockholm: Economic Research Institute Stockholm School of Economics Ekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan (EFI).
- von Wright, G. H. (1993). *Myten om framsteget: tankar 1987-1992: med en intellektuell självbiografi*. Stockholm: Bonnier.
- Yin, R. K. (2009/2013) *Case study research: Design and methods*. London: Sage publications.

DOKUMENT

- Advice (2012). Evaluation of the Dialogue about Alcohol – GODA (Good Alcohol Culture). Opublicerat.
- Albanson, M., Dansell, R., Sen, S. och Törning, E. (2013). *Styrelsearbete i ideella organisationer*. Stockholm: Sanoma utbildning.
- CAN (1970). *Styrelsens och revisorernas berättelse verksamhetsåret 1969-70*, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, Jönköping: Halls.
- CAN (1971). *Styrelsens och revisorernas berättelse verksamhetsåret 1970-71*, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, Jönköping: Halls.

- CAN (1972). *Styrelsens och revisorernas berättelse* verksamhetsåret 1971/72, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Jönköping: Halls.
- CAN (1973). *Styrelsens och revisorernas berättelse* verksamhetsåret 1972/73. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (1975). *Styrelsens och revisorernas berättelse* verksamhetsåret 1974/75. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (1976). *Styrelsens och revisorernas berättelse* verksamhetsåret 1975/76. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (1978). *Styrelsens och revisorernas berättelse* verksamhetsåret 1977/78, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Stockholm: Arkitektkopia.
- CAN (1979). *Styrelsens och revisorernas berättelse* verksamhetsåret 1978/79, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Stockholm: Tryckeri Dahlberg.
- CAN (1980). *Styrelsens och revisorernas berättelse* verksamhetsåret 1979/80. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (1981). *Styrelsens och revisorernas berättelse* verksamhetsåret 1980/81. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (1982). *Styrelsens och revisorernas berättelse* verksamhetsåret 1981/82. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (1983). *Styrelsens och revisorernas berättelse* verksamhetsåret 1982/83. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (1984). *Styrelsens och revisorernas berättelse* verksamhetsåret 1983/84. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (1985). *Styrelsens och revisorernas berättelse* verksamhetsåret 1984/85. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (1986). *Styrelsens och revisorernas berättelse* verksamhetsåret 1985/86. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (1987). *Styrelsens och revisorernas berättelse* verksamhetsåret 1986/87. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (1988). *Styrelsens och revisorernas berättelse* verksamhetsåret 1987/88. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

- CAN (1989). *Styrelsens och revisorernas berättelse* verksamhetsåret 1988/89. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (1990). *CANs verksamhetsberättelse 1989/90*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (1991). *Verksamhetsberättelse 1990-91*, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Stockholm: Prakttryck.
- CAN (1993). *Verksamhetsberättelse 1992-93*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (1995). *Verksamhetsberättelse 1994-95*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (1998). *Verksamhetsberättelse 1997*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (2000). *Verksamhetsberättelse 1999*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (2002). *Årsredovisning 2001*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (2005). *Årsredovisning 2004*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (2006). *Årsredovisning 2005*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (2007). *Årsredovisning 2006*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (2010). *Rapport om CANs verksamhet 2009*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (2013). *Stadgar*. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (2013). *Årsredovisning 2012*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (2015). *Årsredovisning 2014*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CFN (1903). *Kortfattad berättelse af August Ljungren*, Centralförbundets ledare, juli 1902 – juli 1903, Nykterhetsundervisningen n:o 5, Centralförbundet för nykterhetsundervisning.
- CFN (1906). *Kortfattad berättelse af August Ljungren*, Centralförbundets ledare, augusti 1903 – 31 mars 1906, Centralförbundet för nykterhetsundervisning.

- CFN (1908). Års- och revisionsberättelse, april 1907 – 31 mars 1908, Centralförbundet för nykterhetsundervisning.
- CFN (1909). *Styrelse- och revisionsberättelse* för arbetsåret 1 april 1908 – 31 mars 1909, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Stockholm: Oskar Eklunds boktryckeri.
- CFN (1910). *Styrelse- och revisionsberättelse* för arbetsåret 1 april 1909 – 31 mars 1910, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Stockholm: Oskar Eklunds boktryckeri.
- CFN (1914). *Styrelse- och revisionsberättelse* för arbetsåret 1913, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Stockholm: Oskar Eklunds boktryckeri.
- CFN (1919). *Styrelse- och revisionsberättelse* för arbetsåret 1918. Stockholm: Centralförbundet för nykterhetsundervisning.
- CFN (1922). *Styrelse- och revisionsberättelse* för arbetsåret 1921 jämte stadgar, instruktioner m. m., Centralförbundet för nykterhetsundervisning.
- CFN (1926). Års- och revisionsberättelse för 1925, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Stockholm: Oskar Eklunds boktryckeri.
- CFN (1927). Års- och revisionsberättelse för 1926, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Stockholm: Oskar Eklunds boktryckeri.
- CFN (1928). *Styrelse- och revisionsberättelse* för Centralförbundet för nykterhetsundervisning 1927. Stockholm: Oskar Eklunds boktryckeri.
- CFN (1931). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för budgetåret 1930–1931, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Stockholm: Oskar Eklunds boktryckeri.
- CFN (1934). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för budgetåret 1933–1934, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Norrtälje: Norrtälje tidnings boktryckeri.
- CFN (1935). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för budgetåret 1934–1935, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Norrtälje: Norrtälje tidnings boktryckeri.
- CFN (1936). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för budgetåret 1935–1936, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Norrtälje: Norrtälje tidnings boktryckeri.

- CFN (1942). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för budgetåret 1941-1942, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Norrtälje: Norrtälje tidnings boktryckeri.
- CFN (1944). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för budgetåret 1943-1944, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Norrtälje: Norrtälje tidnings boktryckeri.
- CFN (1945). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för budgetåret 1944-1945, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Norrtälje: Norrtälje tidnings boktryckeri.
- CFN (1946). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för budgetåret 1945-1946, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Norrtälje: Norrtälje tidnings boktryckeri.
- CFN (1947). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för budgetåret 1946-1947, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Norrtälje: Norrtälje tidnings boktryckeri.
- CFN (1949). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för budgetåret 1948-1949, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Norrtälje: Norrtälje tidnings boktryckeri.
- CFN (1952). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för budgetåret 1951-1952, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Norrtälje: Norrtälje tidnings boktryckeri.
- CFN (1953). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för budgetåret 1952-1953, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Norrtälje: Norrtälje tidnings boktryckeri.
- CFN (1954). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för budgetåret 1953-1954, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Norrtälje: Norrtälje tidnings boktryckeri.
- CFN (1955). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för budgetåret 1954-1955, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Norrtälje: Norrtälje tidnings boktryckeri.
- CFN (1957). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för budgetåret 1956-1957, Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Norrtälje: Norrtälje tidnings boktryckeri.
- CFN (1964). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för verksamhetsåret 1963-1964. Stockholm: Centralförbundet för nykterhetsundervisning.

- CFN (1966). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för verksamhetsåret 1965-1966. Stockholm: Centralförbundet för nykterhetsundervisning.
- CFN (1967). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för verksamhetsåret 1966-1967. Stockholm: Centralförbundet för nykterhetsundervisning.
- CFN (1968). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för verksamhetsåret 1967-1968. Stockholm: Centralförbundet för nykterhetsundervisning.
- CFN (1969). *Styrelsens och revisorernas berättelse* för verksamhetsåret 1968-1969. Stockholm: Centralförbundet för nykterhetsundervisning.
- Elmér, Å. (1961). *Nykterhetsupplysning i Sverige 1888 - 1961: studier i anslutning till Centralförbundets för nykterhetsundervisning (CFN) 60-åriga tillvaro*. Stockholm: Centralförbundet för nykterhetsundervisning.
- Elmér, Å. (1983). *CAN 1961-1981*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Elmér, Å. (1991). CFN och CAN under 90 år. *Alkohol och narkotika* nr 6/91.
- Fake Free (opublicerat). *Snacka fest!*.
- Fernandes, T. & Falkeäng, P. (2010). *En vetenskaplig studie av det alkoholpreventiva skolprogrammet Prata Om Alkohol för att mäta programmets effekter på niondeklassares alkoholkonsumtion*. Opublicerat.
- Forskningsrådsnämnden (1985). *Forskning om folkrörelser*. Stockholm: Forskningsrådsnämnden.
- Hylén, Jan, *En studie av Prata om alkohol: Gör utbildning i alkoholfrågor någon skillnad?* Education analytics. Opublicerat.
- Independent Sector, Panel on the Nonprofit Sector (2005). *Report to Congress and the nonprofit sector: Strengthening transparency, governance, and accountability of charitable organizations*. Retrieved on March 15, 2015, from http://www.nonprofitpanel.org/final/Panel_Final_Report.pdf.
- IOGT-NTO (1989a). *IOGT-NTO-rörelsens alkoholpolitiska handlingsprogram*. Stockholm: IOGT-NTO.
- IOGT-NTO (1989b). *IOGT-NTO-rörelsens HIV/AIDS-program*. Stockholm: IOGT-NTO.
- IOGT-NTO (1989c). *IOGT-NTO-rörelsens narkotikapolitiska arbete*. Stockholm: IOGT-NTO.

- IÖGT-NTO (1991a). *IÖGT-NTO-rörelsens program mot läkemedelsberoende och missbruk*. Stockholm: IÖGT-NTO.
- IÖGT-NTO (1991b). *Kongressprotokoll*.
- IÖGT-NTO (1991c). *Narkotikapolitiskt handlingsprogram för IÖGT-NTO-rörelsen*. Stockholm: IÖGT-NTO.
- IÖGT-NTO (1997). *Alkoholpolitiskt program för IÖGT-NTO*. Stockholm: IÖGT-NTO.
- IÖGT-NTO (2003a). *Förbundsstyrelsens förslag nr 5. Angående IÖGT-NTO:s alkohol- och narkotikapolitiskt program*.
- IÖGT-NTO (2003b). *IÖGT-NTO:s Alkohol- och narkotikapolitiska program*. Stockholm: IÖGT-NTO.
- IÖGT-NTO (2003c). *Kongressprotokoll*.
- IÖGT-NTO (2008). *Beslutsunderlag för IÖGT-NTO:s FS*.
- IÖGT-NTO (2009a). *Beslutsunderlag för IÖGT-NTO:s AU*.
- IÖGT-NTO (2009b). *Kongressprotokoll*.
- IÖGT-NTO (2009c). *IÖGT-NTO:s Alkohol- och narkotikapolitiska program*. Stockholm: IÖGT-NTO.
- IÖGT-NTO (2013). *Beslutsunderlag för IÖGT-NTO:s FS*.
- IÖGT-NTO (2015a). *Beslutsunderlag för IÖGT-NTO:s FS*.
- IÖGT-NTO (2015b). *IÖGT-NTO:s drogpolitiska program – om alkohol och narkotika*. Stockholm: IÖGT-NTO.
- Kunskapskraft och media (2011). *Prata om alkohol*. Gävle: Kunskapskraft & media.
- Marschall, M. (2002). *Legitimacy and effectiveness: Civil society organizations*. Accessed on February 16, 2015, from <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/176-general/31396.html>.
- Motion (2015). *Motion angående CAN:s roll som påverkarorganisation*.
- Regeringskansliet (2007). *En förnyad folkhälsopolitik*. Prop nr 2007/08:110.
- Regeringskansliet (2011). *Regeringens åtgärdsprogram för alkohol-, narkotika-, dopnings och tobakspolitiken*.
- Skolverket (1999). "Undervisningen om tobak, alkohol och andra droger". I *Nationella kvalitetsgranskningar 1999*. Stockholm: Liber.
- Skolverket (2011). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet*. Stockholm: Skolverket.

- Skolverket (2012). *Material för skolan om alkohol, narkotika, tobak och dopning – inventering, analys och behov*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2013). *Undervisning om alkohol, narkotika, dopning och tobak (ANDT) – en praktiktäna genomgång*. Stockholm: Fritzes.
- Socialdepartementet (2011). *En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SOU (2003). *Folkbildningens särart? Offentlighet, forskning och folkbildares självförståelse*. Stockholm: Allmänna förl., 2003: 94.
- SOU (2008). *Evidensbaserad praktik inom socialtjänsten – till nytta för brukaren*, Statens offentliga utredningar 2008:18, Stockholm: Fritzes.
- SOU (2011). *Bättre insatser vid missbruk och beroende. Individerna, kunskapen och ansvaret*, Statens offentliga utredningar 2011:35, Stockholm: Fritzes.
- Statens Folkhälsoinstitut (2011). *Lägesrapport om Statens Folkhälsoinstituts arbete med alkohol, narkotika, dopningsmedel och tobak*. Östersund: Statens Folkhälsoinstitut.
- Ungdomens Nykterhetsförbund (2009). *oPåverkad*. Stockholm: Ungdomens Nykterhetsförbund.
- Ungdomens Nykterhetsförbund (2011). *oPåverkad*. Stockholm: Ungdomens Nykterhetsförbund.
- Vetenskapsrådet (2003). *Svensk forskning om demokrati, offentlig förvaltning och folkrörelser: En kartläggning av forskningen under perioden 1990–2003 utförd av Vetenskapsrådet på regeringens uppdrag*. Vetenskapsrådets rapportserie, 2003:15. Stockholm: Vetenskapsrådet.

INTERVJUER

- Aronsson, Vidar, styrelseledamot, Ungdomens Nykterhetsförbund, intervju, den 20 oktober 2014.
- Carlsson, Sven-Olov, ordförande 1994-2009, IOGT-NTO, intervju, 5 juni 2015.
- Carlstedt, Anna, ordförande 2009-2015, IOGT-NTO, intervju, 12 juni 2015.
- Engström, Linda, först vice ordförande och sedan ordförande, Ungdomens Nykterhetsförbund, intervju, den 13 mars 2014.

Engström, Linda, kommunikations- och påverkanschef, 2014-, IOGT-NTO, intervju, 5 juni 2015.

Eriksson, Sören, personal, Wendelsbergs folkhögskola, intervju, den 9 april 2014.

Grönlund, Britta, chefssekreterare, CAN, intervju, 27 november 2015.

Guttormsson, Ulf, chef för avdelningen analys och metod, CAN, intervju, 2 december 2015.

Haraké, Leena, kanslichef, Kvinnoorganisationernas Samarbetsråd i Alkohol- och Narkotikafrågor (KSAN), intervju, 27 november 2015.

Hazelius, Per, personal, Kunskapskraft & media, intervju, den 23 maj 2014.

Heine, Sara, vice ordförande, CAN, biträdande generalsekreterare, IOGT-NTO, intervju, 10 december 2015.

Kartengren, Nicklas, personal, Wendelsbergs folkhögskola, intervju, den 9 april 2014.

Leifman, Håkan, direktör, CAN, intervju, 2 december 2015.

Lundqvist, Jonas, styrelseledamot, Ungdomens Nykterhetsförbund, intervju, den 26 maj 2014.

Modigh, Sofia, vice ordförande -2003, IOGT-NTO, intervju, 11 juni 2015.

Moilanen, Peter, generalsekreterare 2011-, IOGT-NTO, intervju, 10 juni 2015.

Nylander, Erika, personal, Sprit- och vinleverantörsföreningen, intervju, den 16 september 2014.

Raninen, Anna, chef för avdelningen media och kommunikation, CAN, intervju, 26 november 2015.

Torberger, Fredrik, konsult, Ungdomens Nykterhetsförbund, intervju, den 15 februari 2014.

Watz, Viktor, personal, Fake Free, intervju, den 29 september 2014.